И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Кол жазма укугунда
УДК 93: 94(575.2)

Жумалиева Венера Боронбаевна

ЖУСУП АБДРАХМАНОВДУН МАМЛЕКЕТТИК ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ

07.00.02 – Ата Мекен тарыхы

Тарых илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясы

Илимий жетекчи: Ормушев Асан Сулайманович,
тарых илимдеринин доктору, профессор

Бишкек – 2025

Мазмуну

КИРИШҮҮ..3

I БАП. ИЗИЛДӨӨНҮН ТАРЫХНААМАСЫ………………………………. 11

1.1. Жусуп Абдрахмановдун мамлекеттик ишмердүүлүгү тарыхый эмгектерде чагылдырылышы………………………………………………………………… 11

II БАП. ИЗИЛДӨӨНҮН ТЕОРИЯЛЫК-МЕТОДОЛОГИЯСЫ ЖАНА НЕГИЗГИ БУЛАКТАРЫ 26

2.1. Илимий изилдөөдөгү негизги булактар..26

2.2. Илимий изилдөөнүн теориялык-методологиялык маселелери жана методдору...41

III БАП. ЖУСУП АБДРАХМАНОВДУН МАМЛЕКЕТТИК ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНҮН КАЛЫПТАНЫШЫ..49

3.1. Алгачкы ишмердүүлүгүнүн башталышы 49

3.2. Кыргыз мамлекетинин өз алдынчалыгына жетүү күрөшүндө Жусуп Абдрахмановдун орду……………………..76

IV БАП. КЫРГЫЗСТАНДЫН 1920-30-ЖЫЛДАРДАГЫ ЭЛ ЧАРБАСЫНЫН ӨНҮГҮШҮНӨ КОШКОН САЛЫМЫ 107

4.1.Кыргыз мамлекетинин тунгуч өкмөт башчысы…………………….........107

4.2.Тоталитардык режимдин курмандыгы..132

КОРУТУНДУ 148

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР………………………………………….153

КЫСКАРТЫЛГАН СӨЗДӨРДҮН ТИЗМЕСИ…………………........…..154

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР..155

ТИРКЕМЕЛЕР……………………………………………………………..166

КИРИШҮҮ

Теманын актуалдуулугу.

Кыргыз Республикасынын президенти С.Жапаров 2021-жылы 11-февралда «Азыркы кырыгыз мамлекеттүүлүгүн түзүүгө зор салым кошкон Кыргыз Республикасынын мамлекеттик жана саясий ишмери Ж. Абдрахмановдун элесин түбөлүккө калтыруу жана анын туулган күнүнүн 120 жылдыгын жогорку улуттук деңгээлде майрамдоо»[1] жарлыгында Кыргызстандын совет доорунун тарыхындагы өнүгүү мезгилин акыйкаттык менен изилдеп, чыгаан мамлекеттик ишмер Жусуп Абдрахмановдун ар тараптуу мамлекеттик ишмердүүлүгүн терең изилдөө жана жаңыча көз караш менен кароо маселеси көтөрүлгөн.

Кыргыз Республикасынын Президентинин №361 Жарлыгы менен 2021-жылдын 27-августунда мамлекеттин жана Кыргызстан элинин алдында көөнөрбөс эмгеги жана туулган күнүнүн 120 жылдыгына байланыштуу советтик мамлекеттик жана партиялык ишмер Жусуп Абдрахмановго «Ак Шумкар» өзгөчө белгисин тапшыруу менен «Кыргыз Республикасынын Баатыры» эң жогорку артыкчылык даражасы ыйгарылган[2].

Анткени совет коомундагы саясий кырдаалдын кесепетинен Жусуп Абдрахманов дегеле болбогондой, жашабагандай «жоромол» түзүлүп, элдин эс-тутумунан чыгарылган. XX кылымдын 90-жылдарында коомдук түзүлүштүн өзгөрүшү менен кыргыз тарых илими дагы принципиалдуу өзгөрүүлөргө дуушар болду. Советтик саясий система жаңы доорго ылайык келбей, доорлордун алмашышы мекенчил мамлекеттик ишмерге, Жусуп Абдрахмановдун келечекти көрө билген даанышмандыгынын, көсөмдүгүнүн, мамлекеттик жогорку деңгээлде ой жүгүрткөн интеллектисинин, жалпы улуттук лидер катары өлкөнүн бүтүндүгүн, улуттун көз карандысыздыгын бийик койгон ишмердүүлүгүн окуп үйрөнүү өлкөнүн жаш муундарын Ата

[1] https://online.toktom.kg
[2] https://online.toktom.kg

Мекенин сүйүүгө, мекенчил болууга шыктандырууга түрткү берет. Андыктан сунушталып жаткан диссертациялык эмгек илимий жана практикалык жактан коомчулукка пайда алып келиши менен актуалдуулукка ээ.

Жусуп Абдрахманов өзгөчө коомдук феномен жана улуттун лидери катары дагы деле болсо жалпы коомчулуктун кызыгуусун жаратып келе жатат. Анын мамлекеттүүлүк үчүн, анын кызыкчылыгы жана көз карандысыздыгы үчүн болгон саясий күрөшү азыр дагы маанилүү. Ошондуктан Жусуп Абдрахмановдун ысымы жана ишмердүүлүгү адамдардын аң-сезиминде жашап, ажырагыс байланышта экендиги бекеринен эмес. Кээ бир улуттук лидерлер коомчулуктун символу жана саясий жүрүм-турумдун үлгүсү болот, Жусуп Абдрахманов дагы « Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн символу» менен «Эгемендүүлүктүн символу» болуп калды. Анткени Жусуп Абдрахманов тууралуу тарыхый документтер жана материалдар менен таанышканда, ал эгемендүүлүктүн руху менен туулган адам катары аң-сезимде орноп калат. Ал эми архивдик жаңы малыматтар жана Жусуп Абдрахмановдун өздүк архиви айтылган маселелерге далил болуп, жаңы тарыхтын жазылышына өбөлгө түзөт.

Кыргыз элинин көз карандысыздыгы үчүн максаттуу күрөшүнүн натыйжасында Жусуп Абдрахманов өлкөнүн өнүгүшүн камсыз кылып, өмүрүн улуу күрөштөргө арнаган. Ошондуктан кыргыз совет мамлекеттүүлүгүнүн пайдубалын түзүүчүлөрдүн башында турган, өлкөнүн көз карандысыз, эркин өнүгүшү үчүн өмүрүн берген белгилүү мамлекеттик жана саясий ишмер Жусуп Абдрахмановдун көп кырдуу мамлекеттик ишмердүүлүгүн изилдөө Кыргыз Совет мамлекетинин түзүлгөндүгүнүн жүз жылдык тарыхын окуп-үйрөнүү үчүн да актуалдуу болуп эсептелет.

Диссертациялык иштин башка илимий программалар менен байланышы.

Илимий изилдөө жүргүзүү диссертанттын демилгелүү эмгеги болуп эсептелет.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Изилдөөнүн максаты-Жусуп Абдрахмановдун өмүр жолу аркылуу Кыргызстанда совет мамлекетинин түптөлүү жана калыптануу мезгилиндеги тарыхына илимий негизде изилдөө жүргүзүү болуп саналат.

Максатка ылайык төмөндөгүдөй милдеттер коюлду:

- Илимий изилдөөнүн тарыхнаамалык жана булактык маалыматтарына талдоо жүргүзүү;
- Жусуп Абдрахмановдун мамлекеттик ишмердүүлүгүн изилдөө процессинде архивдик материалдарды илимий айлампага киргизүү;
- Жусуп Абдрахмановдун алгачкы ишмердүүлүгүнө илимий талдоо жүргүзүү;
- Кыргыз мамлекеттүүлүгүн түптөөдө анын улуттук лидерлик сапаттарын аныктоо;
- Кыргызстандын 1920-1930-жылдардагы эл чарбасынын өнүгүшүнө кошкон салымын иликтөө;
- Жусуп Абдрахманов курмандыгы болгон репрессия саясатын аныктоо;
- Диссертациялык изилдөөлөрдүн негизинде жыйынтык чыгаруу жана сунуштарды даярдоо.

Хронологиялык чектери. Жусуп Абдрахмановдун басып өткөн өмүр жолу, саясий, мамлекеттик жана коомдук ишмердүүлүгүн камтыган 1901-1938-жылдар изилдөөгө алынды.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы.

1. Жусуп Абдрахмановдун мамлекеттик ишмердүүлүгү боюнча илимий изилдөө учурунда Россия (Москва, Самара, Оренбург), Өзбекстан (Ташкент), Казакстан (Алма-Ата) жана Кыргызстанда (Бишкек, Каракол) табылган жаңы маалыматтарды илимий айлампага киргизүү аркылуу ар тараптуу изилдөө жүргүзүлдү.

2. Мамлекеттик ишмердин жакын туугандарын жана айылдаштарын сурамжылоонун негизинде ата-теги, бир туугандары, үй-бүлөсү жана окуп билим алышы тууралуу маалыматтар алгачкы жолу такталды.

3. Жаңы тарыхый булактарга таянып, Жусуп Абдрахмановдун улуттук лидерлик жана мамлекеттүүлүктү түзүүдөгү орду, 1920-30-жылдарда өлкөнүн чарбалык-маданий өнүгүшүнө кошкон ишмердүүлүгүнө кеңири талдоо жүргүзүлдү.

Диссертациялык иштин илимий – практикалык мааниси. Изилдөөнүн жүрүшүндөгү жыйынтыктардын жана болгон материалдардын негизинде Кыргызстандын тарыхында өзгөчө орду бар Жусуп Абдрахмановдун мамлекеттик ишмер катары анын ролун терең түшүнүүгө жардам берүү менен түшүндүрүлөт. Жусуп Абдрахмановдун диссертациядагы изилденген көп кырдуу бай мамлекеттик ишмердүүлүгү азыркы мезгилдеги Кыргыз Республикасынын демократиялык өнүгүү жолундагы чечилүүнү талап кылган ар тараптуу маселелерди чечүүдө кандайдыр бир деңгээлде көмөктөшү мүмкүн. Ошондой эле изилдөөдөн алынган илимий тыянактар жана сунуштар тарыхый инсандардын өмүрүн жана ишмердүүлүгүн окуп-үйрөнүүдө жогорку окуу жайлардын, орто мектептердин Ата Мекен тарыхы боюнча окуу куралдарын түзүүдө, атайын курстарды, семинарларды жана лекцияларды уюштурууда жардамы тиймекчи. Ата Мекен тарыхынын совет доорундагы маселелерди иштеп чыгуу үчүн пайдаланууда көмөк көрсөтөт.

Диссертацияны коргоого сунушталган негизги жоболор.

1. Жусуп Абдрахмановдун мамлекеттик жана коомдук ишмердүүлүгүн изилдөөдө мамлекеттүүлүктү түзүүнүн башатында тургандыгы, аны чыныгы улуттук лидер деп атоого негиз бар. Анын өмүрү жана ишмердүүлүгү муундардын аң-сезимине орнотуп, Ата Мекенди сүйүүнүн үлгүсү катары берилиши зарыл.

2. Жусуп Абдрахманов 1920-30-жылдары эле кыргыз тилинин милдеттүү түрдө окутулушу жөнүндө саясий документтерди кабыл алган. Мындай

чечимдер анын улуттук интеллигенциянын ири өкүлү жана даремети күчтүү жетекчи экендигин айгинелейт.

3. Жусуп Абдрахманов КАССРдин ЭККнын төрагасы болуп иштеп турган мезгилде темир жол аркылуу соода экономикалык байланышты өнүктүүрү керек экендигин туура баамдаган. Азыркы улуттук кыргыз темир жол тармагынын алгачкы каттамдарынын курулушуна негиз салган.

4. Көмүр казып алуу – оор индустриянын негизги тармактарынын бири болгондуктан Жусуп Абдрахмановдун жетекчилиги астында жаны техникалар менен жабдылып, көмүр казып алуу бир кыйла жогорулаган.

5. Анын демилгеси менен Сүлүктү көмүр ишканасын Өзбекстандан Кыргызстанга өткөрүп берүү зарылчылыгын 1927-жылы 7-майдагы каттын негизинде И.В.Сталинге кайрылган. Өкмөт башчы катары Жусуп Абдрахмановдун расмий кайрылуусунан кийин 1927-жылы 8-июлда СССР БАКтын Президиуму Сүлүктү көмүр кенин Кыргызстанга өткөрүп берүү жөнүндөгү чечимин кабыл алган.

6. Жусуп Абдрахманов таланттуу уюштуруучу, келечекти көрө билген жетекчи катары 26 жаш курагында алгачкы кыргыз өкмөтүн жетектеп, Кыргызстандын эл чарбасындагы эң орчундуу ири долбоорлордун ишке ашышын камсыз кылган. Айыл чарбасын өнүктүрүү аркылуу калкты тамак-аш, азык-түлүк, өнөр жайды чийки зат менен камсыз кылуу максатын көздөгөн. Мал чарбачылыгы, дыйканчылык аркылуу айыл чарбасынын өнүгүшүнө шарт түзгөн.

Изилдөөчүнүн жеке салымы. Илимий изилдөөнү жүргүзүүдө мурда коомчулукка белгисиз болуп келген жаңы тарыхый маалыматтарды Россия мамлекеттик социалдык-саясий тарыхы архивине (РГАСПИ), Оренбург облатынын мамлекеттик архивине (ГАОО), Самара областынын борбордук мамлекеттик архивине (ЦГАСО), Казахстан Республикасынын Президенттик архивине (АП КР), Өзбекстан Улуттук архивине (НАУ), Кыргыз Республикасынын Борбордук мамлекеттик коомдук-саясий документтер (ЦГА

ОПД КР) жана Кыргыз Республикасынын Борбордук архивдерине (ЦГА КР) жана Ысык-Көл областынын мамлекеттик архивине (Иссык-Кульский ОГА) таянды. Ошондой эле мурда жарык көргөн илимий эмгектер жана мезгилдүү басма сөз каражаттарынын маалыматтарынан колдонулду. Тилекке каршы, УККнин архивдик материалдарын пайдалануу иштери кыйынчылыктарды жаратты. Бирок, автор архивдик материалдар жана документтер менен толукталган булактарга таянды.

Изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо. Диссертациялык иштин негизги мазмуну жана илимий корутундулары республикалык жана эл аралык илимий-практикалык конференцияларда, семинарларда баяндама жасалды. Ошондой эле, 1924-жылы февраль айында Стамбул (Турция) шаарындагы Айдын университетинде Жусуп Абдрахманов тууралуу лекция окулуп, Кара-кыргыз автономиялык областтын 100 жылдыгына карата И.Арабаев атындагы КМУнун М.Рахимова атындагы Кошумча кесиптик билим берүү институтунда архивдик материалдардын негизинде “Кылым кыйыры: Кара-Кыргыз автономиялык областтын түзүлгөнүнө 100 жыл” аталышындагы көргөзмө уюштурулду. Бул көргөзмө Кыргызстандын региондорундагы ЖОЖдо да уюштурулуп, кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн негизин түптөгөн белгиүү инсандардын, башкача айтканда, Ж.Абдрахмановдун, И.Арабаевдин, С.Чоңбашевдин, Ж.Садаевдин, И.Тойчиновдун ж.б. көрүнүктүү мамлекеттик ишмерлердин жеке документтери коомчулукка көрсөтүлдү. Ушул көргөзмө Москва шаарындагы Кыргыз Республикасынын Элчилигинде коюлуп, Жусуп Абдрахманов тууралуу Элчиликте жана Москва шаарындагы Жогорку экономика мектебинин студенттерине лекция окулду.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертация кириш сөздөн, төрт бөлүмдөн, корутундудан, колдонулган адабияттардын тизмесинен жана тиркемелерден (фотосүрөттөр) турат.

I БАП.ИЗИЛДӨӨНҮН ТАРЫХНААМАСЫ

1.1. Жусуп Абдрахмановдун мамлекеттик ишмердүүлүгү тарыхый эмгектерде чагылдырылышы

Тарых илими тарыхнааманын өнүгүшүнүн негизи болуп саналат. Тарыхнаама тарых илиминде терең, ар тараптуу изилденбеген маселелерди аныктоого мүмкүндүк берип, изилдөөчү үчүн изилдөөнүн максатын жана милдеттерин аныктоого көмөк көрсөтөт. Тарыхнаамада изденүүчү үчүн илимпоздордун эмгектериндеги ар тараптуу маселелер боюнча түрдүү көз караштарын көрсөтүү жана талдоо менен бирге өз көз карашын билдирүү маанилүү.

Жусуп Абдрахмановдун өмүр жолун толук жана ар тараптуу, илимий негизде изилдөө иштери жаңыдан колго алына баштады. Ал жөнүндө алгачкы изилдөө иштери жүрүп, илимий эмгектер, макалалар жарыяланып жатат.

1980-жылдардан баштап Жусуп Абдрахмановдун мамлекеттик ишмердүүлүгү тууралуу илимпоз тарыхчылардын, саясат таануучулардын, укук таануучулардын, мамлекеттик-коомдук ишмерлердин жарык көргөн илимий эмгектеринде, макалаларында ар кандай деңгээлде чагылдырылып келе жатат.

Жусуп Абдрахмановдун өмүрү жана мамлекеттик ишмердүүлүгү боюнча жарыкка чыккан эмгектерди 3 топко бөлүп, талдоо жүргүзгөнгө аракет жасалды. Жусуп Абдрахмановдун мамлекеттик ишмердүүлүгү тууралуу тарыхчы-окумуштуулар Ж.Жунушалиев, И.Е.Семенов, В.М.Плоских, З.К.Курманов, А.Жуманалиев, К.Молдокасымов, Д.Б.Сапаралиев, Ө.Ж.Осмонов, А.М.Жумабаева, И.С.Болжурова, Ж.К.Бөкөнбаева, Б.Ж.Абдрахманов, Т.А.Абдрахманов, А.Э.Кубатова, А.С.Ормушев, Ж.Байдилдеев, А.Б.Болпоновалар ар кандай деңгээлде изилдөө жүргүзүшкөн.

1980-жылдардан кийин кайра куруу жана айкындуулук доорундагы коомду демократиялаштыруунун натыйжасында тарых илиминде 1920-1930-жылдардагы өлкөнү советтик типте куруу иштерин туура чагылдырган эмгектер жарык көрө баштады.

Биринчи топто Жусуп Абдрахманов тууралуу жазышкан кыргыз тарыхчыларынын эмгектери талдоого алынды.

1991-жылы Кыргызстандын белгилүү тарыхчы-окумуштуулары Ж.Жунушалиев менен И.Е. Семеновдун «Абдрахманов Ю. 1916. Дневники. Письма к Сталину» аттуу алгачкы көлөмдүү эмгек жарык көргөн. Аталган эмгек, 2001-жылы «Абдрахманов Юсуп. Избранные труды» деген ат менен толукталып, жарык көргөн. Бул эмгектерде Жусуп Абдрахманов тууралуу мурда белгисиз болгон биографиялык так маалыматтарды, Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн жана эл чарбасынын ар тараптуу өнүгүшүндөгү орчундуу маселелердин ордун ачып көрсөтүшкөн. XX кылымдын 20-30-жылдарындагы өзү катышкан тарыхый окуяларга жаш болсо дагы терең маани берип, тунук акылы, сергек көз карашы менен карап, келечекти көрө билип, кыраакы баасын бере алган көрүнүктүү мамлекеттик ишмердин саясий бейнесин алгачкылардан болуп жазышкан. Авторлор узак мезгилдеги сенектик көз караштардын чегинен чыгышып, ошол мезгилдеги эң маанилүү окуяларды калыстык менен коомчулукка жеткирүүгө аракет жасашкан. И.В.Сталинге жазган каттары биринчи жолу жарыяланган. Каттагы көтөргөн маселеге анын VI областтык партиялык конференцияда аппаратка түпкү улуттун адистерин тартуу боюнча айткан сөздөрү дагы үндөшүп турган. Эмгектин өзүнчө бөлүгүн Жусуп Абдрахмановдун 1916-жылдагы улуттук-боштондук көтөрүлүшкө арнап жазган эмгектери түзгөн. Жаңыча нукта жазылган алгачкы эмгек коомчулукта чоң кызыгууну арттырган. Себеби, окумуштуулардын үзүрлүү эмгегинин натыйжасында, коомчулукка белгисиз болгон Жусуп Абдрахмановдун кайталангыс жана чыгаан мамлекеттик ишмер болгонун архивдик материалдардын негизинде жана анын ишмердүүлүгүнүн мүнөзүн толук, терең түшүнгөнгө өбөлгө түзүп берди. Жусуп Абдрахмановдун өмүр жолун жана мамлекеттик ишмердүүлүгүнө алгачкылардан болуп изилдөө иштерин жүргүзгөн Ж.Жунушалиевдин зор эмгегин баса белгилеп кетүү зарыл. Анткени, тарыхчылардын изилдөө иштеринин натыйжасында , мурда белгисиз 1920-30-

жылдарагы өлкөнүн саясий-чарбалык, экономикалык жана маданий турмушу дагы изилдөөгө алынган.

«Тридцать седьмой год в Киргизии (Возвращенные имена)» же «Отуз жетинчи жыл Кыргызстанда (Кайтарылган ысымдар)» аталышындагы эмгек Эл Комиссарлар Кеңешинин төрагасы Жусуп Абдрахманов жөнүндө маалыматтан башталат. Эмгек белгилүү тарыхчылар К.К.Каракеев менен В.М.Плоскихтин жетекчилиги алдында даярдалып, И.Е.Семенов тарабынан түзүлгөн. Анда Жусуп Абдрахмановдун өмүр баяны, Кызыл Армиядагы, комсомолдогу, партиядагы жана мамлекеттик кызматтардагы ишмердүүлүгү чагылдырылып, «улутчул» деп айып тагылган репрессия болгондордун катарында биринчилерден болгондугу маалымдалган. Кийинки репрессияга тартуу саясаты кандайдыр бир даражада «абдрахмановчулукка» каршы күрөш катары жасалганы негиздүү каралган.

Көрүнүктүү инсандарды изилдөө иштеринин натыйжасында, 1996-жылы жарыкка чыккан «У истоков кыргызской государсвенности» аттуу монография коллективдүү авторлордун курамынан турган. Атап айтсак, Ж.Жунушалиев, А.Жуманалиев, Т.Абдыкадыров, С.Аттокуров, В.Ворапаева, С.Данияров, Н.Лопарев, В.Мокрынин, В.Плоских жана Т.Усубалиев. Авторлор 1920-30-жылдары кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн башатында турган инсандар, алардын республиканын өнүгүшүнө кошкон зор салымы жана бир максатка бириктирген иш-аракеттери тууралуу жазышкан. Ал максат көз карандысыз мамлекет түзүп, кыргыз элинин бактысын камсыз кылуу болгон.

Ж.Жунушалиев Жусуп Абдрахмановдун саясий биографиясын, башкача айтканда, анын инсан, мамлекеттик ишмер, жетекчи катары калыптанган тарыхый доорду талдоого алып, анын көз карандысыз кыргыз мамлекетин түзүүдөгү ордун, саясий чөйрөдөгү салмагын, саясатта бирге жүргөн замандаштары тууралуу жана сталиндик террордук саясий системанын курмандыгы болгонун белгилейт. Ж.Жунушалиев Кыргызстанда 1920-жылдардын аягында 1930-жылдардын башында мамлекеттик жана саясий

ишмерлердин арасынан Жусуп Абдрахмановдой ишмер болбосо керек деген көз карашы менен бөлүшөт. Анткени ал идеяларды гана сунуштабастан, өзүнүн бай тажрыйбалуу ишмердүүлүгү, уюштуруучулук таланты менен өз алдынча кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн түзүлүшүнө жана өлкөнүн чарбалык жана маданий өнүгүшүнө чоң салым кошкондугун[3] белгилейт. Ошондой эле, анын профессионалдуу даярдыгы, туубаса жетекчилик таланты, саясий көрөгөчтүгү, кыргыз элинин кызыкчылыгы үчүн ишмердүүлүгүнүн чектелгенине карабай мүмкүн болгон жана мүмкүн болбогон мүмкүнчүлүктөрдү колдонгонун баса көрсөткөн. Жусуп Абдрахмановдун ишмердүүлүгүн талдап, изилдегендердин басымдуу бөлүгү Ж.Жунушалиевдин изилдөөлөрүнө таянып жазышат.

Тарых илимдеринин доктору З.К.Курмановдун «Политическая борьба в Кыргызстане: 20-е годы» монографиясында ошол мезгилдеги Кыргыз мамлекетинин саясий өнүгүшүндөгү окуялар жана алардын катышуучуларынын ортосундагы топтук күрөш чагылдырылган. Башкача айтканда, 20-30-жылдардагы алдыңкы кыргыз интеллигенциясынын мамлекеттик саясаттагы ээлеген ордун жана алардын ар тараптуу ишмердүүлүгүн талдоого алган. Автор архивдик материалдардын негизинде Жусуп Абдрахмановдун ишмердүүлүгүнө баа берип, өзгөчөлөнгөн ишмер болгондугун ачыктайт. Ошондой эле, эмгегинде улуттук интеллигенциянын кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн көз карандысыз, эркин жана тең укуктуу өнүгүшүндөгү күрөштүн демилгечилери болуп, алар Орто Азиядагы алгачкылардан болуп жазган оппозициялык маанайдагы «отузчулардын каты» аркылуу бийликтин жүргүзгөн саясатына макул болбой, каршы позицияларын билдирген тарыхый маалыматтар дагы коомчулуктун кызыгуусун арттырган.

Иликтөөлөр көрсөткөндөй, кийинки жарык көргөн эмгектерде мурда чыккан эмгектерде көрсөтүлбөгөн маалыматтардын болушу инсан маселесинин тегерегиндеги кызыгуунун күч алганын байкасак болот.

---

3 У истоков национальной государственности / Ред.: Т. К. Койчуев, В. М. Плоских, Т. У. Усубалиев. Национальная академия наук, министерство образования и науки, Государственное архивное агенство, Кыргызско-Славянский университет. - Б: Илим,1996. – 384 с. 209.

Изилдөөлөрүндө Жусуп Абдрахмановдун активдүү ишмердүүлүгүнө арнаган Ж.Жунушалиевдин «Время созидания и трагедий. 20-30-е годы XX века» монографиясын өзгөчө белгилеп кетүү зарыл. Себеби, анда Кыргыз республикасынын тарыхынын татаал мезгилиндеги көйгөйлүү маселелерге анализ жасалган. Башкача айтканда, XX к.20-30-жылдардагы Кыргыз мамлекетинин жетишкендиктери менен жоготууларын терең талдоого алып, изилдеген. Анда ал мезгилдеги чоң жоготуулар менен бирге жетишкендиктердин болгонун б.а. кыргыз эли өз территориясына ээ болуп, отурукташууга өтүп, белгилүү бир деңгээлде сабаттуулукка жана эң негизгиси мамлекеттүүлүккө жетип, ал 1924-жылы чектелген автономиялык формада болсо дагы Кыргыз мамлекеттүүлүгү 1991-жылы суверендүү мамлекеттин жарыяланышына өбөлгө болгонун баса белгилеген. Эмгекте Жусуп Абдрахмановдун ишмердүүлүгүнө дагы басымдуу талдоо жүргүзгөн.

Мисалы, В. Плоских, З. Курманов жана У. Бегалиев жазган «Кыргызстандын улуттук лидери. Абдыкерим Сыдыков. Доор, инсан, тагдыр» аттуу эмгекте Жусуп Абдрахманов менен А.Сыдыковдун байланышы, түрмөдөгү мезгили, ойдон чыгарылган саясий оор күнөөсүн мойнуна албай, жогорку инстанцияга кайрылган каттары чагылдырылган. Ал мезгилдеги ашынган буйрукчул-административдик системанын жана репрессиялык саясаттын зордукчул иш-аракеттери көрсөтүлүп, авторлордун коомчулуктун алдында чындыкты артыкчылыктуу кылып, алгылыктуу иштерди жасагандары тарых илиминдеги чоң жетишкендик катары карасак болот.

Тарых илимдеринин доктору А.Жуманалиевдин «Политическая история Кыргызстана» эмгегинде кыргыз коомунун саясий түзүлүшүн жана өлкөнү административдик-буйрукчул башкаруу ыкмасынын шарттарындагы кыргыз коомунун мыйзам ченемдүү өнүгүүсүн (30-жылдар) архивдик материалдарга таянып терең изилдөөгө алган. Көйгөйлүү маселелердин бири катары, XX к. 20-30-жылдарындагы СССРдин чегиндеги Кыргызстандын саясий курулушунда жана советтик бийликтин кыргыздардын коомдук-саясий, экономикалык жана

маданий турмушуна тийгизген таасирин жаңы көз караштa карап, илимий баа берген.

Тарыхчы К.Молдокасымов «Улут лидери Жусуп» деген чакан эмгегинде XX кылымдын 20-30-жылдарында кыргыз элитасынын арасынан чыккан лидер катары Жусуп Абдрахмановдун улуулугун, курчтугун, өз замандаштарынан алдыга чыгарган өзгөчө сапаттарын, мекенчилдигин, эң негизгиси совет мезгилиндеги Кыргыз мамлекети түзүлөбү же түзүлбөй калабы деген кыйын кырдаалда малекеттүүлүк үчүн күрөшүп, анын башатында турганын болгон, бар маалыматтарга таянып, көркөмдөп ачып көрсөткөн. Мамлекеттик ишмерлерге Жусуп Абдрахмановдун өмүр жолунан, саясий жана мамлекеттик ишмердүүлүгүнөн үлгү ала турган жагдайларды сунуштап, улут лидери болууга умтулган жаштарга арнап, анын лидерлик сапаттарын көрсөткөн.

Тарыхчы Д.Б.Сапаралиевдин 2011-жылы Ж.Абдрахмановдун 110 жылдыгынын урматына карата тарыхый-популярдуу «Элзар Жусуп» эмгегинде Жусуп Абдрахмановдун атасы Абдрахман болуш болуп шайланганын, чоң атасы Балпан Өтөгөнов (Утегенов) 1900-жылы 2-июлда (55жаш курагында) Пржевальск уездинин Күнгөй Ак-Суу волостунун №7 айылын бийи (народная судья) болуп шайланганын[4] алгачкылардан болуп архивдик документтерге таянып, так көрсөтүп, өз изилдөөсү менен мурда белгисиз болгон маалыматтарды берген.

Кыргыз Республикасынын тарыхнаамасындагы маанилүү фактыны белгилей кетүү зарыл, себеби өлкөнүн тарыхы жылдан жылга жаңы эмгек, окуу китептери менен толукталып жатат. Маселен, Ж.С.Бактыгулов менен Ж.К.Момбекованын «История кыргызов и Кыргызстана с древнейших времен до наших дней»; А.А.Асанканов жана Ө.Ж.Осмоновдун «История Кыргызстана (с древнейших времен до наших дней)»; В.Воропаева В., Ж. Жунушалиев., В.Плоскихтин «История отечества: краткий курс лекций по истории Кыргызстана»; В.М. Плоских менен Ж.Жунушалиевдин « История кыргызов и

4 Сапаралиев Д.Б. Элзар Жусуп.-Б.:2011.5.

Кыргызстана» аттуу окуу китептери жарык көрүп, анда өлкөнүн өнүгүү тарыхынын чегинде мамлекеттүүлүк ж.б.маселелер ар түрдүү аспектиде каралып келе жатат.

Тарыхчы А.М.Жумабаеванын «История строительства железных дорог в Кыргызстане 1917-1955 гг.» аттуу эмгеги Кыргызстандагы совет мезгилиндеги өнөр жай комплексинин бир бөлүгү болгон темир жолду куруу тарыхына мүнөздүү. Бул эмгекте Кыргызстандагы темир жолдордун курулушунун кыскача тарыхын жазганга аракеттер жасалган. Жусуп Абдрахманов Кыргызстандын экономикасын көтөрүүдөгү темир жол курулушунун маанисин терең түшүнүп, мамлекеттик ишмердүүлүгүндө темир жол маселеси орчундуу орунду ээлеген. Ошондуктан, эмгекте Жусуп Абдрахмановдун бул тармакты өнүктүрүүдөгү чоң иш-аракети кеңири чагылдырылган. Жаңы жана аз изилденген булактарга эркин ар тараптуу талдоо жүргүзүлүп, ошондой эле Россия Федерациясынын курамында Кыргызстандын өнөр жайынын өнүгүү тарыхы боюнча адабияттарга сын көз караштын негизинде тарыхый фактылар, өкмөттүн ишмердүүлүгү ж.б.изилденген. Эмгек Кыргызстандын өнөр жай тармагы боюнча маанилүү эмгек болуп саналат.

Тарыхчы И.С.Болжурова менен Ж.К.Бөкөнбаеванын «Очерки истории советской дипломатии Киргизии (1920-1991годы)» эмгегинде архивдик маалыматтар, совет мезгилиндеги мезгилдүү басылмалар жана мемуарлардын негизинде Кыргыз ССРнин дипломатиялык кызматынын түзүлүш тарыхындагы инсандар изилдөөгө алынган.

«Кыргыз советтик дипломаттары» деп аталган 3-бапта «Секретная страница жизни Юсупа Абдрахманова» аттуу аталышта Жусуп Абдрахмановду Советтик Кыргызстандын биринчи дипломаты катары карап, анын бул тармактагы ишмердүүлүгүн ачып көрсөткөнгө аракеттер жасалган. Бул эмгектин негизинде Жусуп Абдрахмановду алгачкы советтик дипломаттардын бири катары караганга негиз бар, себеби ал архивдеги жана үй-бүлөлүк архивдеги тарыхый документтер менен тастыкталган. Жусуп Абдрахманов

1925-жылы СССР тышкы иштер министирлиги тарабынан Персия мамлекетине жооптуу иш сапары менен жиберилген. Авторлор Жусуп Абдрахманов Советтик Кыргызстандын биринчи расмий таанылган дипломаты болгондугун чет элдик паспорт жана СССРдин тышкы иштер комиссариатынын каты тастыктап турганын[5] белгилешет. Ал учурда Жусуп Абдрахманов Ташкентте БКП(б)нын БКнын Ортоазиялык бюросунда уюштуруу-бөлүштүрүү бөлүмүнүн башчысынын орун басары кызматында иштеп турган.

XIX кылымдын аягында жана XX башында Персия үч мамлекеттин, башкача айтканда, Россия, Англия жана Германиянын (бул процесске жаңыдан кирген) ортосундагы курчуган күрөштүн очогу болгон. Анткении, Персия чийки заттын, өзгөчө нефти булагы жана сатуу рыногу катары кызыгууну жараткан. Ушундай эл аралык саясий кырдаалда Жусуп Абдрахманов СССР тышкы министрлиги тарабынан ишеним менен берилген партиянын жооптуу тапшырмасын аткарып, чет өлкөдө иш сапары менен болгон. Барганы тууралуу көп көз караштар айтылган, кандай болгон күндө дагы, 24 жаштагы Жусуп Абдрахмановго Москвадан, БКтен өтө жооптуу иш тапшырылганы жана ишин жогорку деңгээлде аткарганы –бул факт. Анткени, көп өтпөй бул саясий иш сапардан кийин Жусуп Абдрахманов кызматтык абалынан жогорулап, кыргыздардан биринчи болуп Москвадагы эң күчтүү орган болгон БКке кызматка чакырылып, кийин репрессия болгонго чейин КАССРдин өкмөтүн жетектеген.

Б.Дж.Абдрахманов жана Т.А.Абдырахмановдун «Кыргызстандагы саясий репрессиянын курмандыктары (1920-1953-жж.)» 10 томдук эмгеги саясий репрессиянын тарыхына арналган мааниси чоң эскерүү китеби болуп саналат. Негизсиз саясий репрессияга кабылган адамдарга карата тарыхый акыйкаттыкты калыбына келтирүү жана Кыргыз Республикасынын жазыксыз репрессияланган жарандардын элесин түбөлүккө калтыруу максатында жазылган мазмундуу эмгек тарыхый булак катары тарых илимине чоң салым

5 Болджурова И.С., Боконбаева Ж.К. Очерки истории советской дипломатии Киргизии (1920–1991 годы). – Б., Изд-во КРСУ, 2017.100.

кошору шек жаратпайт. Бул китепте 1920-1953-жылдары Кыргыз Республикасындагы репрессияга кабылган 20 000 ге жакын адам алфавиттик тартипте тизмеге киргизилген жана алардын аты-жөнү, фамилиялары, туулган жылы жана жери, улуту, кесиби же кызматы, камакка алынган күнү, кармалганда жашаган жерлери, чыккан өкүмдөрү, көз жумган жана акталган жылы тууралуу маалыматтар камтылган. Китептин 1-томунун 38-бетинде архивдик №7977 номер менен Жусуп Абдрахманов катталган[6]. Бул маалыматтык базада кулактарды тап катары жок кылуу кампаниясынын жүрүшүндө, кулак катары айыпталып, жашаган жерлеринен админстративдик сүргүнгө дуушар болгон кишилер тууралуу да маалыматтар берилген.

2021-жылы «Великий Жусуп Абдрахманов и его эпоха»/Түзүүчүлөр: Д.Ш.Кызаева, А.Э.Кубатова, Д.Б.Сапаралиев аталышындагы көлөмдүү документ жана материалдар жыйнагы даярдалып, жарык көрдү. Бул эмгекке Жусуп Абдрахмановдун ишмердүүлүгү тууралуу Москва, Алма-Ата шаарларындагы, Кыргызстандын борбордук эки архивинен, Ысык-Көл областынын мамлекеттик архивинен, Кыргыз Республикасынын Президенттик администрациясынын жана өкмөтүнүн архивдеринен, ошондой эле үй-бүлөлүк архивинен мурда белгисиз маалыматтар киргизилип, ал материалдар Жусуп Абдрахмановдун партиялык, советтик жана чарбалык курулушка чоң салым кошконун тастыктады. Эмгек 13 баптан түзүлүп, ар бир бапта Жусуп Абдрахманов тууралуу архивдерден табылган негиздүү материалдар жана анын өмүр жолун чагылдырган макалалар киргизилген. Көлөмдүү эмгек коомчулукка дагы бир жолу Жусуп Абдрахмановдун чыгаан мамлекеттик ишмер болгонун ар башкача ракурста караганга мүмкүнчүлүк түзүп, аны тарых илиминин милдет жана талаптарына жооп бере турган эмгкетердин бири катары карасак болот.

6 Б.Дж.Абдрахманов жана Т.А.Абдырахмановдун "Кыргызстандагы саясий репрессиянын курмандыктары (1920-1953-жж.)". -10 томдук. I том. – Б.:"Бийиктик плюс", 2020.-424б.38.

2021-жылы «Жусуп Абдрахманов-чыгаан мамлекеттик ишмер» аттуу китеби жарык көргөн. Авторлору: тарых илимдеринин доктору А.С.Ормушев жана изилдөөчү В.Б.Жумалиева. Бул эмгекте биринчи жолу Жусуп Абдрахмановдун жети атасы, бир тууганДары, билим алуусу, жогорку жооптуу кызматтарда иштеп тургандыгы тууралуу, башкача айтканда, анын туулуп-өскөн чагынан баштап өмүрүнүн аягына чейинки мезгилге талдоолор жүргүзүлүп, РФнын архивинен (РГАСПИ), Казакстан Республикасынын Президентинин архивинен мурда белгисиз болгон материалдар, эл оозунан, небере-чөбөрөлөрүнөн жана туугандарынан чогултулган маалыматтар киргизилип, эксклюзивдүү сүрөттөр менен чагылдырылган.

Тарыхчы Ж.Байдилдеевдин «Улуттун улуу уулу» эмгеги дагы кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн пайдубалын түптөгөн, улут лидери Жусуп Абдрахмановдун эркин мамлекеттүүлүк үчүн күрөшкөн орду жана Кыргыз Эл Комиссарлар Кеңешинин төрагасы мезгилиндеги ишмердүүлүгү архивдик материалдар ж.б. негизинде жазылган. Китепте мурда белгисиз болуп келген Жусуп Абдрахмановдун Оренбургдагы ишмердүүлүгү жана ачарчылык мезгилиндеги казак элине жасаган чоң эмгеги кызыгууну жаратат.

Жусуп Абдрахмановдун ишмердүүлүгүнө тарыхчылар, саясатчылар, коом таануучулар жана мамлекеттик ишмерлер кызыгып, ар бири ар башка аспектиде карап, чыгаан инсандын тарыхый бай биографиясын ар түрдүү көз караш менен иликтеп, баа берүүгө аракеттерди жасап келе жатышат. Алардын аракеттери менен бул инсандын биографиясы жана ишмердүүлүгү байып, азыр эң популярдуу адам десек болот. Анткени, коом Жусуп Абдрахмановдой лидерге жана мамлекеттик ишмерге муктаж болуп, өлкөнү башкарган адамды Жусуп Абдрахмановдун ишинен, курч мүнөзүнөн, интеллектисинен, өзгөчө бир тарыхый образынан издей башташты.

Экинчи топто жооптуу мамлекеттик ишмерлердин эмгектери талдоого алынды. Жусуп Абдрахмановдун ишмердүүлүгүнө Кыргыз Республикасынын мурдагы президенттери да кайрылып, тарых алдындагы чоң жоопкерчиликти

Жусуп Абдрахмановдун мууну алганын баса белгилешкен. Мисалы, А.Акаевдин «История, прошедшая через мое сердце» эмгегинде кыргыз мамлекеттүүлүгүн негиздеген ишмерлер, алардын тоталитардык режимдин курмандыктары болгондугу жөнүндө жазып, шаардын борборунда аларды эскерип туруу максатында аллея тургузулганын эскертет. Тарыхтагы парадокс деп, мурдагыга караганда, биз тарыхты азыр жакшы билебиз деп, мурда тыюу салынып, аты аталбай келген көрүнүктүү инсандардын эмгектери коомчулукка таанылып жаткандыгын белгилеп, мамлекеттик ишмерлердин кыргыз мамлекети үчүн жасаган эмгектерине кененирээк токтолгон. Ал эмгегинде мындай таланттардын плеядасы ар кандай коом жана мамлекет үчүн сыймык болорун жана алар каалаган өлкөнүн өкмөтүн көркүнө чыгара турганын[7] белгилеп, бул муундун артыкчылыгын баса көрсөткөн. Ал Жусуп Абдрахмановго болгон сыймыктануусун жашыра алган эмес. Маселен, И.В.Сталинге жазган чектелген автономияны кеңейтүү саясий маселеси жөнүндөгү катын «Бул чындап эле жан дүйнөсүнөн чыккан муң эле, анан өз мекенинин келечеги үчүн болгон бул кайраттуу эрдиги кийин Ж.Абдрахмановдун тагдырына трагедияны алып келдиби, ким билет?» деп, бул эрдигин сыймыктануу менен белгилейт. Бул тарыхый каты Жусуп Абдрахмановго тагылган совет доорундагы «эл душманы, улутчул» деп каралаган клеймонун жокко чыгарылып, тарыхтын адилеттүү барактарынын калыбына келтирилип жатканынын дагы бир далили катары карасак болот.

Ал эми «Кыргызская государственность и народный эпос «Манас» аттуу көлөмдүү эмгегинде кыргыз элинин тарыхы жана б.з.ч.III кылымдын аягындагы кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн жаралышы тууралуу аналитикалык ой жүгүртүү менен кеңири түшүнүк берилген. Анда элинин тагдырын эркин аныктоо идеясын ишке ашырууну максат кылып койгон Жусуп Абдрахманов тээ 20-жылдардын башында А.Сыдыков, И.Арабаев жана башка пикирлештери менен

---

7 История, прошедшая через мое сердце.-Москва-Бишкек: ИПЦ"Дизайн.Информация.Картография", Илим, 2003.201.

бирдикте Түркстан Республикасынын курамындагы Тоолуу областты түзүү боюнча сунуш киргизгенин баса белгилейт. Бүт күчүн туулуп-өскөн элине кызмат кылууга арнаган жаркын, акылдуу, таланттуу 37 гана жаштагы адамдын өмүрү трагедиялуу аяктаганын өкүнүү менен жазат.

Белгилүү мамлкеттик ишмер И.Абдуразаковдун «Жусуп Абдрахманов» аттуу тарыхый очеркинде XX кылымда кыргыз коомчулугундагы саясий окуялардын, 1916-жылдагы боштондук көтөрүлүшүнүн, 1917-жылдагы октябрь революциясынын, Совет мезгилиндеги кайра куруу иштеринин Жусуп Абдрахмановдун мамлекеттик ишмердүүлүгүн болгон маалыматтардын негизинде башкалардан айырмаланган инсан болгондугун башка ракурста көрсөтүп, көркөмдөп берген. Эки муундун жетекчилерин салыштырып, Жусуп Абдрахмановдун өз заманынан алда канча алдыда жүргөн ишмер болгонун өзгөчө белгилеген.

Каралып жаткан маселенин контекстинде 1990-жылдардан кийин Кыргызстандын көрүнүктүү ишмерлеринин 1920-1930-жылдардагы саясий ишмердүүлүгүнө арналган диссертациялык иштер корголуп, бир катар эмгектер жарык көрдү. Алар: Гапаров Т. Исхак Раззаков - выдающийся государственный и общественный деятель Кыргызстана:Тарых илим.канд. ...дисс.-Бишекек,2001., Бекмурзаева Г.К. Абдыкадыр Орозбеков - мамлекеттик ишмер: Тарых илим.канд. ...дисс.-Бишкек,2010., Жусупова М.М. Төрөкул Айтматов - коомдук, саясий жана мамлекеттик ишмер: Тарых илим.канд. ...дисс.-Бишкек, 2010., Кунтубаева А.А. Деятельность Баялы Исакеева в становлении кыргызской государственности: Тарых илим.канд. ...дисс.-Бишкек,2022. ж.б.илимий иштер корголуп, “Абдыкерим Сыдыков - национальный лидер”(1992); «Төрөкул Айтмат уулу: Архив. материалдар жана Төрөкул Айтматов жөнүндө эскерүүлөр» (1993); «Ишеналы Арабаев» (1993); «Абдыкерим Сыдыков: Личность и история» (2002); «Абдыкадыр Орозбеков» (2003); «Төрөкул Айтматов» (2003); «К.Тыныстанов – ученый и государственный деятель Кыргызстана»(2011) ж.б. эмгектер жарык көрдү.

Үчүнчү топко Жусуп Абдрахманов жөнүндө советтик жана чет өлкөдө жарык көргөн эмгектер талдоого алынды. Алсак, советтик тарыхчылар П.Галузо жана Ф.Божко «Восстание 1916 года в Средней Азии» аттуу эмгегинде Жусуп Абдрахмановдун көтөрүлүш жөнүндө жазган «Предвестник Октября» деген макаласына талдоо жүргүзүшкөн. Анда П.Галузо:«Жусуп Абдрахманов көтөрүлүш жана анын өбөлгөлөрү жөнүндө жетишерлик бай жана кызыктуу материал берип, ошол эле учурда көтөрүлүштүн мүнөзүнө баа берүү маселесинде улуттук көз карашты карманган» деп жазат. Орус окумуштуусунун Жусуп Абдрахмановдун макаласына кызыгып, өз көз карашын айтып сындаганы көпчүлүктүн көңүлүн бурдурган. Ошондой эле анын макаласы илим чөйрөсүндөгү белгилүү бир адамдардын талкуусуна кабылып, кызыгууну жараткан. Демек, Жусуп Абдрахманов тарыхчы болбосо дагы, макаласын курч мүнөздө жазып, ал саясий окуяга жогорку деңгээлде илимий талдоо жүргүзө алган.

Жусуп Абдрахмановдун 1926-жылы 1916-жылдагы көтөрүлүш жөнүндө жазган макаласы Францияда (Париж) эмиграцияда жүргөн казак элинин белгилүү мамлекеттик ишмери М.Чокаевдин көңүлүн бурдурган. Ал «Чыгармаларынын толук жыйнагы (1931-1933ж.ж.)» китебинин 6-томунда Жусуп Абдрахмановдун көтөрүлүш жөнүндө жазган макаласына карата өз пикирин берген. М.Чокаев Жусуп Абдрахмановдун 1916-жылдагы көтөрүлүштүн жалпы улуттук мүнөздө болгону тууралуу ката кетиргенин мойнуна алганы тууралуу кат жазганын[8] белгилеп, аны өз көз карашынан баш тарткан адам катары сынга алат.

М. Чокаев 1916 - жылдагы көтөрүлүш Россия империясына жана бардык орустарга каршы багытталган деген көз караштарды карманып, эмиграцияда жүрсө дагы, совет бийлигинин жүргүзүп жаткан саясатын талдап, курч макалаларды жазып, жарыялап турган. Түрк окумуштуусу, тарых илимдеринин доктору

8 М.Чокаев «Чыгармаларынын толук жыйнагы (1931-1933ж.ж.). 6-т.Алмата, 2013.26.

Абдуакап Каранын «Политика Советского Союза в отношении Тюркского мира» аттуу эмгегинде эмигрант М.Чокаевдин француз тилиндеги тандалган макалалары орус тилине которгон. Бул эмгекте автор Казакстандагы «кемчилик» жана Кыргызстандагы «кемчилик» деп, 1930-жылдардагы көп адамдын өлүмүнө себепкер болгон ачарчылык маселеси тууралуу Казакстандын жетекчиси Ф.Голощекиндин казак элинин кызыкчылыгынан Кремлдин кызыкчылыгын жогору койгон саясатынын кесепетинен калк чоң жоготууга дуушар болгонун баса белгилейт. Ал эми Кыргызстандагы «кемчиликти» областтык комитеттин төрагасы А. Шахрай менен Эл Комиссарлар Кеңешинин төрагасы Жусуп Абдрахмановдун кыргыз элин казак элинин оор кесепеттүү абалына жеткирбей, элдин кызыкчылыгын жеке кызыкчылыктарынан жогору коюп, «масштабдуу ачарчылыктан» сактаган эрдигин салыштырып көрсөтөт. Эки жетекчинин саясий көрөгөчтүгүн жыйынтыктап, натыйжасында Ф.Голощекин эмес, Жусуп Абдрахманов менен А.Шахрайдын катуу жаза алганын[9] белгилейт.

Себеби, 1930-жылдары мындай чечкиндүү кадамы жөнүндө Кыргызстандагы жана советтик басма сөз беттеринде «эл душманы» деп каралоо менен жазылган макала, билдирүүлөр жетиштүү болгон.

Белгилүү тажик тарыхчысы Р.Масов «Таджики: история с грифом «совершенно секретно» аттуу эмгегин «өтө жашыруун» деп табылган архивдик булактардын негизинде жазган. Анда Орто Азияны улуттук-аймактык жактан бөлүү маселесинин тарыхы тууралуу мурда жарыяланбаган документтерге таянып, ал мезгилдеги карама-кашылыктуу саясий окуянын жүрүшүн кенен чагылдырылган. 1924-жылы 4-июнда Борбордук Комитеттин уюштуруу бюросунун жыйынында Орто Азия республикаларынын улуттук чек арасын аныктоо жөнүндөгү маселени талкуулоого катышкандардын ичинде Жусуп Абдрахмановдун болгонун тастыктайт. Тажик тарыхчысы бул талкууда башка

9 Абдуакап Кара. Политика Советского Союза в отношении Тюркского мира. Стамбул,2023.360. 308.

улуттардан 4-5 өкүл катышып жатса, элинин таламын талашканга тажик улутунан бир да өкүлдүн болбогонун өкүнүү менен белгилейт.

Автор жаш болсо дагы Жусуп Абдрахмановдун Орто Азиядагы улуттардын тагдырын аныктаган саясий иш чарага катышып жатканын белгилейт. Себеби, тагдыр аныктала турган маселелер Москва-Кремль жана Ташкентте чечилип, карама-каршылык жараткан маселелер орус тилинде талкууга алынып, жыйынтык чыгарылган.

Жыйынтыгында, изилдеп жаткан материалдын тарыхнаамалык анализи көйгөй жараткан маселелердин өнүгүү даражасын жана тереңдигин түшүнүү мүмкүнчүлүгүн, анын өзгөчөлүктөрүн жана негизги багыттарын аныктап, теманы изилдөөнүн оң жана терс жактарын ачып көрсөтөт. Жусуп Абдрахмановдун ишмердүүлүгүнө кайрылуу өсүү темпинде болуп, анын тарыхнаамасы байып, анын актуалдуулугун көрсөтүп турат.

II БАП ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ БУЛАКТАРЫ, МЕТОДОЛОГИЯСЫ ЖАНА КОЛДОНГОН ЫКМАЛАР

2.1. Негизги булактар

Диссертациялык илимий ишке негиз болуп берген тарыхый булактарды мазмунуна, көлөмүнө жана мүнөзүнө карап, шарттуу түрдө бир канча топко бөлүп карадык.

Биринчи топто укуктук-ченемдик документтер жана материалдар жыйнактары:

1. Образование Киргизской Автономной ССР. Материалы и документы.

2. Постановления 2-го Республиканского Съезда Советской Социалистической Республики (25-30 апреля 1929.).

3. Резолюции ии постановления съездов Советов Киргизии (1925-1937гг.).

4. Отчетный доклад революционного комитета Кара-Киргизской Автономной Области РСФСР первому Съезду Советов Р.К. и Д.Д.Области.

5. Отчет о работе правительства Киргизской АССР за 2 года (март 1927г.-апрель 1929г.) 2-му Всекиргизскому Республиканскому съезду Советов Рабочих, Дехканских, Крестьянских и Красноармейских Депутатов.

6. Отчет о работе правительства Киргизской АССР за 2 года (апрель 1929г.-февраль 1931г.) 2-му Всекиргизскому Республиканскому съезду Советов Рабочих, Дехканских, Крестьянских и Красноармейских Депутатов.

7. К вопросу государственного строительства Советского Кыргызстана (1924-1937 гг.). Сборник документов деп аталган документалдык жыйнактар пайдаланылды.

Экинчи топту Жусуп Абдрахманов тууралуу архивдик материалдар талдоого алынды. Архивдик материалдар башка булактарга салыштырмалуу маалыматтуу болуп, изилдөө ишиндеги маселелерди чечүүдө алмаштыргыс материалдардан болду.

Илимий иштин максатына жана милдеттерине ылайык Жусуп Абдрахмановдун алган билими, граждандык согушка катышкан мезгилден

баштап, жер-жерлердеги комсомолдук, партиялык, советтик, чарбалык ишмердүүлүгүн жана союздук деңгээлге чейинки көп кырдуу ишмердүүлүгүн архивдик документтер жана материалдар аркылуу көрсөтүү болуп саналат. Бул максатта диссертацияга Кыргыз Республикасынын мамлекеттик архивинен тышкары, Жусуп Абдрахманов комсомолдук, партиялык жана советтик органдарда иштеген мурдагы союздук республикалардын архивдеринин документтери киргизилди. Алар: Россиянын мамлекеттик коомдук-саясий тарых архивинен (РГАСПИ, КПСС БКнын мурдагы Борбордук партиялык архиви); Казакстан Республикасынын Президентинин архивинен жана Өзбекстан Улуттук архивинен (НАУ) материалдар киргизилип жана анын негизинде максаттуу илимий-изилдөө иштери жүргүзүлүп, бир бүтүн илимий айлампага киргизилди. Ар бир көрүнүктүү инсан изилдөөгө алынганда, сөзсүз түрдө изилдөо иши көп тармактуу аспектиде иш алып барат. Ага ылайык, Жусуп Абдрахмановдун мамлекеттик ишмердүүлүгүн изилдөөдө кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн тарыхы боюнча билимди кеңейтүүгө жана тереңдетүүгө мүмкүндүк берген документтерди аныктадык десек болот. Албетте, алар ошол кездеги коммунисттик идеологиянын көз карашынан алып караганда, илимий сын көз караашты талап кылат.

Илимий ишти жазууда бул топтогу тарыхый булактын милдетин архивдик маалыматтар түздү.

1. Россия Федерациясынын Москва шаарындагы Россия социалдык-саясий тарых мамлекеттик архиви (РГАСПИ). Йошкар-Ола шаарындагы №1 архивдик документтерди сактоочу жайында (РГАСПИ) Жусуп Абдрахмановдун толуктоолор менен 5 өздүк баракчасы, автобиографиясы, мүнөздөмөсү, эмгек ишмердүүлүгү жөнүндө тактамасы (справка), командировка күбөлүктөрүнүн дүмүрчөктөрү (квитанция) кирген 30 беттен турган өздүк иши (личное дело), БКП(б) БКнын алдындагы партиянын Контролдоо Комиссиясынын фондунда 313 беттен турган персоналдык иши (персональное дело) сакталып турат. Илимий ишти бул тарыхый баалуу архивдик маалыматтар дагы толуктады.

Себеби бул архивдеги документтер партиянын өзүнүн тарыхын , совет мамлекетин жана совет коомун изилдөөдө маанилүү булак болуп саналат. Ошондой эле, бийлик органы менен өлкөнү башкарган партиялык структуралардын жана партиянын, профсоюздун, комсомолдун, чыгармачыл ж.б.уюмдардын жетекчи органдарынын ишмердүүлүгү кеңири чагылдырылган.Ошондуктан бул архивден Жусуп Абдрахмановдун жогоруда көрсөтүлгөн жеке документтеринен тышкары Москвада-Кремлде БКП(б) БКда уюштуруу-бөлүштүрүү бөлүмүндө инструктор болуп иштегендиги тууралуу ж.б. документтер аныкталды.

Ф.17. (КПСС БК. 1898. 1903-1991) Оп.100.(Опистин аталышы:ЦК КПСС. Отдел организационно-партийной работы. Сектор учета. Личные дела на руководящих работников номенклатуры ЦК КПСС). Д. 7699; Оп.3./ПБ/ Политическое бюро. Д.651, 742, 472; Оп.69 (Опистин аталышы: ЦК ВКП(б). Организационно-распределительный отдел.). Д. 3,4,9,10,470,472,651,742,755

Ф.62. (Среднеазиатское бюро ЦК ВКП(б(Средазбюро) (1922-1934). Оп.3. (Среднеазиатское бюро ЦК ВКП(б). Документы сектора информации Средазбюро. 1922-1934). Д. 23, 29, 30, 31, 47, 49, 50, 71, 77, 78, 79, 149, 150, 151, 152, 376, 377; Оп.4.(Среднеазиатское бюро ЦК ВКП(б). Кадровые и финансовые документы Средазбюро. (1922-1934). Д.378; Ф.589. (Комитет партийного контроля при ЦК КПСС (1952-1991). Оп.3. (Комитет партийного контроля при ЦК КПСС. Личные парийные дела спецархива).Д.56. иштер каралып, илимий айлампага киргизилди.

2. *Казакстан Республикасынын Президентинин архиви (АП КР)*.Архивден 141, 139, 666 жана 811-фонддорунан Жусуп Абдрахмановдун партиялык кызматтарда иштеген мезгили талдоого алынып, илимий ишти жаңы маалыматтар менен толуктады.

3. Өзбекстан Улуттук архиви (НАУ). Архивден 17, 25, 68 жана 85-фонддорунан Түркстан Борбордук Аткаруу комитетинин жооптуу катчысы

кызматында иштеп жаткан мезгилдеги жана ошол мезгилди чагылдырган документтер талдоого алынды.

4. Кыргыз Республикасынын Борбордук мамлекеттик архиви (КР БМА-ЦГА КР)

Ф.20- Аткаруу комитети (Областтын Аткаруу Комитети (КАО)

Ф.21- КАССРдин Борбордук Аткаруу Комитети (БАК-ЦИК))

Ф.23-КАССР Эл Комиссарлар Советинин фонду

5. Кыргыз Республикасынын Борбордук мамлекеттик коомдук-саясий документтер архиви (КР БМ КСДА-ЦГА ОПД КР)

Ф.10- БКП(б) Кыргыз областтык комитети (1924-1937)

Ф.56- Кыргызстан Коммунисттик партиясынын БКти (1937-1991) Бул фонддо Ж.Абдрахманов республиканын Эл Комиссарлар Кеңешинин төрагасы кызматынан четтетилгенден кийинки документтер сакталган.

Ф.391-фонддон Жусуп Абдрахмановдун партиялык, мамлекеттик ишмердүүлүгүнө байланыштуу архивдик материалдар талдоого алынып, илимий айлампага киргизилди.

6. Ысык-Көл областтык мамлекеттик архивинен (ЫОМА-ИОГА) дагы Жусуп Абдрахманов ТКПнын Каракол уезддик-шаардык комитетинин жооптуу катчысы кызматында иштеп тургандагы жана ошол мезгилди чагылдырган документтер талдоого алынды.

Жусуп Абдрахмановдун өмүр баяны, жекече иш кагаздары, каттар, партиялык жана советтик органдардын жыйындарындагы протоколдору, Советтердин съезддеринин, партиялык конференциялардын, пленумдардын, партиялык чогулуштардын стенограммалары, макалалары жана илимий эмгектери мамлекеттик ишмердин өлкөнүн бардык тармагындагы көп кырдуу ишмердүүлүгүн тастыктайт.

Үчүнчү топто мезгилдүү басма сөз булактары талдоого алынды. Ж.Абдрахманов 1926-жылы «О восстании 1916 года» аттуу чоң эмес көлөмдөгү биринчи макаласын Москвада БКда инструктор болуп иштеп жүргөндө жазат.

БКП(б)нын Орто Азия бюросунун БКнын алдындагы партияны окуп-үйрөнүү бөлүмү көтөрүлүштүн 10 жылдыгына карата 1916-жылдагы көтөрүлүшкө баа берүү боюнча тарыхчылардын жана партиялык кызматкерлердин арасында кызуу талкуу уюштурган.

Саясий талкуу «Коммунистическая мысль» журналынын жооптуу редактору, тарыхчы И.Меницкийдин «Правда Востока» газетасына «1916-жылдагы окуянын мүнөзү жөнүндө» макаласы жарыялангандан кийин башталган. Ал чындыгында көтөрүлүштүн улуттук мүнөзүн эсепке албай, эзилген таптын жергиликтүү буржуазияга каршы чыгышы катары, ошондой эле улутуна карабай башка бардык эзүүчүлөргө жана эзүүчүлөрдү коргоп жаткан орус администрациясына каршы чыкканы катары мүнөздөгөн. И.Меницкий өзүнүн берген баасын улуттук аспектиде караганда туура эмес, саясий жактан зыяндуу деп түшүндүргөн. Талкууда көтөрүлүштүн мүнөзүн тактоо негизги маселелердин бири болгон. Ошондой эле көтөрүлүштүн кыймылдаткыч күчү, өбөлгө, себеби, анын жүрүшү, максаты, жеңилип калуу себептерин ачып көрсөтүүгө аракеттер жасалган.

Архивдик тарыхый документтерге жана жарыяланган макалаларга таянсак, 1920-жылдары тарыхчы-адистердин жоктугуна байланыштуу 1916-жылдагы улуттук-боштондук көтөрүлүш боюнча негизги эмгектерди партиялык жана мамлекеттик ишмерлер талдап жазышкан. Бирок алардын эмгектери саясий жана идеологиялык муктаждыктан гана жазылбастан, кандайдыр бир деңгээлде алардын саясий ишмер катары өсүшүнө дагы таасирин тийгизген.

Жусуп Абдрахманов 1916-жылдагы көтөрүлүштүн улуттук мүнөзүн үстөмдүк кылган улутка каршы багытталган деп көрсөтөт. Бирок, таптык күрөш менен улуттук күрөштү бирге кароо аракети күчөп, тарыхчы, изилдөөчүлөрдүн эмгектери оңдоолорго мажбур болуп, бийлик өз көз карашын таңуулай баштаган.

Жусуп Абдрахмановдун макаласы чоң талкууга берген жообу болгон. Анткени кыргыз элинин тарыхы боюнча талкууга четте туруп, катышпай койо

алган эмес. Биринчиден, бул чоң саясий окуяга өзү катышып, күбө болгон. Экинчиден, кыргыз элинин өткөн тарыхына, келечегине кайдыгер караган эмес, ошондуктан саясий талкууга катышып, өз көз карашын билдирген.

Жусуп Абдрахманов 1916-жылдагы көтөрүлүштүн обективдүү өбөлгөлөрү катары кыргыз элинин негизги өндүрүш каражаттарынан-жерден, жайыттан, суудан ажырап, аларды каптаган оор жакырдык, ачкачылыктан өлүмгө дуушар болушу, кулактардын, падыша өкмөтүнүн, байлардын, манаптардын биргелешкен күчтөрүнүн эзүүсүнөн кутулууну энсегенин так көрсөтөт.

Жусуп Абдрахмановдун экинчи макаласы көтөрүлүштүн 15 жылдыгына карата 1931-жылы августта «Предвестник Октября» деген ат менен «Советская Киргизия» газетасына жарыяланган. Автор бул макаласын дагы биринчи макаладагы көз карашын карманып, көтөрүлүш улутчулдук мүнөздө болгонун жазат. Демек, улуттук мүнөзү боюнча, биринчиден, падышачылыкка каршы багытталып жатса, анда үстөмдүк кылуучу улут катары көтөрүлүш бардык орустарга каршы мүнөздө болгон. Экинчиден, артта калган пролетариаты жок өлкөлөрдө кандайдыр бир революциялык кыймыл болсо, демек анын кыймылдаткыч күчү дыйкандар болуп, ал улуттук-боштондук революциялык кыймыл гана боло алат деп жазат. Бирок 1931-жылы сентябрда Жусуп Абдрахманов БКП(б) Кыргыз обкомунун бюросуна арыз менен кайрылып, анда 1926-жылы чыккан макаласындагы көтөрүлүштүн мүнөзүнө берилген баасындагы улутчулдук мүнөздөгү саясий кемчиликтердин кетиргенин аргасыздан мойнуна алат.

Тилекке каршы, бара-бара көтөрүлүшкө тиешелүү эмгектер бийлик тарабынан көзөмөлгө алынып, тикеден-тике бийликтин көрсөтмөсү менен жазыла баштаган. Алгачкылардан болуп жазылган эмгектер өзгөртүүлөргө дуушар болгон. Ага мисал, Жусуп Абдрахмановдун 1931-жылы октябрда «Кыргыздардын 1916-жылдагы көтөрүлүшү жөнүндө» деген үчүнчү макаласы болгон. Советтик тарыхнаамада бийликтин милдеттүү эрежелери күчөгөн мезгилде карама-каршылыктар улут аралык эмес, таптык мүнөздө болгон деп

эскертишкен. Жусуп Абдрахманов орус дыйкандары жана кыргыздары улутуна карабай падышачылык, буржуазия жана кулактардан бирдей деңгээлде эзүүгө дуушар болгон деп кошумчалап, жалпы таптык кызыкчылыктан улам бири-бирине душман болушу мүмкүн эмес деп түшүндүргөн.

Кыргыз өкмөтүнүн кемчиликтери жөнүндө «Эркин-Тоо» газетасынын 1925-жыл 16-февралда №6 санына чыккан макаласында шайлоонун жүрүшүндөгү кемчиликтерине токтолуп, айыл-кыштак, болуштук аткаруу комитеттерине кедей намысын талаша турган бай-манаптарга куйрук болбогон кедей азаматтарды өткөрүү керек. Кеңеш өкмөтүнүн мекемелерине кедей жалчы адамдар киргенде гана, алар күчтүү, кубаттуу боло алат. Болуп жаткан шайлоодо алар Кеңеш өкмөт мекемелеринен өз энчисине тийиштүү орун алуулары керек. Макалада аялдар маселесине да токтолуп, мындай дейт: «Мындан мурун казан-аякка ээ болуп, мал ордуна сатылып, кор болгон аялдарды аткаруу мекемелерине киргизиш керек, алар калк кызматына аралашпай, караңгыда калган убакта Кеңеш өкмөтү социализмге эч убакта жете албайт», айтылгандардын баарын сөз жүзүндө калтырбай, иш жүзүндө көргөзүү зарылдыгын[10] айтат. Ушул чакан макаланы баса белгилеп кетким келди. Себеби, 1925-жылы көтөрүп чыккан маселелер азыр дагы курч турган маселелерден болуп саналат.

Маселен, 1928-жылы Жусуп Абдрахмановдун Улуу Октябрь революциясынын жеңишинин 11 жылдыгынын урматына арналып жазылган «Кыргызстан» мамлекеттик басмасынан «Кыргызстан» деген эмгеги жарык көргөн. Эмгек араб ариби менен жазылып, азыр А.Осмонов атындагы Кыргыз улутттук китепкананын «Сейрек жана өзгөчө баалуу басылма» фондунда сакталып турат. Бир кылымга жакындаган эмгектин беттери үлбүрөп, кээ бир беттери айрылган абалга келген. Тарыхчы А.Кубатова тарабынан аталган эмгек кыргыз тилине которулуп, түшүндүрмө берилди.

10Великий Жусуп Абдрахманов и его эпоха.Сб.док. и маериалов/Сост.Д.Ш.Кызаева, А.Э.Кубатова, Д.Б.Сапаралиев. –Б.:Maxprint, 2021. -668с.илл. 100-101.

Жусуп Абдрахманов 1928-жылы Кыргызстан автономиялуу мамлекет болуп жашап турганына төрт жыл болду деп, анын ал жылдардагы жетишкендиктерине токтолгон. Мамлекетти жетектеп, убактысы жетпей турса Жусуп Абдрахманов 1928-жылы Кыргызстан автономиялуу мамлекет болуп жашап турганына төрт жыл болду деп, анын ал жылдардагы жетишкендиктерине токтолгон. Мамлекетти жетектеп, убактысы жетпей турса дагы, аз убакытта аталган эмгекти салыштырып, анализ жүргүзүп жазат. Брошюра 1928-жылдын 1-ноябрында жарык көргөн. Ал жөнүндө күндөлүгүнө: «Мага «Кыргызстан» брошюрасынын басмадан жаңы чыккан нускасын алып келишти. Канчалык аны аракет кылып жазсам дагы брошюра оюмдагыдай болгон жок. Менде орусча ой жүгүрткөн анчалык туура эмес адат калыптанып калган жана ал брошюрада байкалып турат. Бул адаттан, сөзсүз, арылышым керек» деп, өзүнө аргумент менен сын айтат. Себеби, бул өзүнө талап коюп, сын көз караш менен караган жетекчи үчүн дагы бир мыкты сапаттардан болсо керек. Маселен, тарыхый булактарга адамдын мурунку ишмердигинин ар кандай далили-жазуу жана оозеки сөздөр, ошондой эле искусство чыгармалары, фотосүрөттөр жана кинодокументтер кирет. Тарых ар бири атайын билимди талап кылган булактардын көп түрдүүлүгү боюнча гуманитардык жана коомдук илимдердин арасында өзгөчө орунду ээлейт[11]. Жусуп Абдрахмановдун 1928-жылы жазылган «Кыргызстан» деген эмгеги бир эле учурда өткөндүн дагы, азыркы учурдун дагы тарыхы болуп, көтөрүп чыккан маселелери эки доорду тыгыз байланыштырып турат. Ага ылайык, А.Буллер: «Специфическая особенность этого материала в том, что он был реальностью прошлого, а теперь стал реальностью настоящего»[12] деп белгилейт. Эмгегинде революциядан кийин 11 жыл ичиндеги жана автономиялык мамлекет болуп жашап жаткан 4 жыл ичиндеги жеишкендиктерге токтолот. Атап айтканда, бул эмгек өткөндүн

11 Тош Д. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка/Пер. с англ. – М: Издательство «Весь Мир», 2000. – 296 с. 57-58.

12 Буллер А. Введение в теорию истории: учебное пособие для вузов.-Москва: Издательство Юрайт, 2021.-180с.32.

дагы, азыркынын дагы чындыгы болуп жатат. Себеби, 1930-жылдары жазылган эмгек өз доорунун тарыхы гана болбостон, азыр биз үчүн маанилүү тарыхый булак болуп, эки доорду салыштырып, анализ жүргүзгөнгө көмөк көрсөтөт.

Төртүнчү топтогу журналисттердин, жазуучулардын эмгектери диссертациялык изилдөө жүргүзүүгө кандайдыр бир денгээлде жардам берди. Р.Хелимская 1991-жылы чыккан «Тайна Чон-Таша» китебинде Чон-Таш айылына жакын жерде 137 кишинин сөөгү көмүлгөн жер табылганы баяндалган.

Саясий-публицистикалык мүнөздөгү китеп кызыктуу материал, документтердин негизинде жазылгандыктан, кызуу талкууларды жараткан. Китептин чыгышы менен кыргыз тарыхында чоң жаңылык болуп, Жусуп Абдрахманов менен бирге көрүнүктүү мамлекеттик жана саясий ишмерлердин сөөктөрү, өздүк буюмдары жана бир нече барактан турган айыптоо корутунду баракчалары ж.б. табылган.

Жазуучу Э.Турсунов «Жусуп Абдрахманов жана анын таламдаштары» (2001-ж.) китебинде иликтеп, сурамжылоодон улам анын өмүр жолуна байланыштуу арбын маалыматтарды берген. Бирок, көрсөтүлгөн кээ бир фактылар далилденген эмес. Ал эми филология илимдеринин доктору, С.Мусаевдин «Инсан жана тарых» (Каракол, 2002-ж.) эмгегинин Жусуп Абдрахмановдун 100 жылдыгына арналган «Тагдыры татаал инсандын монологу» бөлүмүндө анын өмүрүнүн акыркы мезгилин сахналаштырып берген. Ж.Абдрахмановдун ишмердүүлүгүнө жазуучу, илимдин ишмерлери дагы кайрылып жатканы жакшы көрүнүш, себеби анын мамлекеттик ишмерүүлүгү ар кандай аспектиде кененирээк каралып жана ачылып жатат.

Кийинки дагы бир эмгек «Совершенно секретно. Дневник Абдрахманова Юсупа», авторлору: А.Койчиев жана А.Тузов. Эмгек Жусуп Абдрахмановдун чөбөрөсү Астемир Абдрахмановдо сакталып турган уникалдуу күндөлүктүн Жусуп Абдрахманов өзү жазган кол жазмасынын (түпкү нускасы) негизинде даярдалып, жарык көргөндүгү менен өзгөчөлөнүп турат. Белгилей кете турган

жагдай, бул китепте А.Абдрахмановдун өздүк архивинен жана А.Валюженич (Казакстан, абдрахмановед), К.Тлеулиев (Казакстан) жана А.Тузов тарабынан Жусуп Абдрахмановго байланыштуу тарыхый сүрөттөр алгачкы жолу жарыяланды.

Биринчи өкмөт башчысынын чөбөрөлөрүнүн бири Астемир Абдрахманов тарабынан Москвадагы архивден (РГАСПИ) кандайдыр бир жолдор аркылуу И.Сталиндин колуна тийген Жусуп Абдрахмановдун күндөлүгүн БКП(б) БКнын Саясий бюросунун айрым бир мүчөлөрү менен өз ара талкууга алган маалымат табылган. Анткени, И.Сталин Жусуп Абдрахмановдун «өзү үчүн» жазып жүргөн жеке күндөлүгү менен таанышып, аны өзүнүн чөйрөсү менен талкууга алган. Кайсы жылдары, кандай саясий кырдаалда жана кандай мотивде жазылганы эле талкуудагы суроолорго жооп болгон. Себеби, Ж.Абдрахмановдун күндөлүгү Кыргызстандын 1920-30-жылдарындагы тарыхы боюнча доордун чыныгы учурун сүрөттөп, документтер менен толуктаган сейрек булактар болгон. Ал документте өзүнчө кагаз бетине Сталин бирюза түстүү карандаш менен Каганович жана Молотовго мындай деп жазат: «Кыргызстан Эл Комиссарлар Кеңешинин төрагасы Абдрахмановдун күндөлүгүн окуп чыгуу керек. Анын авторуна Наумов менен Вуйович мырзалардын таасири жана эмгеги зор экендиги түшүнүктүү болду. Аны окугандан кийин мага кайтарып бергиле. И.Сталин»[13].

Китептеги Жусуп Абдрахманов өзү тууралуу дагы бир сенсация жарата турган В.Маяковскийди акыркы сапарга узатуу учурундагы жагдай болуп саналат. Бул табылганы кызы Ленина Жусуповна Абдрахманова жана Астемир Абдрахманов аныктап, коомчулукка жарыялашкан. Алар Жусуп Абдрахмановдун В.Маяковскийди акыркы сапарга узатуу зыйнатына катышкан көптөгөн фотосүрөттөрдү жана кинокадрларды аныкташкан. Жусуп Абдрахманов - В.Маяковскийдин сөөгү салынган табытты көтөрүп

13 Абдрахманов Ю. “Совершенно секретно. Дневник Абдразманова Юсупа”. Первая тетрадь дневника, 19 августа – 7 ноября 1928 года /Идея проекта – А.Койчиев и А.Тузов. Под общ. ред. А.Койчиева и К.Чекирова. Авторы предисловия З.Курманов и А.Койчиев. Подг. текста “Дневник”, примечаний и археографического послесловия – А.Тузов и А.Абдрахманов. – Бишкек: Adver Print, 2021. – 132с., илл. 27. 124.

жүргөндөрдүн бири. Анын эң жакын туугандарынын тар чөйрөсү менен бирге Жусуп Абдрахманов акындын сөөгүн кремациялоого катышкандыгы тууралуу кызыктуу маалыматты беришет[14]. Чындыгында, ал тарыхый чоң табылга болуп саналат. 1930-жылдардагы дүйнө тааныган орус акыны В.Маяковский менен достук мамиледе болгондугу дагы аныкталды. Анткени Жусуп Абдрахмановдун үй-бүлөсү В.Маяковский Америкадан алып келген мрамор стол жана Gillette фирмасынын сакал алуу комплектисин белекке бергендигин жылуу эскеришет[15]. Себеби, белекти ошончо алыс өлкөдөн мамилеси жакын адамдарга гана алып келиши мүмкүн.

Жазуучу К.Мамбетовдун «Күкүрт болгон күндөлүк» (2022-ж.) тарыхый мамлекеттик жана саясий ишмер Жусуп Абдрахмановдун кыргыз мамлекеттүүлүгүн түптөөгө кошкон ат көтөргүс эмгегине, өмүр таржымалына, үй-бүлөдөгү, саясаттагы жана коомдогу ордун көркөм чагылдырган.

Тарыхый булактын *бешинчи тобуна* анын күндөлүгү менен каттарын киргизүүгө болот. Жусуп Абдрахмановдун күндөлүгүн уникалдуу тарыхый булак жана тарыхый-маданий мурас катары карасак болот. Анда ал тарыхтагы көптөгөн маанилүү жана татаал учурларды чагылдырган. Күндөлүк окурмандардын кеңири чөйрөсү үчүн эмес, «өзү үчүн» жазылганы белгилүү. Ал жеке мүнөзгө ээ болуп, белгилүү бир деңгээлде чынчылдыгы менен мүнөздөлөт. Күндөлүк - мезгил мезгили менен жаңыртылган текст, ар бир жазуу үчүн белгиленген күндөрдөн турат[16]. Жусуп Абдрахмановдун күндөлүгүндөгү жазууларын өзү үчүн сактап, башынан өткөн окуяларын эс тутумда бекемдөө үчүн жазган. Жусуп Абдрахмановдун күндөлүгүндөгү сүрөттөлгөн окуялар ачык жана так көрсөтүлгөн. Ал тарыхый күндөлүгүндөгү кээ бир жазгандарын кыскача жазса, көпчүлүгүн таасирленип, болуп жаткан

---

14 Абдрахманов Ю. “Совершенно секретно. Дневник Абдразманова Юсупа”. Первая тетрадь дневника, 19 августа – 7 ноября 1928 года /Идея проекта – А.Койчиев и А.Тузов. Под общ. ред. А.Койчиева и К.Чекирова. Авторы предисловия З.Курманов и А.Койчиев. Подг. текста “Дневник”, примечаний и археографического послесловия – А.Тузов и А.Абдрахманов. – Бишкек: Adver Print, 2021. – 132с., илл. 27. 122.

15 Валюженич, А.Пятнадцать лет после Маяковского: [в 2 томах] / Анатолий Валюженич — Москва : Екатеринбург : Кабинетный ученый, 2015. Том 1. Лиля Брик — жена командира. 1930-1937. — 588 с.: ил. 422.

16 Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А.Н.Николюкина. Институт научн. информации по общественным наукам РАН. — М.: НПК «Интелвак», 2001. —1600 стб. 232.

окуяларды кеңири талдап чыгууга умтулуп, бир кыйла кеңири формада баяндаган.

Диссертацияны жазууда күндөлүк анын өмүр жолун, мамлекеттик ишмердүүлүгүн тактоодо чоң көмөкчү болду.

Анын күндөлүгү эмнеси менен баалуу? Биринчиден, мамлекеттик ишмердин жеке көз карашын, экинчиден, ошол учурда коомдогу болуп жаткан курч маселелердин терең байланыштарын ачууга мүмкүндүк берди. Мисалы, Биздин иштөө ыкмабыз жакшы эмес. Эсеби жок жыйындардын кесепетинен иштерибиз калып жатат. Мен канча комиссияга катышканымды эсептедим. Көрсө, сегиз комиссияда экенмин, алардын бардыгына сөзсүз катышуу керек ... Бул эми жакшыбы? Кээси тарап кеткен, башкалары дээрлик эч нерсе жасабайт. 05.11.1928[17]. Мында жетекчиликтин иштөө ыкмасына болгон нааразычылыгын байкап, ички эмоциясын элестетүүгө болот.

Чындыкты чагылдыруу табияты боюнча эскерүүлөр менен күндөлүктөргө жакыны каттар болуп саналат. Каттар дагы изилдөөчүлөргө өткөн окуялар жана инсандар жөнүндө маалымат алууга жардам бере турган маанилүү тарыхый булак болуп саналат. Алар башка булактарда кездешпеген деталдарды, пикирлерди камтышы жана белгилүү бир доордун жеке пикирлерин да, жалпы кабыл алынган көз караштарды да чагылдырышы мүмкүн. Ошондой эле алар өткөндүн маданий, социалдык жана саясий аспектилерин изилдөө үчүн колдонулат. Каттарды тарыхый булак катары изилдеп, өткөн окуялар жана инсан тууралуу маалымат алууга болот. Өткөндүн бүгүнкүгө жана келечекке тийгизген таасири, коомдук аң-сезимди калыптандыруудагы тарыхый булактардын, анын ичинде каттардын ролу чоң мааниге ээ.

Жусуп Абдрахмановдун «Бийликке» жазган каттары-совет доорундагы коомдук аң-сезимдин тарыхын изилдөөдөгү маанилүү булак болуп, ал официалдуу каттары өзүнүн баалуулугу менен өзгөчөлөнөт. Атап айтканда,

17 Абдрахманов Ю.1916.Дневники.Письма к Сталину. –Фрунзе,1991.320 с.122.

И.В.Сталинге жазган каттарына анализ жүргүзгөндө, аларда баалуу маалыматтар камтылган. Каттарга датасын жана колун коюп, сүйлөмдөр сулуу жана ырааты менен жазылган. Ишенимдүү факт менен жазылган каттары аркылуу 1930-жылдардагы Кыргыз Республикасынын саясий, экономикалык жана маданий абалынын чыныгы абалын көрүүгө болот. Ал катта бардык жагдайды ачык көрсөтүп, андан соң негизги маселеге токтолуп жатат. Катта улуттун курамы, Кыргызстандын геосаясий абалын жана экономикалык мүмкүнчүлүктөрүн баса белгилеп, мамлекеттик түзүлүш формасын (статусун) жогорулатуу маселесин ачык койгон.

Жусуп Абдрахманов 1937-жылы 27-октябрда Фрунзедеги түрмөдөн СССРдин Прокурору А.Я.Вышинскийге негизсиз күнөөлөнүп жаткандыгы тууралуу кат жазат.

Бул кат документалдык булак катары баалуу, себеби алар мамлекеттик коопсуздуктун жана милиция кызматкерлеринин конкреттүү кылмыштары жөнүндө түшүнүүгө мүмкүндүк берип, ал системанын «желдеттери» катары гана эмес, советтик жөнөкөй адамдын оор кылмыш жасап жатканын көрсөткөн. Жусуп Абдрахмановдун каты менен орган кызматкерлеринин күнөөсүз адамдарды «эксперимент» кылып, ойдон чыгарылган жалган жалаанын негизинде жасабаган күнөөлөрүн мойнуна алдырганы тууралуу билсек болот. Бул каты аркылуу ишенич менен кандайдыр бир деңгээлде «советтик мыйзамдуулукту» адилеттикти калыбына келтирүүгө аракет жасаган. Жусуп Абдрахманов, И.Сталин жана А.Вышинскийдин ортосундагы кат алышуу татаал жана өзгөчө болгон. Себеби, Жусуп Абдрахманов И.Сталинге жогорку кызматтык абалда кайрылса, ал эми А.Вышинскийге негизсиз саясий оор айып тагылып, түрмөдөгү мыйзамсыздыктын гүлдөп, советтик адамдардын орган кызматкерлери тарабынан ыплас жолдор менен караланып, сот жообуна адилетсиз тартылып жатканын ачыкка чыгарып, түрмөдөн кайрылган. Азыр бир каттын изи менен ошол мезгилдеги Ички Иштер Эл Комиссариатынын иштөө принциптери менен таанышууга болот.

Сталиндин секретариаты маанилүү эмес кээ бир каттарды «кызыксыз» деп классификациялап, аларды архивге жөнөткөн, ал эми айрымдарын ар кандай тиешелүү бөлүмдөргө жана советтик жогорку звенодогу жетекчилерге жөнөтсө, айрым каттар Сталиндин жеке кароосуна тандалып алынган[18]. Демек, И.Сталин маанилүү официалдуу каттарды өзү карап, окуп чыккан. Жусуп Абдрахмановдун каты менен таанышышы дагы мүмкүн деген бүтүм чыгарсак болот. Себеби, Жусуп Абдрахманов Кремлдин сунушу менен Москвада БКда инструктор болуп иштеп, Персия (Иран) мамлекетине дипломатиялык сапарда болуп, өтө жооптуу кызматтарды аркалап, анын натыйжасында Москвага-Кремлге көп ирет иш сапарлары менен барып, көптөгөн союздук деңгээлдеги иш-чараларга чогу катышкан саясий ишмердин каттарын окубай коюшу мүмкүн эмес. Балким И.Сталин Жусуп Абдрахмановдун курчтугун, өткүрдүгүн жана жүргүзгөн айрым бир көз карандысыз эркин саясатын жактырган эмес. Себеби, каттарында улуттун кызыкчылыгы жөнүндө олуттуу саясий маселени койгон. Ал кезде мындай саясий маселенин коюлушу чоң эрдикти талап кылган, себеби көз крандысыз эркин мамлекетти куруу маселеси менен И.Сталиндин өзүнө кайрылган.

Алтынчы топту мезгилдик басма сөз материалдарында жарык көргөн макалалары түздү. Үчүнчү топто мезгилдүү басма сөз булактары жана жазуучулардын эмгектери талдоого алынды. Атап айтсак, Джунушалиев Д. «Политика корренизации: опыт и проблемы, Уроки прошлого. Взгляд через призму особенностей сознания», Курманов З., Бегалиев С. «Он был делегатом I съезда Советов», Семенов И., Джунушалиев Д. «Ю.Абдрахманов: Штрихи к политическому портрету», Ч.Ногойбаева, А.Тузов «Совершенно секретно. Дневник Абдрахманова Юсупа», В.М.Плоских «Прошу мою подпись не считать доказательством виновности», И.А.Абдразаков «Свет погасшей звезды», А.Какеев «Юсуп и московские интеллектуалы. По следу

18 Вестник Пермского Университета. 2020. Выпуск 3 (50). [33] А.Я.Лившин.Эффективность реквизиционной и налоговой политики в 1917-1927 годах в письмах «во власть».

неустановленной личности, или поисках истины», Б.Абытов «Жусуп Абдрахманов – өлкөнүн биринчи Конституциясын түзүүчүлөрдүн бири», З.Алтышова «Ж. Абдрахмановдун 1920-30 жж. социалисттик кайра курууларга көз карашы», Ж.Бөкөшов. «Жусуп Абдрахманов: саясий кыраакылык» ж.б. мезгилдүү басма сөз булактарына жарыяланган макалалар пайдаланылды.

Жыйынтыгында, укуктук-нормативдик документтер, архив материалдары жана мезгилдүү басма сөз маалыматтары Жусуп Абдрахмановдун мамлекеттик ишмердүүлүгүн изилдөөдө, сунушталган диссертациялык иштин алдына коюлган максаттарын, милдеттерин ишке ашырууда маалымат топтоого негизги булактык базасын түздү.

2.2. Изилдөөдө колдонулган ыкмалардын натыйжалары

Илимий иштин объектиси-Жусуп Абдрахмановдун ишмердүүлүгү.

Изилдөөнүн предмети-мамлекеттик ишмер Жусуп Абдрахмановдун басып өткөн өмүр жолу, алгачкы советтик кыргыз мамлекетинин түптөлүшүнө жана калыптанышына кошкон салымын аныктоо.

Азыр тарых илими дүйнөлүк тарых илиминин методологиялык жетишкендиктерин колдонууга мүмкүнчүлүк алып, тарых илиминде түрдүү ыкмаларды колдонулуп жатат. Тарыхты таанып-билүүдөгү плюрализм принциби көз караштардын көптүгүн гана эмес, тарыхый изилдөөнүн ыкмаларынын көптүгүн дагы айкындап берди. Демек, тарыхта объективдүү чындыкка жакындоонун дагы бир жолу методологиялык плюрализмдин болушу саналат.

Инсан менен доордун өз ара илимий негиздүүлүгүн жана методологиялык максатка ылайыктуулугун анализдөө жазуучу Р.Медведев белгилегендей, биографиялык жанрдагы эмгектерге багыт берүү үчүн кызмат кылышы мүмкүн. Р.Медведев: СССР «1917-жылдан кийин биздин өлкө төрт доорду (эпоха) башынан өткөрдү: Ленин, Сталин, Хрущев жана Брежнев доору, ар бир доор мурдагысын жокко чыгарып, өз доорун улантып жашап келген»[19] деп белгилейт. Ленин, Сталин доорунда Жусуп Абдрахманов өзүн кыргыз жеринде гана эмес, бүтүндөй советтер өлкөсүндө интелектуалдуу жана таланттуу кайталангыс инсан катары көрсөтө алды. 1920-жылдан баштап Кыргызстан, Казахстан, Өзбекстан Республикаларынын Алма-Ата, Капал, Талды-Коргон, Каракол, Пишпек, Ташкент шаарларында жооптуу кызматтарды аркалаган. 1920-жылы Москвада өткөн РКСМдын III съездине делегат болуп, Совет мамлекетинин негиздөөчүсү В.И.Ленин менен бетме-бет кыргыздардын абалы, азыркы күндө маанилүү болуп жаткан тил маселеси жөнүндө сүйлөшкөн. 1922-жылы Кыргыз тоолуу областын түзүүдө башкы демилгечилердин бири болуп,

19 Медведев Р.Н.С.Хрущев: Политическая биография. – М.:1990.9.

Кара-Кыргыз автономиялык областын түзүү иштерин жетектеген. Жусуп Абдрахманов кыргыз совет мамлекеттүүлүгүн калыбына келтирип, анын өнүгүшү үчүн болгон күрөшүн токтоткон эмес. 1925-жылдын август айынан 1926-жылдын апрель айына чейин кыргыздардын эң алгачкы өкүлү катары 24 жашында Россиянын борбору Москва шаарындагы эң күчтүү орган болгон РКП(б) БКнын (Борбордук Комитет) уюштуруу-бөлүштүрүү бөлүмүндө инструктор болуп иштеген. 26 жашында (1927-жыл, март - 1933-жыл, сентябрь) 6 жарым жыл Кыргыз Республикасын жетектеп, биринчи Кыргыз Республикасы (КАССР) түзүлгөндө биринчи өкмөт башчысы болуп дайындалган. Россия федерациясынын чоң шаарлары болгон Самара шаарында Орто-Волжскидеги крайлык жер бөлүмүнүн мал чарба башкармалыгынын башчысынын орун басары, Оренбург шаарында Оренбург областтык аткаруу комитетинин мал чарбасы боюнча областтык жер бөлүмүнүн башчысынын орун басары жооптуу кызматтарында иштеген (1933-1937-жылдар).

В.И.Ленин, И.В.Сталиндин жетекчилиги жана көрсөтмөсү менен мамлекеттик деңгээлде ар тараптуу ишмердүүлүгүн көрсөткөн Жусуп Абдрахмановго кайталангыс тарыхый инсан катары жана баатырдык иштерине баа берүү зарыл жана татаал.

Кайра куруу саясатынын негизинде коомдук аң-сезимге күч менен кирген көз караштар жоюлуп, өткөн тарыхка адилет баа берилип жатканы тарыхчы, коом таануучу, саясатчы-изилдөөчүлөрдүн жоопкерчиликтүү иш аракетинин жыйынтыгы болуп саналат.

Биздин өлкөдө көп жылдар бою тарыхтын марксисттик методологиясы болуп келген. Ал саясий себептерден улам бирден-бир чыныгы окуу деп жарыяланып, инсан маселеси башкача ракурста каралган. Ага ылайык, биздин демократия жалпы кызыкчылыкты биринчи орунга коюшу зарыл, коомдун алдында жеке адам дээрлик эч нерсе эмес деген оюн бекемдеп, айтканды жаман көргөн демократиялык концепциясында мыйзамга ылайык адам маселеси жокко чыгарылып, анын укуктары жана эркиндиги жөн гана жалпы айтылган

фраза болгон[20]. И.В.Сталиндин бул сөзүнөн советтик илимдеги «тап», «улут», «эл» деген жалпы түшүнүктөр советтик идеологиянын негизин түзүп, ал эми инсандын тарыхтагы ролу төмөндөтүлүп келгенинен дагы бир жолу тыянак чыгарсак болот. Бирок, ошол эле учурда Англиянын көрүнүктүү саясий ишмери У.Черчилль тарыхты инсандар жана баатырлар жасайт деген көз карашын бекемдеп, анын негизинде саясатка аралашып, көп эмгектин автору болгонун, Англиянын тарыхында инсан катары өзгөчө роль ыйгарылганын баса белгилеген[21]. Тарыхый өнүгүүнүн мыйзам ченемдүү көрүнүшү катары өзгөчө орду бар тарыхый инсандарга кайрылып, ар бир инсандын кайталангыс өзгөчөлүгүн ачып берүү – бул зарылдык.

Бул маселелерди чечүүдө тарыхтын методологиясы алда канча конкреттүү болгон тарыхый мыйзам ченемдүүлүктөрдү жана окуянын же фактынын бирдиктүү картинасын аныктап, тарыхчынын алдында турган маселелерди чечүүгө мүмкүндүк берген тарыхый изилдөөнүн ыкмаларын түзүп, булактарга сын мамиле кылуу критерийлерин ж.б.сунуштап жатат. Ошондой эле, тарыхтын методологиясына булактан алынган сунуштар жана изилдөө темасы боюнча тарыхнаамадагы изилдөөлөр да камтылган, бул жаңы изденүүнүн багытын аныктоого, тигил же бул калыптанып калган концепцияга кошулууга же аны жокко чыгарууга жардам берет. Изилдөөчүнү кээ бир окуялардын себептери, аларды пайда кылган жагдайлардын конкреттүү айкалышы, окуялардын убакыт жана мейкиндикте өнүгүшү, окуялардын бүтүшүн жана алардын маанисин жана кесепеттерин аныктоо кызыктырат[22]. Биографиялык жанр тарыхнаамадагы бирден бир эски жанрлардан болуп, азыркы мезгилде өз маанисин жоготпой келе жатат.

Биографиялык ыкма же инсандын саясий бейнесин жаратуу байыркы доордо эле белгилүү болгон. Эчактан бери биографиянын объектиси катары

20Демиденко Г.Г.. История учений о праве и государстве. Харьков “Право” 2008.379.

21 Трухановский В.Г. Уинстон Черчилль.Политическач биография. – М.,1977. 63.

22 Коломийцев В.Ф. Методология истории (От источника к исследованию). М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2001. -191с.32

көрүнүктүү адамдар эсептелген. Аты бүгүнкү күнгө жеткен белгилүү инсан, императорлордун саясий ишмердүүлүгү өздүк турмушунан бөлүп каралып, андан кийин оң, терс сапаттарына ажыратуу менен баа берилгенин тарыхый булактар далилдейт. Эллинисттик доордун өкүлү, тарыхчы Полибий (210-125-жж.б.з.ч) «Тарых» деген негизги эмгегинде мамлекеттик ишмерлер үчүн тажрыйба чоң роль ойноп, аларды турмуштун оор сыноосуна туруштук берүү зарылдыгына даярдоо керектигин баса белгилеген[23]. Бирок, азыркы мезгил байыркы мезгилден алда канча татаал экендигин эске алып, мамлекеттик ишмерлер элдин келечектеги тарыхый ишин жөнгө салып, аны өнүктүрүүдө өлкөнүн ички көйгөйлөрүн гана эмес, эл аралык социалдык – саясий абалын өнүктүрүүсү дагы зарыл экендиги аныкталып отурат.

Ишти изилдөөдө диалектикалык методдун жалпы принциптерине таянып, өмүр баянды жазуудагы негизги шарты катары тарыхый, саясий, маданий жана күнүмдүк жашоо үчүн белгилүү бир баалуулуктардын болгондугу эске алынды. Автор өмүр баянды жазууда адатта, хронологиялык принципке таянды. Себеби, документтерди системалаштыруунун негизги принциби хронологиялык болуп саналат, мында документтер алгачкыдан баштап акыркысына чейин түзүлгөн даталары боюнча жайгаштырылат. Бул принцип окуянын, кубулуштун же процесстин өнүгүү динамикасын көрсөтүүдө аныктоочу катары колдонулат. Бул принциптин негизинде Жусуп Абдрахмановдун мамлекеттик ишмердүүлүгү ырааты менен талдоого алынды.

Объективдүүлүк принцибин ишке ашырууда диссертант тарабынан 1920-1930-жылдардагы совет мамлекетиндеги ар тараптуу кайра куруу жаңы иштерине багытталган комплекстүү тарыхый материалдар изилденип чыкты.
Себеби, изилдөөгө алынып жаткан Жусуп Абдрахмановдун мамлекеттик ишмердүүлүгү 1920-1930-жылдардагы совет өлкөсүндөгү түп-тамырынан бери

23 Левек. П. Эллинистический мир. – М., 1989. 106.

өзгөрткөн кайра куруу иштери менен тыгыз байланышкан. Ал жылдардын саясий-социалдык жана чарбалык тарыхынан бөлүп кароо мүмкүн эмес.

Анткени, Жусуп Абдрахманов жаңыдан түзүлгөн Кыргыз мамлекетинин өнүгүшүндөгү ар тараптуу жаны курулуш иштеринин башатында турган.

Тарыхыйлуулук (историзм) принциби боюнча Жусуп Абдрахмановдун мамлекеттик ишмердүүлүгү мезгилиндеги 1920-1930-жылдардагы өлкөдөгү бардык саясий окуяларды, социалдык-экономикалык жана маданий иш-чараларды талдап, байланыштырып изилденишине талап коюлду. Себеби Жусуп Абдрахманов жашаган тарыхый мезгил жетишсиз деңгээлде изилденгендиктен, бул теманы изилдөөдө каражат, методдордун негизинде акыйкат жана негиздүү жыйынтык алууга аракет жасалды. Ошондой эле, Жусуп Абдрахмановдун ишмердүүлүк тарыхый мезгили абдан татаал жана карама-каршылыктуу мүнөздө өнүккөнүнө таянып, изилденди.

Системдүүлүк принцибине таянып, ал мезгилде советтик мамлекетти түзүп жатышып, ири добоорлорун ишке ашырууда, партиянын өкүлдөрүнүн өлкөнү өнүктүрүүгө шартталган реформага эмес, кандайдыр бир тажрыйбага басым жасалганы байкалат. Жусуп Абдрахмановдун тарыхый күндөлүгү 1920-1930-жылдардагы айыл чарба секторундагы (колхоздоштуруу, кулакка тартуу жана индустриялаштыруу ж.б.) иш-чараларынын абдан катаал формада туура эмес жүргүзүлүп жатканын, анын кесепетинен карапайым элдин жашоо-тиричилиги төмөндөп, мамлекет тарабынан зордук кылуу иштеринин күч алганы ачык жазылат. Ошондой эле, өлкөнүн өнүгүү багыты артка кетип, саясий жана чарбалык баш аламандыктар күч алып, наразычылык билдирген жалпы элге бийлигин сактап калуу максатында жаңыча түзүлгөн күч оргaндарынын системалуу ыкмаларын колдонгон таасирдүү иш-аракеттери жасалып турган.

Изилдөөнүн методологиялык негизин тарыхый изилдөөнүн жана илимий анализдин жалпы илимий методдору түздү. Ошол эле учурда, системалык структуралык анализдин чоң мааниси бар, ал бизге өнүгүп келе жаткан ар кандай кубулушту тиешелүү түзүлүшү жана функционалдык мааниси бар

белгилүү бир система катары кароого мүмкүндүк берди. Натыйжада, изилденип жаткан маселенин тарыхый объективдүүлүгү жана анын чыныгы тарыхый билимге дал келүү даражасы чоң мааниге ээ.

Жусуп Абдрахмановдун мамлекеттик ишмердүүлүгүн изилдөөдө тарыхый метод чыныгы конкреттүү тарыхый фактылардын негизинде ачып бергенге мүмкүнчүлүк берди. Илимий иште традициялык тарыхый методдор: тарыхый-генетикалык, хронологиялык, салыштыруу-тарыхый, ретроспективдүү жана синхрондуу методдор колдонулду.

Тарыхый-генетикалык метод-изилдөө иште негизги методдордун бири болуп, ал метод боюнча хронологиянын чегинде Жусуп Абдрахмановдун мамлекеттик ишмердүүлүгүнүн өнүгүшүнүн негизги этаптарын талдап чыгууга мүмкүнчүлүк түзүлдү. Бул метод жетиштүү, ак сөөктүн тукумунан чыккан Жусуп Абдрахмановдун 15жашында 1916-жылдагы көтөрүлүштө томолой жетим калып, жалгыз тирүү калган иниси Токо менен оор турмушка кабылып, алган билим-тарбиясы менен ал оор кырдаалдан чыгып, Кызыл Армияда, комсомолдо, партиялык иштерде бийик карьера жасап, кчтүү билими, жогорку интеллекти, тубаса талант, уюштургуч, жетекчиге тиешелүү курч сапаттары менен чыгаан мамлекттик ишмерге чейин көтөрүлгөнүн талдап, ачып бергенге көмөк көрсөттү.

Хронологиялык метод тарыхый окуяларды жана кубулуштарды тарыхый убакыттын өтүшүнө жараша алардын ырааттуулугу, кыймылы жана өзгөрүшү жагынан изилдөөнү максат кылып коет. Бул ыкма окуялардын хронологиясын түзүүдө колдонулуп, көпчүлүк учурда бири-бири менен генетикалык жактан байланышкан тарыхый окуялардын тизмегин түзөт. Окуялардын хронологиялык ырааттуулугу көбүнчө жүрүп жаткан процесстин маңызын терең ачып берип, бири-бирин байланыштырган ал процесстин табигый мазмуну ачылган учурларда өзгөчө ачык байкалат.

Салыштырмалуу-тарыхый методу изилденип жаткан кубулуштардын ортосундагы окшоштуктарды же айырмачылыктарды аныктоого негизделип, ал

боюнча жыйынтык чыгарууда маанилүү роль ойнойт. Илимий ишти изилдөөдө дагы бул метод өз маанисин жоготкон жок.

Биографиялык метод – белгилүү бир инсандын өмүр баянына карата колдонулуучу метод. Бул метод аркылуу турмуштук фактылар жөнүндө гана эмес, инсандын ички тажрыйбасы менен болгон сезимдери жөнүндө жана ички көйгөйлөрдү чечүүгө жардам берет. Атап айтканда, «Однако следует признать, что биографический метод – это использование все того же исторического метода применительно к жизнеописанию некоей отдельной личности»[24] катары аныкталат.

Изилдене турган биографиялык фактылар мурда болуп өткөндүктөн, бул фактылар ар кандай тексттик материалдар аркылуу гана сакталат, мисалы тарыхый документтер, архивдер, күндөлүктөр, каттар, макалалар, эмгектер, баяндамалар, гезиттер жана журналдар, сүрөттөр, же эскерүүлөр болот.

Жаңы тарых илиминин артыкчылыгына «оозеки тарых» методун киргизүү да кирет, ал аркылуу изилдөөлөр сурамжылоо жана эскерүүлөрдү чогултуу аркылуу жүргүзүлөт. Биография баяндын өзгөчө түрү катары иштейт, анткени анын мазмуну адамдын жашоосу жөнүндө баянды билдирет. Баяндаманын бир түрү болгон биографиялык текстти талдоо баяндоо теориясы – «нарратология» менен байланышкан.

Жыйынтыгында, Жусуп Абдрахмановдун мамлекеттик ишмердүүлүгүн изилдөөдө теориялык-методологиялык негизге таянуу менен философиялык, жалпы илимий методдор илимий изилдөөдө колдонулду. Ал ыкмалар Ж.Абдрахмановдун мамлекеттик ишмер катары анын өмүр жолун изилдөөдө жана анализдөөдө көмөк көрсөттү. Ошондой эле, жогорудагы аталган ыкмалар менен бирге тарыхты объективдүү чындыкка жакындоонун дагы бир жолу методологиялык плюрализмдин болушу илимий иште коюлган милдеттерди ишке ашырууда негиз болду.

24 Менщиков И. С. Введение в методологию истории : учебное пособие – Курган : Изд-во Курганского гос. ун-та, 2015.154.

III БАП. ЖУСУП АБДРАХМАНОВДУН МАМЛЕКЕТТИК ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНҮН КАЛЫПТАНЫШЫ

3.1. Алгачкы ишмердүүлүгүнүн башталышы

Коомдун өнүгүшүндө белгилүү инсандар өз ишмердүүлүктөрүн коомдун ар кайсы тармагында көрсөтө алышат. Бирок, алардын коомдогу ордун аныктоодо тигил же бул мамлекеттик жетекчинин өз улуту, мамлекети үчүн жасаган эмгегин архивдеги тарыхый документтер аркылуу тастыктоого болот. Андыктан Жусуп Абдрахмановдун өмүр жолун изилдөөдө анын ата-тегин, бир туугандарын, билим алуусун жана башынан өткөргөн оор күндөрдү сурамжылоо аркылуу тактадык. Анын өмүр баянында эрктүү чечимдерди кабыл алуунун, алдына койгон максаттарына жетиши байкалды.

Коомдо катаал борборлошкон башкаруу системасы орноп, социалисттик түзүлүштүн, демократиялык принциптердин бузулушуна жол берилип, мамлекеттик ишмердүүлүгүнүн чектелгенине карабай, аларга каршы күрөшкөн Кыргыз Республикасынын көрүнүктүү мамлекеттик ишмери, Кыргыз АССР Эл Комиссарлар Кеңешинин төрагасы, БКП(б) БКнын Орто Азия бюросунун жана СССР БАКтын мүчөсү Жусуп Абдрахманов кыргыз совет мамлекеттүүлүгүн түптөп, анын башатында турган.

Жусуп Абдрахманов ар тараптуу өнүккөн коомдук-саясий билими, ошол мезгилдеги кандайдыр бир ишти өзүнүн туруктуу кесиби кылып алууга болгон даярдыгы, саясий терең көз карашы, туруктуу жеке принциби, тубаса жетекчилик таланты жана бийик интеллектиси менен эркин, өнүккөн мамлекет курууга бийик максаттарын койгон инсан катары шакирттеринен айырмаланып турган.

Диссертациялык изилдөөдө анын саясатчы жана мамлекеттик ишмер катары калыптануу мезгилиндеги тарыхый доорго аныктама берип, дүйнөгө болгон көз карашына эмне негиз болду, улуттук лидер катары кандай сапаттарга ээ болгон, принципке таянып, ал көтөрүп чыккан маселелер

канчалык деңгээлде ишке ашты, мамлекеттин келечеги жана кызыкчылыгы үчүн күрөшүүдөгү ролун аныктоого аракет жасалды.

Анын өмүр жолун изилдеп, тактоодо Москва шаарындагы Россия социалдык-саясий тарых мамлекеттик архивинин (РГАСПИ, бывший Центральный партийный архив Института максизма-ленинизма при ЦК КПСС)) Йошкар-Ола шаарындагы №1 архивдик документтерди сактоочу жайында Жусуп Абдрахмановдун толуктоолор менен 5 өздүк баракчасы, автобиографиясы, мүнөздөмөсү, эмгек ишмердүүлүгү жөнүндө тактамасы(справка), командировка күбөлүктөрүнүн дүмүрчөктөрү (квитанция) кирген 30 беттен турган өздүк иши (личное дело), БКП(б) БКнин алдындагы партиянын Контролдоо Комиссиясынын фондунда 313 беттен турган өздүк иши (персональное дело) жардам берди.

Йошкар-Ола шаарындагы архивден Жусуп Абдрахманов 1901-жылы декабрь айында Жети-Суу областында, Каракол уездиндеги Күнгөй-Аксуу волостундагы Чиркей айылында Атамкул деген жерде[25] кара-кыргыз Абдрахман Балпановдун үй-бүлөсүндө туулгандыгы такталды.

Ал өз колу менен жазган өмүр баянында: «Атам Абдрахман Балпанов - кылган кесибинин түрү боюнча мал чарбачы, бирок эски убакта 6 жыл «бий» жана 3 жыл волосттун башкаруучусу болуп иштеген. 1916-жылга чейин ата-энемдин багуусунда болуп, жокчулукту көргөн жокмун, анткени ата-энем оокаттуу (жетиштүү) жашаган адамдар болгон деп көрсөткөн.

1922-жыл үчүн жүргөн РКП(б)нын мүчөлөрүн каттоого алган анкетага Ж. Абдрахманов: «Атам жактан чоң атам менен атамдын негизги кесиби-жалданган эмгекти пайдаланган малчылык болгон»[26] деп көрсөткөн.

Анын дүйнөгө болгон көз карашынын калыптанышына, тарыхый келечегин түзүүгө атасынын тийгизген таасирин белгилеп кетүү зарыл. Себеби, Абдрахман Балпанов уулдарынын билимдүү болушуна өзгөчө шарт түзүп, өз

25 РГАСПИ Ф.17.Оп.100. Д.7699.1

26 ЦГА ОПД КР. Ф.10.Оп.15. Д.22.3.

мезгилинен артта калбай, ал мезгилдин жетишкендиктерин багындырууга багыт көрсөтө алган.

Жусуп Абдрахмановдун ата-бабалары бий, волосттун башкаруучулары болуп, эл башкарган. Эгерде калк шайлаган волосттун башкаруучулары ошол волосттогу күчтүү урууга таандык болушса, ал кызматты сактап кала алган[27], Абдрахман Балпановдун волосттун башкаруучусу болуп эки жолу шайланганы элдин кызыкчылыгы, мүдө-талабы үчүн иштеген эл сүймөнчүлүгүнө татыган башкаруучу болгонун тастыктагансыйт. Албетте, Жусуп Абдрахмановдун элдик адам болушуна, биринчи кезекте ата-энесинин адамдык сапаттары, үй-бүлөдөгү жагдай жана берген тарбиясы чоң таасир берген.

1916-жылдагы кыргыздардын көтөрүлүшүнүн мезгилинде жана андан кийин кыргыздар Кытайга качканда атам жана улуу агам келте оорусунан каза табышат, анан менин оюмча декабрда, ошол эле жылы энем, дагы жакын туугандарым, биздин үй бүлөнүн мүчөсү болгон жети адам Жаркент уездинде Нарынколдо (Охотничье) казактар тарабынан өлтүрүлгөн. Ата-энем каза болгондон кийин кичүү иним менен атамдын тууганынын багуусунда болуп, 1917-жылдын биринде Каракол шаарына кайтып келдик»[28] деп маалымат берген. Тарыхый күндөлүгүнө 1916-жылдагы саясий окуя жөнүндө мындай деп жазат: «Хан-Теңири» деген кинотасманы көрдүм. Жүрөгүмө жакын жана тааныш жерлер. Кайрылып келбес балалык кезим өткөн жана 1916-жылы Кытайга качкан жерлер. «Түз-Ашуу» ашуусунун этегине, Эңилчек (Иныльчек) дарыясынын жогорку жагына бир тууган агамды түбөлүккө калтыргам. Ал жерден атам ооруй баштаган. Атамдын ар дайым сүйкүмдүү жүзүн, агамдын сулуу, олуттуу, бирок кичине каардуу жүзүн да ошол күндөгүдөй эстеп турам. Андан бери 14 жыл өтсө да жакын адамдарыңдын жаркын элестери эч качан унутулбайт экен.Бир жуманын ичинде атаман, агаман ажырап, ишенээр, жардам берээр жакын адамдарым жокто ыйлабай, азыр ал мезгилди эстегенде

---

27 Гродеков. Н.И. Киргизы и каракиргизы Сыр – Дарьинской области. Том I . Юридический быт. Ташкент. 1889. 12.

28 РГАСПИ ф.17.оп.100.д.7699.11.

мага абдан оор болуп турат. 29.XI.30.» деп эскерет[29]. Эң жакын адамдарын оорунун кесепетинен жоготсо, энесин жазалоочу казак аскерлеринин колунан каза болгонун эскерет.

Жусуп Абдрахмановдун чоң атасы Балпан Өтөгөн уулу дагы 1900-жылы 55 жашында №7 айылдын бийи болгон[30] Жусуп Абдрахманов өздүк баракчаларын (личный листок) толтурганда «манап» деген сөздү көп ирет колдонгон. Москва, Казахстан жана Кыргыз Республикасынын архивдеринде анын өздүк баракчалары сакталып турат. Ал эми Москвадагы архивде Ж. Абдрахманов кадрларды эсепке алуу боюнча өздүк баракчасынын «ата-теги» деген жерге «манап» деп жазып бергени сакталып турат. Бул өздүк баракчаны 1933-жылы 29-июлда толтурган.

Манаптар бир убакта бий, батыр, аксакалдардын тарыхый ишин улантуучулардан болуп, алардын бийлигин бир кыйла чектешкен. Феодалдык мамилелердин өсүшү менен кыргыз коомунун феодал төбөлдөрүнүн жаңы түзүлгөн манап катмары мураска өтүп, бекем ак сөөк катмар болуп түзүлгөн[31]. Ал эми ошол доордун өкүлү кара-кыргыздардын ардактуу манабы Мулла Асан манаптар жөнүндө төмөндөгүдөй маалымат берет: «Манап – бул орус князына окшош наам, алар элден бөлүнүп чыгышат. Чаржайыт мезгилде элге жетекчилик кылып, кайраттуулугу жана марттыгы менен айырмаланышат. Душмандын кол салуу мезгилинде бардык калкты чогултуп, аларды жетектеп, элди баштаганы менен айырмаланышат. Аларды эл шайлаган эмес, эгерде шайлай турган болсо, сөзсүз аларды шайлашмак»[32]. Кыргыздар Россиянын курамына киргенден кийин деле манаптар өз таасирин жоготкон эмес, падыша өкмөтү аларга таянып бийлик жүргүзүп, алар волосттун башкаруучусу, айыл башчылары, бий – соттор ж.б. кызматтарды аркалап турушкан.

29 Абдрахманов Ю. Избранные труды. /Сост.Дж. Джунушалиев и др., НАН КР, Институт истории, Общественный фонд «Иссык-Куль». – Б., 2001.113.

30 Великий Жусуп Абдрахманов и его эпоха.Сб.док. и материалов/Сост.Д.Ш.Кызаева, А.Э.Кубатова, Д.Б.Сапаралиев. –Б.:Maxprint, 2021. -668с.илл. 20.

31 Джуманалиев А. Политическая история Кыргызстана. – Б.:2002. 47

32 Гродеков Н. И. Киргизы и каракиргизы Сыр-Дарьинской области. Том I. Юридический быт. Ташкент. 1889. 6

Жусуп Абдрахмановдун чоң атасы Өтөгөн жана атасы Абдрахман Ысык-Көлдө манап, волосттун башкаруучулары болуп, эл башкарышкан. Тектүү жердин тукуму болуп, ал чөйрөдө төрөлүп, жетилип, тарбия алышы кыргыздардын адилеттүүлүк, калыстык, көрөгөчтүк ж.б. башкарууга өтө зарыл болгон түшүнүктөрүн бала кезинен эле курдаштарынан эртерээк түшүнө башташына шарт түзүп, таасирдүү роль ойногон.

Эл Комиссарлар Кеңешинин төрагасы кызматын аркалап турганда артта калган бала чагын сагынып, жазып сүрөттөөгө эч мүмкүн болбогон көңүлдүү, бактылуу күндөрүм болгон. Турмушумда кубанып, алтын балалыгымдын жылдарында бир гана көпөлөк кармоо менен алектенгенин[33] жазат, аны 1931-жылы 27-февралда күндөлүгүнө түшүргөн. Жусуп Абдрахманов жетиштүү бактылуу балалыгын, жай турмуш өткөрүп, 1916-жылы көтөрүлүш башталганча жокчулукту билбей жетиштүү үй-бүлөдө чоңойгон. Инсанды изилдөөдө инсандын балалык жана өспүрүм кези эң негизги этаптардан болуп каралып, тарбия жана окуу процессинин тийгизген таасири дагы орчундуу болуп саналат. Себеби, адептүү тарбия алышы инсандын жана анын мүнөзүнүн калыптанышына түздөн-түз таасирин тийгизет.

Жусуп Абдрахманов Караколдон кайсы бир прапорщик Желтиковго ат багуучу катарында кызматка кирет.Ошол эле жылдын март айынын аягына чейин иштеп, маянасын төлөп бербегенине байланыштуу ал жумуштан кеткенге мажбур болот. Желтиковдон кеткенден кийин войсковой старшина Бычков тарабынан күч менен жумушка алынып, ал өзү менен кошо Караколдон Алма-Атыга ала кетет. 1917-жылдын май айында Бычковдон качып кетет. Ошол кезде көп нерсени түшүнбөгөндүктөнбү эл катмарынын арасында жүрсө дагы, коомдук иштердин аренасында алар менен байланыш түзө алган эмес[34] Жусуп Абдрахманов менен түздөн түз байланышы болгон П.Бычков тууралуу «Жазалоочу экспедициялык отряддар» кыргыздарды Кытайдын

33 Абдрахманов Ю. Избранные труды. /Сост.Дж. Джунушалиев и др., НАН КР, Институт истории, Общественный фонд «Иссык-Куль». – Б., 2001.136.

34 РГАСПИ ф.17.оп.100.д.7699.11.

территориясына чейин кууп барышып, аларды талап-тоноого алышкан. Эң мыкаачылык менен айырмаланган Үч-Турпандагы старшина П.Бычковдун казак отряды болгон[35], башка бир документте Туркстан генерал-губернаторунун буйругу менен Жети-Суу областынын Бычковдун наамына согуштук генерал-губернаторунун жиберген телеграммасында Россияга туткундарды гана эмес, полковник Колосовскийдин берген тизмеси боюнча козголончулардын башчыларын алып келүү, кыргыздарды жайгаштыруу жана козголоңдун негизги себептерин билүү маселеси Үч-Турпандан келген ст.П.Бычковдун миссиясынын мүнөзүн аныктап тургандыгы[36] айтылат. Ошондой эле Пржевальск уездинин башчысы полковник В.Иванов менен старшина П.Бычков 1916-жылдагы көтөрүлүштү биротоло басуу үчүн 500 адамдан турган отряд жетишсиздигин белгилеп, отряддын курамын көбөйтүү зарылдыгын, жок дегенде бир батарея, мүмкүнчүлүк болсо пулемету менен жөө аскер ротасын, 200дөй Жети-Суудагы казактарды берүүнү суранышкан[37]. П.Бычковдун аты аталган документтерде ырайымсыздык менен кырылган кыргыз элин биротоло жок кылуу максаты көздөлгөнүн көрүүгө болот. П.Бычков жөнүндө материалдар көп, себеби 1916-жылдагы көтөрүлүштө жасаган мыкаачылык иштери тарыхта калды.

Жусуп Абдрахмановдун П.Бычковдон качып, аман калышы абдан маанилүү, себеби ст. П.Бычков жана ал жетектеген казак отрядынын колунан көтөрүлүшкө катышкан көп сандаган кыргыздар талоонго алынып, мыкаачылык менен мерт болгон.

Алма-Ата шаарындагы Казакстан Республикасынын Президентинин архивинде «Партийно-следственное дело П.Бычкова» аталыштагы дело «өтө жашыруун» деген аталыш менен сакталып турат, бирок, тилекке каршы ал дело менен таанышууга уруксат берилген жок.

35 Восстание 1916года в Средней Азии. Сборник документов. Госиздат Уз.ССР.Ташкент.1932.99-100.

36 Борбордук Азияны дүңгүрөткөн улуттук-боштондук көтөрүлүшкө 100 жыл : 1916-жылкы көтөрүлүштүн 100 жылдык маарекесине арналган илимий жыйындын баяндамалары, макалалар, архивдик ж.б. маалыматтар. – Б. : «Мурас» фонду, 2016.22.

37 https://kghistory.akipress.org/unews/un_post:7163

Жусуп Абдрахмановдун ишмердүүлүгүнүн башталышы Жети-Суу областынын борбору Верный шаары менен тыгыз байланышкан. Себеби ст.П.В.Бычков аны өзү менен кошо Караколдон Верныйга ала кетип, Верный шаарында башталган ишмердүүлүгү келечектеги чыгаан мамлекеттик ишмерге чейин өсүшүнө түзүлгөн тарыхый шарттардын башаты болгон.

Анын өмүр баянында эски армияда кызмат өтөбөгөнүн белгилейт. Сазановка айылындагы орус-жергиликтүү мектебинен үч жыл, андан кийин 1915-жылы Караколдогу жогорку башталгыч окуу жайына тапшырып, бирок 1916-жылдын апрелине чейин гана окуп, аны 1916-жылдагы көтөрүлүштүн чыгышынан улам бүтпөй калган. Ошондой эле Жусуп Абдрахманов партиялык-саясий мектебинде, СССР БАКтын алдындагы марксизм курсунда 1929-жылдын августунан 1930-жылдын апрелине чейин 1-курсунда окуган[38]. Бул маалымат Россия федерациясынын Йошкар-Ола шаарындагы архивдик документтерди сактоочу жайында сакталып, Жусуп Абдрахманов жөнүндө мурда белгисиз болгон маалыматтар дагы изилдөөгө алынды.

Орус-кыргыз мектебинен алган төрт жылдык билими, жогорку башталгыч училищеден алган бир жылдык билими келечектеги көрүнүктүү мамлекеттик ишмердин турмушунда таасирдүү роль ойногон. 1933-жылы 29-июлда Жусуп Абдрахманов кадрларды эсепке алуу боюнча өздүк баракчасынын «окуу жайдын аталышы жана турган жайы» деген жерге: «Сазановка орус-жергиликтүү мектеби, 1911-ж.VIII-V.1915-ж. 4 окуу жылы. Караколдогу жогорку башталгыч училищенин 3-бөлүмү, 1915-ж. VIII-V.1916-ж. 1 окуу жылы»[39] деп толтурган. Демек, Жусуп Абдрахманов орус-жергиликтүү мектебинде 3 эмес 4 жыл билим алган. Жусуп Абдрахмановдун өмүр жолун биринчилерден изилдеген окумуштуу Ж.Жунушалиев алгачкы маалыматтарында орус-жергиликтүү мектебинде 3 жыл окуган деп берсе, кийинчерээк, айылдык кыргыз баласынын болгону беш жыл орус- жергиликтүү

38 ЦГА ОПД КР. Ф.10. Оп.15.Д.22.Л.14.
39 РГАСПИ Ф.17. Оп. 100. Д.7699.1.

мектебинде, бир жыл гана шаардык училищада окугандыгына карабастан, орусча жазуу сабаттуулугу боюнча сексенинчи жылдардагы дипломдуу русоведдерди таң калтырган белгилейт[40]. Жусуп Абдрахмановдун ишмердүүлүгүнө кызыккан тарыхчы-изилдөөчүлөр, коомдук ишмерлер, жазуучулар ж.б. берген маалыматтары бири-бирине дал келбегенин байкоого болот.

Жусуп Абдрахмановдун ислам багытында айылдагы молдодон билим алганы дагы аныкталды. Себеби, бул тууралуу кандайдыр бир саясий себептерден улам өздүк документтерине (анкета, өздүк баракча ж.б.) көрсөткөн эмес. Жусуп Абдрахманов 1908-жылы жетиден сегизге караганда айылдагы молдодон окуп, араб тамгасын таанып, окуп, кооз жазганды үйрөнүүгө жетишкен. Чиркей айылынын ошол кездеги молдолору Ногой уулу Кулназар (1893-ж. туулган), Сагынбай уулу Өмүраалы (1875-ж. туулган), Жаналы уулу Асанкожолор (1879-ж. туулган) балдарга араб арибин үйрөтүүгө чоң салым кошушкан[41]. Жусуп Абдрахмановдун араб тилин өздөштүргөндүгүн 1928-жылы 1-ноябрда Кыргызстан мамлекет басмасынан «Кыргызстан» аттуу эмгегинин жарык көргөндүгү тастыктап турат. Анткени ал Октябрь революциясынын 11 жылдыгынын урматына арналып, араб ариби менен жазылган. Эмгекте XXкылымдын 20-жылдарындагы КАО менен КАССРдин жетишкендиктери жана келечеги тууралуу маалыматтар менен бөлүшкөн.

Кыргызстан Россия империясынын курамына кириши менен көчмөн кыргыздардын коомдук, экономикалык жана маданий турмушуна кыйла өзгөрүүлөрдү алып келген. Ага ылайык, XIX к. 2-жарымында Көл өрөөнүнө орустар калкы келип отуруктaшып, айыл-кыштактарды куруп, мектеп, ооруканаларды ж.б ачып, балдарды окута башташкан.

Орус-жергиликтүү мектептери негизинен (котормочуларды, эсептөөчү ж.б.) падышалык администрациянын жана жергиликтүү соода-өнөр жай

40 Жунушалиев Ж.Ж. Улуу инсан. Китепте. Эл деп соккон жүрөк. – Б., 2002. 6.

41 Ормушев А.С., Жумалиева В.Б. Жусуп Абдрахманов – чыгаан мамлекеттик ишмер. Тарыхый – даректүү баян. – Б.; 2021.208-б. 63.

элитасынын керектөөсүн камсыз кыла турган майда кызматчыларды даярдоо үчүн багытталган. Бирок Октябрь революцияга чейин орус-жергиликтүү мектептерин бүткөн көптөгөн кыргыздар, натыйжада, алгачкы улуттук интеллигенциянын негизин түзүшкөн. Биринчи кезекте, орус-жергиликтүү мектебин бүткөн төмөндөгү бүтүрүүчүлөрдүн атын атасак болот: Жусуп Абдрахманов, Төрөкул Айтматов, Баялы Исакеев[42].

Ш.Ф.Забиров Ысык-Көл областындагы Сазановка орус-жергиликтүү мектебинде Жусуп Абдрахманов менен бирге окуган. Мектеп жупуну, жөнөкөй болгону менен азыркы орто мектептерден кем эмес билим берген. Келечектеги Эл Комиссарлар Кенешинин төрагасы Жусуп менен Шарифтин достугу өмүр бою улангананын[43] А.Тузовго партиянын мүчөсү, ошол учурдагы Коминтерндин жооптуу кызматкери Ш.Ф.Забиров өзү айтып берген. Айылдагы орус-кыргыз мектебин бүтүрүшкөн бул муундун өкүлдөрү Кыргызстандын азыркы келечегин түптөгөнгө зор салым кошушкан.

Түркстан өлкөсүндө орус эмес калкты орусташтыруу саясатын жүргүзүп, жергиликтүү элден падыша бийлигине чын ниеттен кызмат өтөп, мекенге пайдалуу атуулдарды даярдоо катары чоң ишеним менен орус-жергиликтүү мектептерин ачуу максатка ылайык деп табылган. Ал мектептин максатын жана милдетин аныктап, Түркстан генерал-губернатору К.П. фон Кауфман тарбиянын негизинде Россия үчүн пайдалуу атуулдарды даярдоо керек экендигин баса көрсөткөн.Ал эми 1860-жылы Түркстан өлкөсүндөгү элдик билим берүүнү уюштуруу үчүн түзүлгөн өзгөчө комиссия генерал-губернатордун көрсөтмөсү менен падышалык саясатка таяп, чет жакадагы колония жерлерде билим берүү милдетинин жобосу орус элинин кызыкчылыгын көздөө багытында өнүгүшү керек деп баса белгилеген[44].

42 Тургунбаева А.М. Формирование системы народного образования в период культурной революции в Киргизии(20-30-е годы XXвека).-Б.:КРСУ,2008.10.

43 А.Тузов.Последний.Вечерний Бишкек.1992.22.01.

44 Данияров С.С. Становление киргизской советской культуры (1917-1924гг.)-Фрунзе, 1983.34.

Дүйнөдөгү өнүгүүгө жана билимге умтулушкан кыргыздар орус тилсиз алдынкы демократиялык орус маданияты менен таанышуу эч мүмкүн эместигин түшүнүп, жергиликтүү бийликтегилерден орус мектептерин ачып берүүнү өтүнүп кайрылышкан учурлар да болгон.

Жусуп Абдрахманов «Предвестник Октября» деген макаласында: Падышачылык Түркстан элдеринин, анын ичинде кыргыздардын да маданий өсүшүн токтотууга бардык аракетин жасаган. Азыркы Советтик Кыргызстандын калкынын ичинен Октябрь революциясы болор мезгилде 4% сабаттуу болгон, бүткүл республика боюнча 36 орундуу 6 оорукана, алар дагы орус калкы жашаган шаарлар менен кыштактарда болгон. Жергиликтүү калктын балдары окууга тийиш болгон 6-7 орус-жергиликтүү мектептеринин эшиктери эмгекчи катмардын балдары үчүн жабык болгон. Бул мектептерде жергиликтүү падышалык администрация менен тил табышып, пара бере алышкан төбөлдөрдүн, бай-манаптардын, соодагерлердин балдары окушкан. Бул мектептердин максаттуу багыты – орусташкан тилмечтерди даярдоо болуп, тилмеч болуп чыккандар кыргыз калкын талап-тоноодо өз устаттарынан-падыша төбөлдөрүнөн кем калышкан эмес[45]. Жусуп Абдрахманов белгилегендей, падышалык бийлик канчалык деңгээлде кыргыз элинин маданий өсүшүн токтотууга аракет кылса дагы, бул мектептер кыргыздар үчүн орчундуу роль ойногон.

Падышалык мезгилде жылдан жылга эски ыкма менен окуткан мектептер жана аз-аздан медреселер ачылып, анда демилге молдолорго берилген, айрыкча, мектептер биздин Республиканын түштүк бөлүгүндө жана түндүк бөлүгүндөгү өзбектердин арасында ачылган. Губернатордун отчётунда бул жобо белгиленип, бул мектептерде светтик илимдер окутулган эмес, анда турмушка ылайыкташпаган эрки жок адамдар даярдалып, бул мектептердин коркунучсуздугу жөнүндө көрсөтүлгөн.

---

45 Абдрахманов Ю. Избранные труды. /Сост.Дж. Джунушалиев и др., НАН КР, Институт истории, Общественный фонд «Иссык-Куль». – Б., 2001.196.

Түркстандагы мугалимдер семинариясын бүтүп келген орус-жергиликтүү жана европалык мектептердин мугалимдерин миссионер Остроумов жетектеп, ал мектептер миссионердик духта болуп, алар орусташтыруу саясатын жүргүзүүгө күч-аракеттерин жасашкан. Бул мектептер райондук полициянын жана уезддик башкаруучунун көзөмөлүндө болгон.

1905-жылдан тартып Каракол, Токмок, Пишпек (Фрунзе) шаарларында соодагерлердин каражатына татарлардын мектептери ачыла баштаган, анда Россиядан чыккан мугалимдер иштешкен. Бирок, бул мектептерге жергиликтүү жашоочулардын балдарын кабыл албоо боюнча жашыруун күрөш жүргөн. Революциянын алдында орус-кыргыз мектептеринде жана жогорку башталгыч училищелеринде окуган жергиликтүү калктын балдарынын саны көбөйө баштаган. Революциядан кийин 1918-жылдын аягында улуттук мектептер ачыла баштап, бардык жерде 2-3 айлык кыска мөөнөттөгү курстар уюштурулуп, анда согуштук туткун түрктөр жана татар мугалимдер сабак беришкен[46]. Падышалык өкмөт өз колонияларында орус-жергиликтүү мектептерин ачып жатып, биринчи күндөн тартып алдыңкы орус маданиятынын булагына айлануудан коркуп, билим берүүнү чектешсе дагы, орус-жергиликтүү мектептери кыргыз элинин агартуу иштеринде таасирдүү роль ойногон. Орус тилин үйрөнүп, тил аркылуу бай орус маданияты менен таанышып, кыргыз чөйрөсүнө алдынкы демократиялык маданияты менен революциялык идеялардын тарашына дагы өбөлгө түзгөн. Жусуп Абдрахмановдун орус тилин мыкты өздөштүрүп, бай орус маданияты менен таанышып, ар тараптуу мамлекеттик ишмердүүлүгүнүн өнүккөнү далил болуп бере алат жана анын табигый жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүп, кеңейтүүгө ыңгайлуу шарттарды түзгөн.

«Эрке манаптын баласы, малчы, батрак, армиянын жана Кызыл гвардиянын катардагы жоокери, комсомолдун, артта калган айылдагы

46 ЦГА КР Ф. 21. Оп. 2. Д. 158. 156-157.

партиялык ячейканын уюштуруучусу ж.б. жана акыркы аккорд болгон Кыргызстандын Эл Комиссарлар Советинин төрагасы жана СССР БАКтын

Президиумунун мүчөсү. Буларга мен бет алган ишимден кайтпаган, тайманбаган күрөшүмдүн натыйжасында жетиштим, бул күрөш - абдан оор жана жалгыз адамдын күрөшү болду»[47] десе, «Эмнегедир менин мал чарбасы жөнүндө жасаган докладыма элдер абдан ыраазы. Мен өзүм көп деле ыраазы болгон жокмун. Менимче, абдан кыскартып окудум окшойт. Каракозов, Рапопорт, Моисеенко докладымдан кийин доклад жасагандардын «эң мыктысы» болду дешип, абдан кубанышты. Алардын сүйүнүп жатканына түшүнбөй турам… Өзгөчө докладыма Шахрай абдан ыраазы. Ал: «Мындай докладды Кыргызстанда иштеп жаткан бир да европа улутунун өкүлү жасай алмак эместигин»[48] белгиледи. Демек, Жусуп Абдрахмановдун жасаган докладына европалык партиялык кызматкерлердин эң жогорку баа бериши (30-жылдарда эле) анын сейрек учуроочу жетишкендигин жана ар тараптуу өнүккөн инсан болгондугу катары карасак болот. Жана «европа улутунун өкүлү жасай алмак эмес» дегени, докладын орус тилинде жогорку деңгээлде жасаган, башкача айтканда, терең билими, чечендиги, сүйлөө стили жана орус грамматикасын мыкты өздөштүргөнү Жусуп Абдрахмановдун артыкчылыгы болгон.

Бир жыйналышта кагаз карабай 6 саат бою болуп көрбөгөндөй чечендик менен элдин көңүлүн бурганын Т.Сыдыкбеков айтып бергенин Жусуп Абдрахмановдун кызы Ленина Абдрахманова эскерген.

«Андан кийин китеп окуу жолу менен өз алдымча окуп билим, маалымат алуу менен аракеттендим. Бирок, бул аракетим 1919-жылга чейин жетишсиз, системалуу түрдө болгон жок. Өз алдынча билим алуу жаатында системалуу түрдө даярдана алган жокмун, анткени ага материалдык жактан жетишпегендик өз кесепетин тийгизбей койгон жок. 1919-жылдан баштап азыркы убакытка

47 Абдрахманов Ю.1916.Дневники.Письма к Сталину. –Фрунзе,1991.150.

48 Абдрахманов Ю. Избранные труды. /Сост.Дж. Джунушалиев и др., НАН КР, Институт истории, Общественный фонд «Иссык-Куль». – Б., 2001. – 300с.61.

чейин саясий суроолор боюнча өзүнчө билим алууну жетекчиси жок эле улантып жатам, дайыма эмес, бирок акыркы учурларда даярдыгы жакшы жолдоштордун жетекчилиги менен марксисттик кружокто иштеп жатам.

Алма-Ата партиялык уюму тарабынан 1918-жылы РКП(б)нын катарына кирдим. Партияга өткөндөн кийин өз каалоом менен Кызыл армиянын катарына жазылып, Жети-Суу түндүк фронтуна кеттим. Фронттон Алма-Атыга келсем, мени партиялык уюмдун чогулушуна катышпаганыма байланыштуу партиянын катарынан чыгарышыптыр, катыша алмак эмесмин, анткени, фронт менен Алма-Атынын аралыгы алыс эле. Кызыл Армиянын катарында бир аз убакытка командирлер бөлүгүнүн катарында, анан көпчүлүгү РКП(б) ячейкасында, ноябрда 1919-жылы Алма-Атыдагы РКП(б) горнизондук райондук комитеттин мүчөсү болуп шайландым. Райондук комитетте ошол жылдын декабрь айына чейин иштедим. Декабрда Кызыл Армиянын аскер кызматынан бошондум, андан кийин Түркстан Коммунисттик Жаштар Союзунун ишине өттүм. РКЖСда (РКСМ) 1920-жылдын ноябрь айына чейин иштедим, ал жерде областтык уюштуруу бюросунун мүчөсү, жергиликтүү жаштардын иштери боюнча областтык комиссиянын төрагасы болуп шайланганы»[49] тууралуу маалымат берет.

Жусуп Абдрахмановдун өздүк баракчасында ротанын командиринин жардамчысы кызматы «жогорку кызматы» деп белгиленген. 1918-жылы Жети-Суу түндүк фронтунда Анненковдун армиясына каршы катардагы жоокер катары согушуп, КПТ райкомунун президиумуна, андан кийин Казкрайком тарабынан РКПнын мүчөсү болуп шайланган. РКП(б)нын мүчөлүгүнө Алма-Ата шаардык уюму тарабынан 1919-жылы 24-мартта кабыл алынганын[50] жазат. Ал эми 1919-жылы 19-ноябрдагы Кызыл Армиянын Вернен гарнизонунун РКП (б) райкомунун Ошивалов жетектеген кезектеги жыйынына казначей Жусуп

49 РГАСПИ Ф.17. Оп.100. Д.7699. 11-беттин арты.

50 РГАСПИ Ф.17. Оп.100. Д.7699. 9-беттин арты.

Абдрахманов катышкан[51] 1919-жылы 29-декардагы Кызыл Армиянын Вернен уюмунун райкомдун жыйынына Борисов, Кривцов, Логинов, Безлепкин, Ляпунов жб. катышып, жыйында Жусуп Абдрахманов Коммунисттик жаштар съездине кетип жатканына байланыштуу казначей кызматын өткөрүп, ордуна Ляпуновду шайлоо маселеси дагы каралган[52]. Бүгүнкү күнгө чейин илимий эмгектерде Жусуп Абдрахмановдун граждандык согушка катышканы жана комсомолдогу ишмердүүлүгү тууралуу маалыматтар үстүртөн гана берилип келген. Ошондуктан анын алгачкы саясий ишмердүүлүгүн тереңирээк, ар тараптуу изилдөө максатында Алма-Ата жана Москва шаарларынын архивдеринде сакталган тарыхый документтер талдоого алынды. Анткени, Жусуп Абдрахмановдун алгачкы революциялык иштерге аралашканы Алма-Ата шаары менен тыгыз байланышта болгон.

Илимде плюралисттик көз караштын болушу өтө маанилүү, себеби ой-пикирлердин кагылышуусунан чындык жаралат. Улуу Октябрь революциясы XX кылымдын «эң улуу окуясы» же «эң чоң улуттук трагедия» деген эки негизги көз караштын чегинде азыркы күнгө чейин тарыхчы-изилдөөчүлөрдүн ой-пикирлери карама-каршы ойлордун негизин түзүп келет. Балким В.И.Ленининдин жетекчилиги менен Октябрь революциясы өзүнүн тарыхый ролун аткарбаганда, балким көчмөн турмушта жашап келген кыргыздар өз мамлекеттүүлүгүн түптөп, көз карандысыз мамлекетин түзүү аракети өтө кымбатка турмак. Ошондуктан кыргыз эли үчүн В.И.Ленин жаңы доорду түзүүчү кеменгер инсан болсо, Октябрь революциясы «эң улуу тарыхый окуя» катары каралышы күмөн жаратпайт. Анткени Улуу Октябрь революциясынын шарапаты менен элинин өз мамлекеттүүлүгүн түптөө тарыхы башталган. Ушул жагдайда алып караганда, Жусуп Абдрахмановдун алгачкы совет мамлекетин түзүүгө катышуу ишмердүүлүгү да ушул мезгилге туш келген. Улуу Октябрь революциясы анын ой-пикирин жана көз карашын түп-тамырынан бери

51 ЦГА КР Ф.2260.Оп.1.Д.2.1-2.
52 ЦГА КР Ф.2960 Оп.1.Д.4.1.

өзгөртүп, ага Кызыл Армиянын катарына өз ыктыяры менен кошулууга түрткү болгон. Ошол мезгилди ал мындайча эскерген: «Мен революцияга, башка революциянын душмандары турган тараптан келдим (манаптын уулумун). Жан дилим менен келдим, бирок анын идеалдарын толук түшүнбөй эле келдим…»[53]. Анын ата теги башка социалдык чөйрөдөн болсо дагы революцияны өз каалоосу менен колдогон.

Жусуп Абдрахмановдун Кызыл Армиянын катарына өз ыктыяры менен кошулушунун негизги себеби катары 1916-жылдагы кыргын, жетимчилик, колонизаторлорго, падыша бийлигине болгон жек көрүү сезими Жусуп Абдрахмановдун дүйнөгө болгон көз карашынын түзүлүшүнө негиз болуп, ал көз караш (падышалык саясий түзүлүштү кайра калыбына келтирүүгө аракет кылгандарга каршы) жарандык согушка активдүү катышууга түрткү берген. Себеби, коомдогу кандуу кагылышуулар жана ырайымсыз жазалоо иштери Жусуп Абдрахмановдун көз алдында өткөн.

Жусуп Абдрахмановдун алгачкы аскердик ишмердүүлүгү жөнүндө жаңы тарыхый булактар аныкталды. Ал документте: «Мен 1918-жылдын май айынан 1919-жылдын декабрь айына чейин (V.1918–XII.1919) 1 жыл 7 ай Кызыл Армияда кызмат өтөдүм. 1918-жылы сентябрь айында алгач Кызыл Армиянын атчандар отрядында катардагы жоокер, андан кийин 2 ай эскадрондун командиринин жардамчысы болуп иштедим, кийин 1919-жылы Алма-Атадагы аскердик инструкторлордун мектебинде окуп, ошол эле жылы мектеп жабылып калгандыктан, ал жерден Ташкент шаарындагы В.И. Ленин атындагы аскердик инструкторлорду даярдоочу мектебине которулуп, теориялык даярдыктан өттүм»[54] деп өз колу менен жазган. Тилекке каршы, ден соолугуна байланыштуу эмгек өргүүгө (отпуск) чыгып, Алма-Ата шаарына келип, III

53 Абдрахманов Ж.1916.Күндөлүктөр.Сталинге кат.- Б.,2016.227.

54 РГАСПИ Ф.17. Оп.100. Д.7699. 2-беттин жана 7-беттин арты.

Интернационалдын 2-батальонунун ротасынын командиринин жардамчысы[55] кызматын өтөгөнү жөнүндө маалымдалат.

Алма-Атадагы аскердик мектепте И.А.Саранча, И.А.Немыкин, П.В.Никулин, А.П.Гончаров, Г.П. Шахворостов ж.б. Жусуп Абдрахманов бирге окуган.[56] Бул тизме саясий комиссар Воропаевдин жетекчилиги менен өткөн аскердик курстагы курсанттардын жыйынында берилген. Курсанттардын арасында бир гана кыргыз Жусуп Абдрахманов окуган.

Жусуп Абдрахмановдун Кызыл Армиянын катарындагы кызматы граждандык согушта генерал Б.В. Анненковдун армиясына каршы күрөшү менен башталган. 1918-жылдын жай, күз айларында согуштук аракеттер Жети-Суу областында жүрүп, аймакты басып алуу аракеттери күч алган. Согуштун жүрүшүндө Кызыл Армия Черкасск, Антонов жана Петропавловск райондорунда коргонууга өткөн. Согуш областтын түндүк-чыгыш бөлүгүндө жүрүп, ага Лепсинск, Копал жана Жаркент райондору тартылган. Согуштун жүрүшүндө Б.В. Анненковдун отряды айыл-кыштактардагы тынч жаткан элге жана башка отряддын курамындагы адамдарга карата аябагандай мыкаачылыкты, талап-тоноолорду жүргүзүшкөн. Жергиликтүү калктын өкүлдөрү кирген Кызыл Аскер бөлүктөрү Б.В. Анненковдун куралдуу жоокерлерине чечкиндүү сокку берип, аймактагы согуштук күчтөрдү алсыратып турушкан.

Жети-Суу областында болуп көрбөгөндөй кыргын уюштурган кандуу орус генералы жөнүндө Жусуп Абдрахманов мындай деп жазат: «Граждандык согуш мезгилинде үстүмөн ышкырып учкан душмандын огунун астында жана согуш талаасында каардуу бороон улуп турганда мен окопто отуруп алып, кандай гана болбосун душманды жеңүү жөнүндө гана ойлогон жашоомо ыраазы болуп, жашоомдо бактылуу болдум[57]. Кийин 1934-жылы 22-мартта И.Сталинге жазган катында: «Граждандык согуш мезгилинде Октябрдын иши үчүн

55 РГАСПИ Ф.17. Оп.100. Д.7699.7-беттин жана 9-беттин арты.

56 79.ЦГА КР Ф.2960.Оп.1.Д.1.1-2.

57 Абдрахманов Ж.1916.Күндөлүктөр.Сталинге кат.-Б.:Улуу тоолор, 2016.240.

контрреволюционерлерге каршы фронттун алдыңкы катарында жанымды аябай күрөштүм»[58] деп жазат. Тилекке каршы, ден соолугуна байланыштуу аскердик кызматын улантып кете албай, аскер адамы болуу кыялы ишке ашкан эмес.

Жусуп Абдрахмановдун эң алгачкы аскердик ишмердүүлүгү жаш кызыл аскер катары кызмат өтөөдө Кызыл Армиянын жетекчилиги тарабынан мактоого татып, сыйлыктарга ээ болгон. Ал «Маузер» револьверди жана «комсоставдык ээр токум»[59], №3 революциялык маузерди Жети-Суудагы граждандык согушка активдүү катышкандыгы үчүн 1928-жылы алган[60].

Бул сыйлыктарды анын алгачкы ишмердүүлүгүнүн үзүрү катары баалоого болот. 1918–1919-жылдардагы тарыхый шарттар Жусуп Абдрахмановдун алгачкы жоокердик каармандыгын аныктап, анын келечектеги саясий жана мамлекеттик ишмердүүлүгүнүн түзүлүшүнө өбөлгө түзгөн. Граждандык согушка катышып, ал кездеги топтогон аскердик тажрыйбасы анын кийинки мамлекетти куруу иштеринде да зор таасирин тийгизген. Себеби кандуу согушту өз көзү менен көрүп, адам жашоосун бүлүнгөнгө алып келген кесепетине күбө болгон. Адамдын бейпил турмушу үчүн мамлекетти ар тараптуу багытта өнүктүрүү керек экендигин абдан жакшы түшүнгөн.

Граждандык согуштун жаман эмес мектебинен өттүм, граждандык согуштун майданында салгылашканын эскерип, Жусуп Абдрахмановдун күндөлүгүнө жазат (27-февраль 1931-жыл).

Коомдо кандайдыр бир тарыхый муктаждыктар жаралганда, адамдардын өздүк жөндөмдүүлүгү ошол муктаждыктарды аткарууга кызмат кылат. Жусуп Абдрахманов аскердик кызматтан кеткенден кийин советтик коомдо жаштар маселеси боюнча иш алып баруу муктаждыгы жаралган.

Анын тубаса уюштуруучулук жөндөмдүүлүгү комсомолдогу алгачкы иштери боюнча Жети-Суу областындагы жаштар уюмун түзгөндөрдүн бири

58 РГАСПИ Ф.17.Оп.100.Д.7699.2-беттин арты

59 РГАСПИ Ф.17.Оп.100.Д.7699.48.

60 РГАСПИ Ф.17. Оп.100. Д. 7699. 2-беттин арты

Г.Федоров төмөндөгүдөй эскерет: «...Социалисттик жаштар союзуна тилектеш болгон айрым жолдоштор менен биргеликте социализмди үгүттөй турган адабий ийрим жана топ түздүк. Үгүтчүлөрдүн тобу кыштак жана айылдарга барып, карапайым эл менен жолугушуп жатышты»[61].

Жусуп Абдрахманов ошол үгүтчүлөрдүн тобуна кирип, айыл-кыштактагы жаштарга жаңы социалисттик коомдун максаттарын түшүндүрүп, аларды билим алып сабатсыздыгын жоюуга үндөгөн. Ал жергиликтүү элдин үрп-адатын, тилин, маданиятын жана мүнөзүн билгендиктен, эл аны туура кабыл алган. 1919-жылы комсомол уюмунун шаардык комитетинин курамына Г.Федоров, Дублицкий, Ж.Абдрахманов, Франк жана Г. Дегтерев шайланган. 1919-жылы декабрда көптөгөн кыштактардын өкүлдөрү катышкан 1-уезддик конференция болуп өтүп, кийин 1920-жылдын апрель айынын аягында Жети-Суу комсомолунун 1-съезди уюштурулган. Ага Жети-Суу областынын Верный, Пишпек, Жаркент, Каракол уезддеринен 48 депутат катышып, алардын ичинен 10 депутат жергиликтүү калктан, 10 депутат аялдар болгон. Бир жылдан кийин 2-съездге 150 депутат катышкан деп Жусуп Абдрахмановдун комсомолдук курбусу Г.Федоров эскерген.

Жусуп Абдрахмановдун билим менен айкалышкан уюштургуч жөндөмдүүлүгүн байкаган коммунисттер 1919-жылы РКСМ Түркстан бюросунун Президиумунун жана РКСМдын Жети-Суу областтык уюштуруу бюросунун мүчөлүгүнө шайлоого сунуш кылышат. Анын жигердүү катышуусу менен түзүлгөн комсомолдун Жети-Суу областтык уюму 1920-жылы Түркстан РКСМдын крайлык 1-съездине делегат катары жөнөтөт. 19 жаштагы коммунист съезден кийин Жети-Суу обком комсомолунун аткаруу бюросунун мүчөсү жана «жергиликтүү жаштар менен иштөө боюнча» комиссиянын төрагасы, партиянын обкомундагы комсомолдун өкүлү болуп шайланат[62]. Ал Жети-Суу

61 http://arhiv.kp.kz/2768

62 Абдрахманов Ж. 1916. Күндөлүктөр. Сталинге кат. – Б.: Улуу тоолор, 2016.10.

областындагы жаштардын коомдук-саясий уюмун түзүүгө катышып, тубаса уюштургуч таланты менен жаштарды уюштуруп жетектеген. Комсомол уюмундагы жигердүү иштегени коомдук ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө жана саясий көз карашынын калыптанышына мүмкүнчүлүк түзгөн. Жаштар менен тыгыз иш жүргүзүү аны көп нерсени жаңыча ойлонгонго, акыл менен гана эмес, өзүнүн бардык турмуштук тажрыйбасы менен маселени чечкенге үйрөткөн. Комсомол жетекчилери дайыма аймактагы сабатсыздыкты жана жакырчылыкты жоюу, айыл чарба менен өнөр жайды кайра куруу, маданиятты көтөрүү иштерин камсыздашып, ачарчылыкка каршы күрөш жарыялашкан.

Жусуп Абдрахманов Жети-Суу областындагы комсомол уюмунун негиздөөчү жетекчилери менен достук мамиледе болгон. Анын комсомолдук ишмердүүлүгү Шаяхмет Ярмухамедов, Даниил Бендтоков, Гани Муратбаев, Шариф Забиров сыяктуу ж.б. тажрыйбалуу жаштардын арасында өнүккөн.

Жусуп Абдрахмановдун жашоосундагы чоң окуя жана ой жүгүртүүсүнүн өзгөрүүсү революциянын жол башчысы В.И.Ленин менен жолугушуусу болгон. Бул кыргыз тарыхындагы эң маанилүү тарыхый окуялардын бири болуп калды. 1927-жылы партиянын обкомунун аппаратын улутташтыруу маселесин талкуулаган VI пленумда ал съездди мындайча эскерген: «Съезддин буйругу менен президиумга шайландым. Докладын окуп бүткөндөн кийин тыныгуу убагында Владимир Ильич мага кайрылып калды… Кайдан келгенимди сурады. Жооп бердим, бирок жашырбайм, өзүмдү жоготуп койдум. Мен анда Ленинддин эмгектерин да окуй элек элем. «Силерде орус калкы канча процентти түзөт?» - деп сурады. «5%ке жакын» - деп жооп бердим. «Калгандары кимдер?» «Казактар жана кыргыздар». «Калктын канча проценти сабаттуу?» - деди. «2%ке жакыны». Калганы сабатсызбы? Силердин аппарат, советтик аппарат кайсы тилде иш жүргүзөт? «Орус тилинде» - деп жооп бердим. Бул мага табигый нерсе катары эсептелчү, анткени аппарат жергиликтүү калктын тилинде иштеши мүмкүн экенин ойлогон эмесмин. В.И.Лениндин жүзү

өзгөрүлүп, мындай деди: «Жолдоштор, силер социалисттик революциянын алдында кылмыш кылып жатасыңар. Элге түшүнүксүз чоочун тилде иштеген аппарат элдин күнүмдүк суроо-талаптарын канааттандыра албаган аппарат, эл катмары менен байланыш түзө албайт… Ошондуктан силердин милдетиңер окуп, дагы окуп, иштеп жакын арада силердин аппарат эл катмарына жакын жана өз аппарат болуусу зарыл»[63].

Жусуп Абдрахмановдун комсомолдук ишмердүүлүгүн активдештирүүдө В.И.Лениндин РКСМдын III съездинде «Жаштар союзунун милдеттери» жөнүндөгү тарыхый сүйлөгөн сөзү чоң роль ойногон. Анткени, В.И.Ленин сөзүндө жаштарды билим, илим, техника жана маданиятка ээ болууга чакырып, алардын келечекке болгон үмүттөрүн бекемдеген. Ал эми съезд Я.М. Свердлов атындагы Коммунисттик университетинин залында ачылып, съездге айыл-кыштактан, шаардан жана фронттон 600гө жакын делегат чогулган. Съезд ачылганга чейин эле В.И.Ленин сүйлөйт экен деген сөздөр тарап, делегаттар чыдамсыздык менен күтүшкөн. В.И.Ленин кечки жыйында сөз сүйлөгөн. «Абдан жөнөкөй, бирок терең логикалуу ой жана көз карашын айтып, аны аудитория таң калуу менен укту»[64] деп съезддин катышуучусу эскерип өткөн. Жусуп Абдрахмановдун өздүк китепканасында В.И.Лениндин томдук китептери болуп, дүйнөдөгү ири мамлекеттик ишмер катары билип, анын саясатына болгон ишенимин жоготкон эмес. Жусуп Абдрахманов Самара шаарында иштеп жүргөндө иниси Токого төмөндөгү мазмундагы кат жиберген: «Менин бүт китептерим ящикке салынып, Фрунзеде Калгановдукунда калды. Алар чычкан менен келемиштердин олжосу болбосо экен деп коркуп жатам. Мен өзүмдүн абалымды аныктап алганча китептерди ала албайм. Сен ал китептерди алып алсаң жакшы болот эле. Маркс, Энгельс, Ленин, Сталин, Плеханов, Герцен, Пушкиндин жана башка абдан баалуу чыгармалары зыянга

---

63 Абдрахманов Ж. 1916. Күндөлүктөр. Сталинге кат. – Б.: Улуу тоолор, 2016.11.

64 Боевая молодость.Воспоминания первых комсомольцев Казахстана (1917–1925) Казахское государственное издательство. – Алма-Ата, 1958.58.

учураса абдан өкүнүчтүү болот»[65]. Ал убактысы тар болсо да көп окуган, өзү айткандай аты аталган инсандардын баалуу эмгектерин окуп, аларды талдап, алган теориялык билимин мамлекетти башкарууда жана башка кырдаалдарда колдонгону күмөн жаратпайт. Өздүк бай китепканасы анын бийик интеллекттүү адам болгонун далилдейт. Москвадагы архивдик маалымат боюнча «Капитал» жана «Азбука коммунизма»[66] деген эмгектерди окуп, марксисттик теориялык даярдыктан өткөнүн жазат.

Ошондой эле, Жусуп Абдрахмановдун китептерге болгон мамилеси жөнүндө Молдогазиев Кемел мындай дейт: «Иниси Токонун бир комнатасы жалаң китептер жана «Ю.А.» деп жазылган тоголок мөөр бар болчу. Агаңдын китептери жана өздүк архиви сеникинде экен деп Токодон сурап, аны бир нече жолу суракка чакырышкан, анан ал ишти партиялык бюродо карашкан. Токо: «Агам менен байланышым жок, байланыша элекмин» – дейт, бирок аны «абдрахмановчу» деп күнөөлөп, партиянын катарынан чыгарышкан. Жусуп Абдрахманов суранган китептерди Токо үйүнө алып келип, аярлап сактап жүргөн»[67].

Архивдик маалыматтарга ылайык, Жусуп Абдрахманов Жети-Суу Архивдик маалыматтарга ылайык, Жусуп Абдрахманов Жети-Суу областындагы көп улуттуу айылдык жаштарды уюштуруп жетектеген биринчи кыргыз комсомолу болгон. Анын комсомолдук ишмердүүлүгү оор мезгилди камтыган, жаштар менен тыгыз иштешип, алардын маселесин чечип, шыктандырып, жаңы турмушту даңазалап, аларды алдыга сүрөп турган.

Жусуп Абдрахманов 1920-жылдын аягында (ноябрда) комсомолдук иштен партиялык кызматка которулган. Ал адегенде Түркстан Компартиясынын Алма-Ата, Талды-Коргон, Каракол уезддик-шаардык комитеттеринин жооптуу катчысы, кийин Түркстан Компартиясынын Пишпек уезддик-шаардык комитетинин уюштуруу бөлүмүн жетектеген. ТКПнын Жети-Суу областтык-

65 ЦГА ПД КР Ф.10.Оп.1.Д.804.Л.38.

66 РГАСПИ Ф.17.Оп.100.Д.7699.Л.8.

67 Таштак айылынын тургуну К.Молдогазиев айтып берди, себеби ошол кезде ал Жусуп жана Токо Абдрахмановдордун үйүнө көп барып, жолугушуп турган.

шаардык комитетинин мүчөсү, 1921-жылдан уюштуруу-инструктордук бөлүмдүн башчысы, ТКПнын Жети-Суу областтык-шаардык комитетинин Аткаруу бюросунун мүчөсү, Түркстан Компартиясынын VII съездинде ТКПнын Борбордук Комитетинин мүчөлүгүнө кандидат болуп шайланган[68].

Казакстан Республикасындагы архивдерден Жусуп Абдрахмановго тиешелүү партиялык ишмердүүлүгү тууралуу маалыматтарга иликтөө жүргүзүлдү. Айрыкча жаш коммунисттерге уюштуруунун жол-жоболорун үйрөтүүгө көп аракет жасаган. Ал Казакстандагы партиялык уюмдардын иштерин уюштурууда көптөгөн кыйынчылыктарды башынан өткөргөн. Анткени партиялык комитетте иштеген кээ бир кызматкерлер өздөрүнүн милдеттерин толук билген эмес, айрымдары гана сабаттуу болгон. Өзгөчө Казакстан Республикасынын Президентинин (АП РК) архивинен Жусуп Абдрахмановго тиешелүү маанилүү документтер табылды. Буга чейин анын Казакстандагы алгачкы партиялык ишмердүүлүгү терең жана жетиштүү деңгээлде изилденген эмес.

Архивден табылган тарыхый документтерде жаш коммунисттер Түркстан Республикасындагы уезддик-шаардык комитеттер уезддердин экономикалык жана социалдык абалын көтөрүү иштерин жүргүзүп, жер-жерлердеги жаш партиялык уюмдардын идеялык жана саясий жактан өсүшүн камсыз кылып, аларды уюштуруу милдеттерин аткарышкан. Жусуп Абдрахманов ТКПнын Копал уезддик-шаардык комитетинин жооптуу катчысы болуп иштеп жүргөндө уезддик-шаардык комитетинин революциялык комитеттин төрагасы Подшивалова, уезддин азык-түлүк комиссары П.Орлов, Толебаев, Седак, Ващенко, Филин, Ануфриев ж.б. кызматкер жетекчилер менен бирге иштешкени жөнүндө жаңы маалыматтар аныкталды.

Жусуп Абдрахманов Алма-Ата уезддик-шаардык комитеттин жооптуу катчысы болуп 1920-жылдын ноябрь айынан 1921-жылдын 5-майына чейин

68 РГАСПИ. Ф.17.Оп.100.Д.7699. 11-беттин арты

иштеген. Кийин Копал уездинде 1921-жылдын 7-майынан 1921-жылдын 15-октябрына[69] чейин партиянын жооптуу катчысы болуп иштеген. Иш мекемеси Копал уездинин Гавриловка кыштагында болгон. Алгачкы уезддик чоң кеңешмеде 1921-жылы 20-июнда азык-түлүктү сарамжалдуу пайдалануу боюнча комиссия түзгөн. Ал комиссия жер-жерлерде кызматкерлерден сурамжылоо жолу менен советтик мекемелерди кылдат текшерип, айыл-кыштактардагы барган кызматкерлердин күч-аракетин партиялык уюмдарды бекемдөө үчүн агитациялык компанияларга пайдалануу милдеттендирилген[70].

Партиялык кызматта жүргөндө Жусуп Абдрахманов ашыкча ысырапкорчулукка каршы чечкиндүү күрөш жүргүзгөндүгү тууралуу архивдеги документтер ырастайт: Түркстан Коммунисттик партиясынын Жети-Суу областтык комитетинин жооптуу катчысы жана уюштуруу-инструктордук бөлүмүнүн башчысы кызматын аркалап турганда, 1924-жылы 9-февралда партиянын мүчөлөрүнө «ашыкча ысырапкорчулукка» каршы күрөш боюнча көрсөтмө (инструкция) берип, ал көрсөтмөнү аткарууга буйрук берген. Бул иш-чаралар боюнча атайын токтом кабыл алынган. Белгилей кетчү жагдай, көрсөтмөнү Жусуп Абдрахманов кызыл карандаш менен оңдоп, документтердин аягына «Ю. Абдрахманов» деп колун койгон.

Өзү даярдаган көрсөтмөдө мамлекеттик каражаттарды экономикалык жактан сарптоо максатында ашыкча чыгымдарды токтотуу иш-чаралары көрсөтүлгөн. Анда мекемелерде адистиги жок кызматкерлерди кыскартып, партиянын татыксыз мүчөлөрүнө сыйлык жана компенсацияларды берүүнү токтотуу; максатсыз жана пайдасыз иш сапарларды кыскартуу; керектүү сандагы жылкыларды гана калтырып, мекемелердеги жылкылардын санын азайтуу, кабинеттерди ыксыз жана кымбат баалуу жасалгалоону токтотуу; мамлекеттин эсебинен уюштурулган кечелерди жана банкеттерди ж.б. иш-чараларды уюштурууга тыюу салуу, ошондой эле айрым жетекчилердин жеке

69 ЦГА КР Ф.21.Оп.12.Д.2.Л.4.

70 АП РК (Архив Президента Республики Казахстан) Ф.666.ОП.1.Д.229.Л.89.

пайдасы үчүн мамлекеттик каражаттарды, мисалы, квартираларды оңдоо, электр жарыгы менен жылытуучу материалдарды пайдалануу ж.б.у.с. мамлекеттин эсебинен пайдаланууга тыюу салып, кызмат абалынан өз кызыкчылыгы үчүн пайдаланган ашыкча чыгымдарга каршы чечкиндүү күрөш жүргүзүү зарыл[71] деген көрсөтмөлөрдү белгилеп, бул маселелерди жалпы Жети-Суу областынын деңгээлинде көтөрүп чыккан.

Бул көрсөтмөгө ылайык, 1924-жылы 28-февралда Жусуп Абдрахманов белгилеген партиянын кээ бир мүчөлөрүнүн жана мекемелердин ашыкча деп табылган буюмдары Алма-Ата шаарынын Областтык Контролдук Комитетине (ОКК) өткөрүп бериле баштаган. Ошондой эле ал жетектеген партиялык комитет маданий-агартуу иштерин өнүктүрүү боюнча өз ара жардамдашуу фондун уюштурган[72].

Жусуп Абдрахмановдун алгачкы партиялык ишмердүүлүгүн аныктаган документтер архивдерде сакталып калган. Анын бирөө 1923-жылы 19-декабрда ТКПнын Жети-Суу областтык комитетинин аткаруу бюросунун жыйынында ага берилген мүнөздөмөдө: «Түркстан үчүн областтык масштабдагы кызматкер, бардык учурда уезддин масштабында жогорку кызматтарда иштеп келе жатат. Жөндөмдүү, коммунисттик духта тарбияланган. Кара-кыргыздардын ичинен чыккан билимдүү, партиялык тапшырмаларды так аткарат. Кыргыз элинин турмушун жакшы билгендиктен жергиликтүү шартка карата иш алып бара алат. Аны партиялык кызматта калтыруу зарыл. Туруктуу жетекчиликтин алдында областтык масштабда кошумча тажрыйба алгандан кийин чоң жооптуу кызматтарга көтөрсө болот. Системалык түрдө марксисттик даярдыктан өткөн эмес, бирок артта калган улуттун чөйрөсүнөн чыгып, окуганга мүмкүнчүлүгү болбосо дагы марксисттик тармактан аз болсо да ийгиликтерге жетишти. Марксисттик окууга муктаж жана аны окуганга мүмкүнчүлүк алгысы келет.

71 АП РК Ф.666.Оп.1.Д.984.Л.9.

72 АП РК Ф.666.Оп.1.Д.984.Л.28

Жети-Суудагы партиянын күнүмдүк курулуш иштери боюнча газеталар менен иштешип турат. Партиялык жактан туруктуу. Жөндөмдүү, уруулук жана патриархалдык түзүлүшкө каршы күрөштө идеялык жактан даярдыгы бар келечекте үмүттөндүргөн кызматкер. Чынчыл, абдан субъективдүү, мүнөзү чапчаң, өз оюн бетке айтат, өз тилинде чечендик менен сүйлөйт»[73] деп жазылган. Кийинки мүнөздөмөдө: «Ал дайыма эле өз каталарын мойнуна ала бербейт, эгерде мойнуна алса, аны оңдоого аракет жасайт»[74]. Мүнөздөмөгө ылайык, Жусуп Абдрахманов 22 жашында эле Түркстандын деңгээлиндеги өтө жооптуу партиялык кызматтарга көтөрүлүп, мыкты уюштургуч саясий ишмерге өсүп жеткен.

Жусуп Абдрахманов Казакстандан Кыргызстанга келип, 1921-жылы ноябрда партиянын Каракол уезддик-шаардык комитетинин жооптуу катчылыгына шайланат. Каракол уездине келгенде Жусуп Абдрахмановдун алдында партиянын чечимдерин Борбордон айырмалаган жаңы экономикалык саясатты жергиликтүү элдердин шарттарында айыл-кыштактардагы саясий карама-каршылыктардын деңгээлине жараша таптык күчтөрдү туура коюп, жер-жерлердеги жаш партиялык уюмдардын идеялык жана саясий жактан өсүшүн уюштуруу милдеттери турган. ЖЭСтин кириши менен Каракол уездинде жаңы артелдер уюшулуп, мал чарбачылар үчүн курстар ачылып, ага айрыкча жергиликтүү калктын өкүлдөрү катышып, эл чарбасын көтөрүүгө бардык күч-аракеттер жасалган. 1921-жылы декабрда өткөрүлгөн КПТнын Каракол шаардык партиялык уюмунун жалпы чогулушунда Жусуп Абдрахманов төмөндөгүдөй тапшырма берген: бардык партиялык күчтөрдү бириктирүү менен алдыга койгон максаттарды уюшкандыкта өткөрүү жана советтик курулуш аппаратындагы саясий таасирлерди күчөтүү керек. Бүгүнкү күнгө чейин уезддин партиялык ячейкалары жана партияда жок эл катмары

73 РГАСПИ Ф.17.ОП.100.Д.7699. 19-беттин арты.

74 ЦГА ОПД КР Ф.10.Оп.15.Д.22.Л.23.

демилгесиз болууда, жогоруда көрсөтүлгөн сапаттардын бирөөсүн да көрсөтө алышкан эмес[75].

Жусуп Абдрахманов Каракол уездинде иштеп турганда жер-суу реформасы ийгиликтүү аяктаган. Анын натыйжасында, Каракол уезди боюнча 16 кыштак жок кылынып, 6 078 адам менен 1 109 үй-бүлө көчүрүлүп, 25 000 десятин жакын ыңгайлуу жерлер бошотулган[76]. Жусуп Абдрахманов Каракол шаарына жаңы келгенде азык-түлүк салыгынын иштөө эрежеси бузулуп жаткандыгын, б.а., салык түтүнгө карай бөлүнүп, дыйканчылык менен алектенип келген орус-украин келгиндерине караганда жерге жаңы гана ээ болгон кыргыздарга оорчулук түшүп жатканын көрүп, Жети-Суу областтык комитеттин алдына маселе коюп, салык маселесин түшүмдүүлүккө карата чечкенге жетишкен. Ал өзүнүн билдирүүсүндө тажрыйбасы аз кызматкерлер азык-түлүк салыктарынын жалпы жыйынтыгын (суммасын) «боз үй ээлерине ар бир кожолуктун түшүмдүүлүгүнө карабай салык салып келишкен. Натыйжада, Абдулла 60 пуд эгин жыйнап, анын 10 пудун салыкка берет, ал эми Ороз 120 пуд эгин алып, ал деле 10 пуд берет. Муну менен азык-түлүк салыгынын эрежеси жана саясий маңызы бузулуп жатканын белгилеген». Жыйынтыгында көрсөтүлгөн кемчиликтер тез арада оңдолуп, комиссия Сазановка (Ананьево) районундагы уезддик азык-түлүк комитетинен жашырылган 400 десятин эгин айдалган жер аянтын табышкан. Каракол уездин көтөрүү, эл чарбасын калыбына келтирүү иш-чаралары кемчиликтер жана кыйынчылыктар менен жүргөн. Себеби согуш жана ачарчылык өз кесепетин тийгизбей койгон эмес, мындай катаал мезгилди бүткүл Түркстан дагы башынан кечирип жаткан. Ошондой болсо дагы Жусуп Абдрахманов жетектеген Каракол уездиндеги кайра куруу иштери жандануу менен натыйжалуу жүргөн.

75 ЦГА ОПД КР Ф.391.Оп.6.Л.54.

76 ЦГА ОПД КР Ф.10.Оп.2.Д.1018.Л.33.

Жыйынтыктап айтканда, Жусуп Абдрахмановдун коомдук ишмер катары калыптанышын жогорудагы тарыхый шарттар аныктап, анын адамдык масштабы мүмкүнчүлүгүнүн масштабына барабар болгондой, бул мүмкүнчүлүгүнүн чегинде анын тарыхта бай саясий жана мамлекеттик ишмердүүлүгү түзүлө баштаган.

3.2. Кыргыз мамлекетинин өз алдынчалыгына жетүү күрөшүндө Жусуп Абдрахмановдун орду

Совет мамлекетин негиздөөчүсү В.И. Лениндин ар бир улут өз тагдырын өзү чечүүгө укуктуу деген идеясына негизинде кыргыздын ошол мезгилдеги билимдүү инсандары советтик багыттагы Кыргыз мамлекеттүүлүгүн түзүү жөнүндө аракеттерин баштаган. Ал демилгенин башында А.Сыдыков, И.Арабаев, Ж.Абдрахманов, И.Айдарбеков сыяктуу белгилүү инсандар турушкан.

1920-жылы 10-октябрда И.В.Сталин «Советская власть и национальный вопрос в России» тезистеринин 6-пунктунда: «Борбор менен чет жакалардын өз ара биримдигинин бирден бир максаттуу формасы өзгөчө улутттук курамы жана жашоо-тиричилиги менен айырмаланган областтык автономия» деп, 9-пунктунда: «Россиядагы улут маселеси жөнүндө советтик саясат автономиянын ар түрдүү формаларында иштеп жатат, совет бийлиги туура жолдо бара жатат»[77] деп билдирүү жасаган. Бирок атайын билдирүүлөр жасалса дагы улут маселеси башка улуттардын кызыкчылыгына каршы, Борбордун кызыкчылыгын көздөгөн саясатты жүргүзгөн.

Бүткүлроссиялык Советтердин X съездинин РКП(б) фракциясынын жыйынында (1922) И.Сталин: Көз карандысыз республикалардын Украинанын, Белоруссиянын, Грузиянын, Армения жана Азербайжандын өкүлдөрүнүн эсебинен союздук БАК жана ЭКСны түзүү идеясын сунуштаган. Татар элинин көрүнүктүү ишмери М.Х.Султан-Галиев: бул сунуш автономия статусу орус эмес элдердин улуттук кадыр - баркын кемсинтиши мүмкүн, ошондуктан автономиялык республикаларды дагы көз карандысыз республикалардын статусу менен бирдей кылууну сунуштайт. Түркстан АССРи менен Башкыр АССРи территориясы, калкынын саны жана жаратылыш байлыгы боюнча көз карандысыз республикалардан кем эмес деп өз оюн билдирген. М.Х.Султан-

77 ЦК РКП(б) и ВКП(б) и национальный вопрос. Книга1.1918-1933гг.-М.:РОССПЭН, 40-41.

Галиев РКП(б)нын XII съездинде дагы (1923) кайрадан өзүнүн көз карашын коргоп, автономиянын укуктарын кеңейтүү керектигин, Сталиндин сунушу улуттук маселени чече албай турганын[78] [99] сындап сүйлөгөн. Партиялык идеология бул көрүнүштү буржуазиялык улутчулдукка багыт алуу деп баалап, 1923-жылы 9-12-июнда Москвада өткөн улуттук республикалар менен областтардын жооптуу кызматкерлери катышкан РКП БКнын IV кеңешмесинде улуттук көз карашы үчүн М.Султан-Галиевдин ишмердүүлүгү катуу сынга алынган. Улуттардын өз тагдырын өзү чечүү идеясы тез тарап, бул идеяны пайдаланууга көптөгөн мамлекеттик ишмерлер аракет кылышкан.

Өз алдынча Кыргыз совет мамлекеттүүлүгүн түзүү идеясынын тез көтөрүлүп кетишине областтык бөлүштүрүү долбоорлорун иштеп чыккан Түркэкономкеңеши түрткү болгон. Себеби, чоң губерния-уезд-волостторду жаңы экономикалык саясаттын алкагында жөнөкөй жана демократиялык түзүлүшкө өткөрүү зарылдыгы келип чыккан[79]. Буга ылайык 1920-жылы август айында Кыргыз (Казак) автономиялык республикасынын түзүлүшү жана

Казак өкмөтүнүн Түркстандагы бардык кыргыз жерлерин өз кол алдына бириктирүүгө жасаган чечкиндүү аракети себеп болгон. Бул аракеттерди токтотууга чара көрүлбөсө, кыргыздар келечекте казак мамлекетинин курамында болуп калуу коркунучу жаралган. 1921-жылы Алма-Атада болгон кеңешмеде биринчи жолу Түркстан АССРинин курамында Тоолуу кыргыз областын түзүү маселеси көтөрүлүп[80], бирок бул маселе чечилбеген бойдон кала берген. Жаңы түзүлгөн Кыргыз (Казак) Республикасы кыргыз улуту көп жашаган Жети-Суу жана Сырдарыя областтарын өзүнө кошуп алуу өтүнүчү менен Борборго кайрылган. Мындай чечимге макул болбогон А.Сыдыков, И.Арабаев Жусуп Абдрахмановдор өз алдынча областты уюштуруу жөнүндө сүйлөшүүлөрдү жүргүзүп, алгачкы долбоорду иштеп чыгышкан[81]. 1922-

78 http://arhiv.kp.kz/2768

79 Плоских В.М., Курманов З., Бегалиев У. Кыргызстандын улуттук лидери Абдыкерим Сыдыков. Доор, инсан, тагдыр. – Б., 1999.56.

80 Кыргыз тарыхы: Энциклопедия. – Б., 2003.54.

81 У истоков национальной государственности .- Б.: 1996 . 213-214.

жылдын башында кыргыз интеллигенциянын айрым өкүлдөрү тарабынан Кыргыз Тоолуу областын түзүүгө, советтик федерациянын чегинде улуттун өз тагдырын өзү чечүү укугун орнотууга аракеттер башталган. Совет бийлигинин алгачкы жылдарында кыргыз калкы Түркстан АССРнин областтары менен уезддеринде бытыранды болуп жашап, улуттук азчылыктын маданий-этникалык кызыкчылыгы эске алынбай, билинбегени менен кыргыздар үчүн жоголуп кетүү коркунучу жаралган.

Жусуп Абдрахмановдун эскерүүсүндө Түркстан республикасынын курамында кара-кыргыздардын өзүнчө административдик областын түзүү боюнча маселе Туркстан жана Түркомиссиясынын кызматкерлери жол.Сафаров менен Ходжанов Алма-Атыга келгенде 1921-жылы эле көтөрүлгөнүн[82] белгилейт.

Маселе көтөрүлгөндөн кийин Түркстандын деңгээлинде тийиштүү сүйлөшүүлөр жүрүп, улуттардын өз тагдырын өзү чечүү укугунун негизинде, алар улуттун кызыкчылыгын камтыган мамлекеттик түзүлүштүн ылайыктуу формаларын издей башташкан.

Тоолуу областты түзүүнүн негизги себептери болуп: биринчиден, кыргыз элинин өз-өзүнчө область, уезд жана Түркстан Республикасынын кээ бир бөлүктөрүндө да бөлүнүп жайгашышып, элдин социалдык-экономикалык жана маданий жактан өнүгүшүнө тоскоол болгону; экинчиден, Жети-Суу областтык башкаруу структурасындагы өз-өзүнчө болгон казак, кыргыз топторунун ортосундагы күчөгөн күрөш; үчүнчүдөн, кыргыздардын өз алдынча мамлекеттик бирикмеси Кыргызстандын түштүк бөлүгүндөгү басмачылык кыймылды жок кылууну тездетмек. Кыймылдын кээ бир жетекчилери күрөштү токтотуунун бирден бир шарты катары өзүнчө административдик кыргыз областын түзүүнү туура деп табышкан[83].

82 Абдрахманов Юсуп. Избранные труды/Сост. Дж.джунушалиев идр., НАН КР, Ин-т истории, Обществ. Фонд “Иссык-Куль”. – Б.:2001.300с.263.

83 У истоков национальной государственности. – Б., 1996. 213-214.

1922-жылы 25-мартта Түркстан Коммунисттик партиясынын БКнын Секретариаты жергиликтүү элдин өтүнүчүн эске алып, Түркстан АССРнин курамына кирген Тоолуу областын уюштуруу жөнүндө Түркстан БАКтын Президиумуна тиешелүү чечимди кабыл алууну тапшырган. Ал областтын карамагына Пишпек, Пржевальск, Нарын уезддери жана Олуя-Ата уездинин тоолуу бөлүктөрү кирмек. Кыргыздар жайгашкан Ферганынын тоолуу бөлүгү жөнүндө маселе басмачылык кыймыл жоюлуп, ал аймак тынчтык абалга өткөнгө чейин ачык калтырылган. Жусуп Абдрахманов учурунда Тоолуу областты Россия Федерациясынын курамына киргизүү жөнүндөгү оюн билдирген. Анткени ал саясий, экономикалык жана маданий ири мүмкүнчүлүктөрү бар Россиянын курамында Кыргыз мамлекеттүүлүгү жакшы шарттарга ээ болорун жакшы түшүнгөн.

1922-жыл 28-мартта Жети-Суу областтык аткаруу комитетине жиберилген документте Тоолуу областты түзүү маселеси негизинен чечилип, Ички Иштер Эл Комиссариаты жаңы мамлекеттик түзүлүштү уюштурууга зарыл болгон иш-чарага даярданууга кам көрүү тапшырмасы берилген.

1922-жылы 9-майда Түркстан АССРнин БАКтын Президиуму уюштуруу комиссиясынын курамын бекитип, ага А. Сыдыков, Бурыгин жана И. Арабаев кирген[84].

Тоолуу областты түзүү боюнча негизинен чечилип калган маселе кээ бир кыргыз кызматкерлеринин, ошол мезгилге мүнөздүү бийлик үчүн топтук күрөштүн катышуучуларынын каршылыгын жараткан. Р.Кудайкулов башында турган топ кыргыздарды казактардын бир бөлүгү катары карап, Жети-Суу областынын Ташкент, Алма-Атадагы казак кызматкерлеринин колдоосу менен съездди үзгүлтүккө учуратуу максатында активдүү иштерди жүргүзүшкөн.

1922-жылы 2-июнда Пишпек шаарында 425 делегат катышкан кыргыздардын 1-уюштуруу съезди өтүп, анда чек ара, райондоштуруу

84 Ожукеева Т.О. XX век: возрождение национальной государственности В Кыргызстане.- Б.: 1993. 7.

маселелерин талкууланып, алардан тышкары тоо-кен байлыктарын жана мал чарбасын көтөрүү, аз убакыт ичинде экономиканы өнүктүрүү маселелери белгиленген. Бирок Тоолуу областты түзүүгө каршы сын-пикирлер айтылып, аянты менен калкынын саны жагынан аз болгондуктан, өз алдынча областка бөлүүгө чоң каражаттын талап кылынышына дуушар болуп жатканда максатсыз көрүнүш катары бааланган. Съездде Р. Кудайкуловдун тобу Тоолуу областты түзүү идеясы боюнча кыргыздардын өз алдынча бөлүнүп чыгууга даяр эместигин, жетекчи адистердин арасында ар кандай талаш-тартыштар, жаатчылык күч алып, ар түрдүү топтор жаңы бийликке каршы иштерди пайдаланып жатышканын, азыркы учурда Тоолуу областты түзүү негизги жана маанилүү иш чара эмес экенин айтып чыгышкан. Натыйжада, 1922-жылы 4-июлда Түркстан Жети-Суу бийлигинин уруксаты менен чакырылган Уюштуруу съезди таркатылган. Бул чечимди кабыл алууда Улуттук иштер боюнча Эл Комиссары жана партиянын Генералдык катчысы И.В.Сталин жана Ташкент, Алма-Атанын жетекчилери чечүүчү ролду ойногон.

Тоолуу областын түзүү идеясынын токтошу менен улуттун өз тагдырын өзү чечүү укугуна убактылуу чек коюлган.

Бирок областты түзүүчү демилгечилердин иши совет бийлигине, саясатына каршы турган. Өзгөчө А.Сыдыков менен И.Арабаевге мындан ары мамлекетти башкаруу иштерине аралашууга чек коюлган.

Ушундай учурда улуттук мамлекеттүүлүктү түзүү максаты токтоп калбастан, акырындык менен кыргыздын билимдүү адамдары тарабынан колго алына баштаган. Алардын арасынан өзгөчө жоопкерчилик Жусуп Абдрахмановго жүктөлгөн. Алдыга коюлган максаттарды ишке ашырууга анын билими, уюштурууучулук жөндөмү да болгон. Ал 1924- жыл 23-марттагы ТАССР БАКтын Президиумунун токтому менен Түркстан Республикасынын БАКтын жооптуу катчысы болуп дайындалат. Бул токтомдун негизинде 1924-

жылы 29-мартта Түркстан Республикасынын БАКтын №58 буйругу[85] менен Жусуп Абдрахмановго Түркстан БАКтын административдик-чарбалык милдеттерине тийиштүү уюштуруу иштери тапшырылган[86]. Бул жооптуу кызматы аркылуу кандайдыр бир деңгээлде кыргыз элинин көйгөйлүү маселелерин чечкенге шарт түзүлгөн. Ал Орто Азияны улуттук белгилери боюнча бөлүү иш-чарасына катышкан жооптуу кызматкерлер менен бирге иштешкен.

Орто Азияны улуттук түзүлүшкө бөлүү маселеси1924-жылы январда РКП(б) БКнын Уюштуруу бюросунун жыйынында көтөрүлүп, Ортоаз.бюросунун РКП(б) БКнын төрагасы Я.Э.Рудзутакка Ташкентте Түркстан АССР, Бухара жана Хорезм ССРнин жооптуу кызматкерлерин чакырып, бул маселени алдын ала жана максатка ылайыктуулугун талкулоо иши тапшырылган[87]. 1924-жылы февраль айында Түркстан Советтеринин XII съездинде каралган Орто Азиядагы Түркстан, Бухара жана Хива республикаларынын аймагын өзүнчө республикаларга жана областтарга бөлүү иш-чарасы башталган. Орто Азияны улуттук республикаларга бөлүү саясий иш-чарасы 23 жаштагы Жусуп Абдрахмановдун түздөн-түз катышуусу менен өткөн. В.И. Ленин тирүү кезинде түркмөн, өзбек жана казак мамлекеттерин түзүү боюнча улуттук долбоору сунушталып, долбоордо кыргыздардын аты аталган эмес. Мындай адилетсиз чечимге каршы болгон Ж. Абдрахманов жана башка кыргыз өкүлдөрү РКП(б) БКга жана СССР БАКтын Улуттук Кеңешине баяндоо кат менен кайрылышкан. Ал катта: «Түркстанда өзбек, тажик, кайсак кыргыздардан (казактар) башка дагы бир улут кара-кыргыздардын бар экени чынында эле азыркыга чейин белгисиз бойдон калууда. Кара-кыргыздардын «белгисиздиги» жөнүндө негизги себеп болуп тилиндеги бир аз окшоштугу, жашоо тиричилигинде жана чарба жүргүзгөндүгү бир типтүүлүк (көчмөн мал чарбачылык), ушул себептен европалыктар кайсак-кыргыз менен кара-

85 Өзбекстан Улуттук архиви (НАУ).Ф.17.Оп.1.Д.493.40.40
86 ЦГА КР.Ф.21.Оп.12.Д.2Л.1.
87 Р.Тургунбеков. Становление и развитие суверенного государства Киргизского народа. Издательство “Илим”. Фрунзе, 1969. 41.

кыргызды бир улут катары кабыл алып жатышат. Түркстандын кээ бир жетекчи кызматкерлери дагы кара-кыргыз менен кайсак-кыргызды бириктирип, бир улут түзүүгө аракет жасагандыгында»[88] – деп түзүлгөн кырдаалды айкын көрсөтүшкөн.

Кыргыздардын территориясынын жаратылыш-климаттык шартын, сырьё булактарын, чарбалык потенциалын мүнөздөп, алар зарыл деп төмөндөгүлөрдү эсептешкен: биринчиден, кыргыз элин (кара-кыргыздарды) өз алдынча улут катары башкалар менен бирдей (өзбек, түркмөн, кайсак- кыргыздар) таануу; экинчиден, Түркстандагы партиянын жетекчи органдарында жана мамлекетттик бийлик структураларында кыргыз эмгекчи катмарынын өкүлдөрүнүн жокко эсе абалын эске алуу менен аларды мамлекеттик бийлик структураларына тартуу зарылдыгын таануу; үчүнчүдөн, кыргыз элинин кызыкчылыгы үчүн мамлекеттик бюджеттен маданий агартуу иштерине бөлүнгөн каражатты чектөө токтотулсун»[89] деген талаптарын коюшкан. Алар 20-жылдары эле кыргыздарды башка улуттар менен тең кароо, алардын өкүлдөрүн мамлекеттик жана партиялык бийликке кеңири тартуу жана элдин маданий абалын жакшыртууга болгон талаптарын чечкиндүү билдиришкен.

1924-жылы 23–24-мартта «Түркстан Республикасын улуттук-территориялык жактан бөлүү» жөнүндө маселе Түркстан КП БКнын Пленумунда талкууга коюлуп, Пленумда: 1) Өзбекстанга, 2) Кыргызстанга (Казакстан), 3) Түркмөнстанга, кара-кыргыз жана тажик улуттарын автономиялык областтарга бөлүү маселеси өз учурунда көтөрүлдү деп белгиленген. Орто Азиядагы улуттук-мамлекеттик чектөөнүн алдында Түркстан БАКтын жооптуу катчысы Жусуп Абдрахманов Москвага барып, борбору Жалал-Абад болгон, Ысык-Көлдөн Арал деңизине чейинки территорияны кучагына алган бирдиктүү Кыргыз-Кара-Калпак автономиясын түзүү маселесин чечип берүүнү суранган. Бирок бул сунушка партиянын

88 ЦГА ОПД КР Ф.391.Оп.3.Д. 68.Л.72.

89 ЦГА ОПД КР Ф.391.Оп.3. Д.68.Л.76

БКнын катчысы М.Каганович каршы болгондуктан, Кыргызстандын Фергана бөлүгүнүн чек арасын аныктоого гана жетише алган. Бул ийгиликсиз аракет түштүк кыргыз жерлеринин кошуна Өзбек Республикасына өтүп кетүүдөн сактап калуу максатында жасалган иш-аракети болгон[90]. Мындай саясий кырдаал Кремлде дайыма кызуу талкууланып турган. Келечектеги мамлекеттердин тагдыры чечилип жатканда, ал бардык мүмкүнчүлүктөрүн пайдаланууга аракет жасаган.

1924-жылы 27-мартта Түркстан КП БК(б)нын катчысы И.М.Варейкис И.В.Сталинге жазган катында Орто Азияда жашаган улуттар жөнүндө төмөнкүлөрдү билдирген: «Бул жерде улуттук өз ара мамиле абдан курч бойдон калууда, анткени өзбек менен казактардын ортосунда үстөмдүк кылуучу улуттун укугу үчүн дайыма күрөш жүрүп жатат. Казак менен өзбектердин ортосунда мамлекетке үстөмдүк кылуу абалынын натыйжасында тынымсыз ажырым кетип, мындай абал өзгөчө кайдыгерликке шарттап, түркмөндөр улуттук мамлекеттерге бөлүү көз карашын колдосо, ал эми кара-кыргыздар өзүлөрүн ызалуу сезип жатышат, анткени алардын кызыкчылыгы уурдалып жатат...»[91] Түркстан Республикасынын жетекчилеринин Кремлдеги жетекчилерге билдирген пикирлерине караганда, ошол мезгилде кыргыздардын абалы канчалык деңгээлде татаал жана оор болгонун байкоого болот. Эң өкүнүчтүү көрүнүш Орто Азия аймагын улуттук мамлекеттерге бөлүп жатканда совет бийлигинин борбордук союздук башкаруу мекемелеринде кызмат өтөгөн билимдүү казак, өзбек өкүлдөрүнүн басымдуу болгондугу жана борбор менен болгон жылуу мамилелери дагы бул иш-чараны адилеттүү чечүүгө жолтоо болуп, маселени татаалдаштырып жиберген. Себеби алар тийиштүү маселелерди чечип жатканда жооптуу саясий ишке калыстык, жоопкерчилик менен мамиле жасабай, өз улутунун гана кызыкчылыгын коргоп беришкен. Бул иш-чарада Өзбекстан менен Казакстандын үстөмдүгү сакталганын тарыхый

90 З.К.Курманов. Политическая бoьба в Кыргызстане: 20-е годы. – Б.;Илим, 1997. – 292с. 143.

91 ЦК РКП(б)—ВКП(б) и национальный вопрос. Книга 1. 1918-933 гг. / Составители. Гатагова Л.С, Кошелева Л.П., Роговая Л.А. – М., Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2005.190.

документтерден белгилесек болот. Айрыкча улуттук-территориялык чектерге бөлүүнү жүргүзүүдөн Советтер Союзунун курамындагы улуттук республикалардын чегинде Орто Азия Федерациясын түзүү боюнча ар кандай сунуштар айтылган. Орто Азия Федерациясын түзүү идеясы бир нече жолу көтөрүлгөн. Бирок комиссиянын мүчөлөрүнүн көпчүлүгү СССРдин курамына кирген өз алдынча улуттук республикалардын түзүлүшүн жактап чыгышкан.

Москвадагы архивдик тарыхый документте Жусуп Абдрахманов түзүлгөн саясий кырдаалдан чыгуунун бирден бир жолу катары федерациянын түзүлүшүн колдоору жөнүндө РКП(б) БКнын төрагасынын орун басары Н.Антиповго жазган катында: «Орто Азия республикаларынын Федерациясын түзүү жөнүндө өзбектер макул болгонун, бирок түркмөндөр менен тажиктер каршы болуп жатканын билдирген»[92]. Ал Орто Азия Федерациясы жөнүндө маселени көтөрүшүнүн негизи катары Кыргызстан федерацияга союздук республиканын укугунун негизинде кирип, ал конституциялык жактан РСФСРга киргени менен, чындыгында СредазЭКОСО Союздук органынын жетекчилиги астындагы ээлеген эки ортодогу абалдан кутулат деп ойлогон. Тилекке каршы, өкмөттүк органдарда көтөрүлгөн бул маселе союздун жогорку жетекчилеринен колдоо тапкан эмес.

РКП БКнын Орто Азия бюросу улуттук мамлекеттерге бөлүү даярдоо иши боюнча натыйжалуу ишке өткөн. 1924-жылы 5-апрелде РКП БКнын жыйынында Саясий бюро талап кылган маселени бардык жактан кылдат карап чыгуу үчүн атайын комиссиялар түзүлгөн. Алардын курамы келечектеги республикалардын болжолдуу чек араларын аныктап, жаңы түзүлө турган республика жана областтардын экономикалык, партиялык жана маданий борборлору боюнча маселелерди иштеп чыгышкан. Алардын ишинин жүрүшүндө катуу талаш-тартыштар жаралган. Комиссиянын кээ бир чечимдерине наразы болгон Жусуп Абдрахманов 1927-жылы Бүткүл

92 РГАСПИ Ф.17.Оп.100.Д.7699.Л.251.

россиялык Борбордук Аткаруу Комитетинин 12-чакырылышынын III сессиясында төмөндөгүлөргө токтолгон: «Улуттук-территориялык жактан бөлүү иш-чарасы кыргыз элинин улуттук маданиятынын жана улуттук экономикасынын өнүгүшү үчүн эң чоң мүмкүнчүлүктөрдү ачып берди. Бирок ошол эле учурда мурдагы Түркстан Республикасынын курамынан Кыргыз Автономиялык областы бөлүнүп жатканда материалдык жана адам ресурстары боюнча маселелер калыс эмес бөлүндү. Кыргыздарды казактар деп эсептеген туура эмес көз караштын кесепетинен Түркстан Республикасынын өкмөттүк курамында кыргыз өкүлдөрүнүн болуу мүмкүнчүлүгүнөн ажыратып койду. Эгерде өкмөттүк курамда кыргыз өкүлчүлүгү болгондо мурдагы Түркстан Республикасынын органдарынын маданий-чарбалык ишмердүүлүгүндө биздин кызыкчылыкты коргоп турушмак. Түркстан Республикасынын борбордук аппаратында биздин эсебибизден казак туугандар отуруп, алар биздин эмес, көбүнесе өзүлөрүнүн кызыкчылыктарын коргоп турушкан. Мындай абал дагы кайталанып, улуттук-территориялык жактан бөлүп жатканда биздин кызыкчылыкты коргогон эч ким болгон эмес. Кыргызстанды билмексенге салып, калыс болбой жатышат, аларга көп бериш керек деп эч ким айта алган жок. Мындай шартта мурдагы Түркстан Республикасынын курамынан Кыргыз Автономиялык областы бир аз гана ресурстар менен бөлүнүп чыкты. Анын кесепети азыркыга чейин тийип жатат. Бизде Казакстан менен чек - аралык жактан жана фондду бөлүштүрүү боюнча талаш-тартыштар бар...»[93] Жусуп Абдрахманов белгилегендей, бул иш-чарага тийиштүү маселелер экономикалык, улуттук кызыкчылыктары жана жергиликтүү калктын өзгөчөлүктөрү эске алынбастан адилетсиз мүнөздө чечилгендигин байкоогот болот. Ушундай кырдаалда кыргыз өкүлдөрү өз улутунун келечеги жана кызыкчылыгы үчүн бардык күч-аракетин жумшашкан.

93 Образование Киргизской Автономной ССР. Материалы и документы. Облисполком КАО. – Ф., 1927.35.

1924-жылы 10-майда РКП(б) БКнын Орто Азия бюросунун комиссиясынын жыйынында уюштуруучу топтун билдирүүлөрү угулуп[94], 11-майда Орто азиялык бюронун жыйынында алардын ишинин жыйынтыгы боюнча төмөндөгүдөй токтом кабыл алынган. Азыркы Орто азиялык республикаларда (Бухара, Хорезм, Түркстан) жаңы түзүлө турган улуттук-аймактык бирикмелерден федерация түзбөй, улуттук-аймактык белгилер боюнча бөлүү иштерин жүргүзүүнү зарыл деп эсептеген. Токтомго ылайык, тикеден-тике СССРге кошулган көз карандысыз ССР укугундагы Өзбекстан жана Түркмөнстан Республикаларын жана Өзбекстан Республикасынын чегинде Тажик автономиялык областын түзүп, ал эми Кара-Кыргыз автономиялык областын кайсы республиканын курамында түзүү маселеси ачык калтырылган[95]. Кыргыз өкүлчүлүктөрү мындай кош көңүлдүүлүккө наразы болушканын билдиришкен.

Көптөгөн талаш-тартыш, талкуулардын негизинде Орто Азия бюросу 2-июндагы жыйынында көрсөтүлгөн Саясий бюронун токтом-долбоорун бекиткен. РКП БКнын Саясий бюросунун токтомуна ылайык тикеден-тике РСФСРдын курамына кирген Кара-Кыргыз автономиялык областы жана Өзбекстан Республикасынын курамына кирген Тажик автономиялык областы түзүлгөн. Кыргыз саясатчыларынын жана партиялык ишмерлердин ошол мезгилде орус тилин мыкты билиши жана чечкиндүүлүгү менен СССРдин курамында кыргыз мамлекеттүүлүгү түзүлүп, көз карандысыздыгына жетишкен[96]. Өзгөчө Жусуп Абдрахмановдун орус тилин мыкты билиши тажрыйбалуу орус, өзбек, казак, түркмөн жана тажик жетекчилери менен тең тайлашып, кыргыздын таламын талашуу аркылуу ийгиликке жетишкен. 1924-жылы 4-июнда РКП(б)нын биргелешкен жыйынында РКП(б)нын XIII съездинин Түркстан делегаттарынын катышуусу менен Орто Азияны улуттук

94 Туркестан в начале XX века: К истории истоков национальной независимости. – Ташкент, Шарк, 2000. 650.

95 ВКП (б) и национальный вопрос. Книга 1. 1918—1933 гг. / Составители Л.С. Гатагова, Л.П. Кошелева, Л.А. Роговая. — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2005. 210.

96 Вестник КРСУ. 2012. Том 12. № 8.

республикаларга бөлүү маселесин карoo улантылган. Жыйындын резолюциясында: «Түркстан өкүлдөрүнүн пикирин угуп, партия мүчөлөрүнүн, Түркстан элдеринин көпчүлүгүнүн каалоосун эске алып, Орто Азияда өзгөчө келишим менен СССРдин курамына кирген көз карандысыз Өзбек жана Түркмөн Республикаларын түзүү» белгиленген. Тажик тарыхчысы Р.Масов архивдик материалдардын негизинде Борбордук Комитеттин уюштуруу бюросунун жыйынындагы Орто Азия республикаларынын улуттук чек арасын аныктоо маселесин талкулоого катышкан жооптуу кызматкерлердин тизмесин берет. Тизмеде Жусуп Абдрахманов болгон.

Көрсөткөн тизмедеги улуттук комиссиянын курамы төмөндөгүдөй болгон:

1. Өзбектер – 4
2. Украиналыктар – 1
3. Казактар – 5
4. Литовецтер – 1
5. Латыштар – 1
6. Орустар – 1
7. Тажиктер – жок
8. Түркмөндөр – 1
9. Кыргыздар – 1[97].

Демек, комиссиянын басымдуу бөлүгү казак жана өзбектерден болуп, кыргыздардын улуттук кызыкчылыгын 23 жаштагы Ж. Абдрахманов жалгыз коргогон. Р.Масов тажик улутунун кызыкчылыгын коргогон эч ким болбогонун өкүнүү менен билдирген.

Көпкө созулган курч талаш-тартыштарда Жусуп Абдрахманов кайра-кайра Кара-Кыргыз областын түзүүнүн максаты боюнча түшүндүрүп турган, жыйынтыгында Кара-Кыргыз областы түзүлгөн. Аны Жусуп Абдрахмановдун Москвадан 1924-жылы 6-июнда РКП(б) БКнин катчысы И.В.Сталинге жазган

97 Р.Масов. Таджики: история с грифом «Совершенно секретно» Душанбе, 2014.- 212 с. 205-206.

катынан көрсөк болот. Себеби, катты Орто Азияны улуттук республикаларга бөлүү маселеси каралган БКнын Уюштуруу бюросунун жыйын өткөндөн кийин 2 күндөн кийин жазган.

Катта ККАОнун Өзбекстан Республикасынын курамына киргизүү төмөнкү себептерден улам максатка ылайыктуу эмес, биринчиден, Кыргызстандын экономикасында Өзбекстандын экономикасы менен толук карама-каршылык бар; Өзбекстандын экономикасында айыл чарбасынын интенсивдүү түрү (пахтачылык, жашылчачылык, бакчачылык ж.б.) өнүккөн соода капиталы болсо, тескерисинче Кыргызстандын экономикасын мал чарбасынын жана талаачылыктын артта калган формасы бар натуралдык чарба катары мүнөздөөгө болот. Экономикасында негизги карама-каршылык болгон эки улуттун бир Республикага биригиши, экономикалык жактан алсыз кара-кыргыздардын экономикалык жактан кубаттуу өзбектерге формалдуу жана иш жүзүндө баш ийиши менен бул улуттардын ортосунда жаңы чыр-чатактар жана иштин татаалдашуусу шексиз. Кара-Кыргыздардын өзбек тилин туура эмес түшүнүшү жана тескерисинче, өзбек маданиятынын (Фергана) кара-кыргыздарга тийгизген таасиринен улам акыркысын ассимиляция кылууга аракеттер башталат...ККАОнун Казакстан Республикасына киришине келсек... менин оюмча, маданий жана экономикалык себептерден улам кара-кыргыздар казак-кыргыздардын курамында болсун дегенге эч кандай негиз жок. Маданий-экономикалык өнүгүүсү боюнча казак-кыргыздар менен бир деңгээлде турган кыргыз улуту маданий жана экономикалык жактан экинчи тарапка ыктабайт, алардын санын эсепке албаганда казактардын кыргыздардан артыкчылыгы жок[98]... деп жазат. Ал эми эл аралык деңгээлде бул маселенин оң чечилишинен биз өзүбүздүн кызыкчылыгыбызды Кытайдын Чыгыш Түркстанын байырлаган, алардын бир миллионго жакыны биздин коңшулаш жана ККАОнун түштүк чек арасында (Кытай) жашаган кара-кыргыздардын алдында күчтөндүрө турганыбыздан пайда алабыз деп белгилеген.

98 Великий Жусуп Абдрахманов и его эпоха.Сб.док. и материалов/Сост.Д.Ш.Кызаева, А.Э.Кубатова, Д.Б.Сапаралиев. –Б.:Maxprint, 2021. -668с.илл. 65-66.

Иштин жыйынтыгында, 1924-жылы 12-июнда РКП БКнын Саясий бюросу Орто Азияны улуттук мамлекеттерге бөлүү жөнүндөгү токтомду кабыл алган[99]. Ал боюнча борбордук территориялык комиссия түзүлүп, жаңы түзүлүп жаткан республика жана областтардан үчтөн өкүл кирген. Орто Азия жана КАССРдин советтик-партиялык органдарынын жетекчилери: Н.Айтаков, К.Атабаев, Ж.Абдрахманов, И.Айдарбеков, И.М.Варейкис, Р.Исламов, Д.И.Манжара, И.И.Межлаук, А.Рахимбаев, Х.Сахат-Муратов, Ф.Ходжаев, С.Ходжанов ж.б. кирген. Территориялык комиссиясынын өкүлдөрү жыйында улуттук-территориялык жактан бөлүү маселелеринин жетишсиз даярдыгы, алардын болжолдуу чечилиши, илимий негизде чечүү зарылдыгы, кошумча материалдарды тартуу муктаждыгы, статистикалык маалыматтардын жана тиешелүү карталардын болушун каалаган негизги пикирлерин билдиришкен. Аты аталган жетекчилер менен Ж. Абдрахманов жана И. Айдарбеков Кыргызстандын атынан Территориялдык комиссиянын мүчөсү катары комиссиянын жыйындарында кыргыз улутунун таламдарын коргошкон.

1924-жылдын сентябрь айынын башында Орто Азияны улуттук-территориялык бөлүү маселеси боюнча РКП(б) БКнын Орто Азия бюросунун чечими менен Ж. Абдрахманов Кара-Кыргыз бюросунун атынан Москва шаарына баруу үчүн делегациянын курамына кошулат. Ал курамда Д.Зульфибаев жана М.Янгулатов да болгон.

1924-жылы 11-октябрда РКП(б) БКнын Саясий бюросунун жыйыны өтүп, №28 протоколдун 3-пунктунда Орто Азияны улуттук мамлекеттерге бөлүү жөнүндө маселе каралып, Орто Азия БКнын бюросу иштеп чыккан экономикалык бөлүү жана фонд, капиталдарды бөлүштүрүү планы бекитилген. Мамлекеттик фонд, капитал жана мүлктөрдү бөлүштүрүү планы 1924-жылдын 14-сентябрында Орто Азия бюросунун токтому менен күчүнө кирет деп белгиленген[100]. Жогорудагы И.Сталиндин жакын шакирттери жана Орто

99 Курманов З.,Садыков Э. Абдыкерим Сыдыков: Личность и история. –Б.:Шам,2002. -228стр.76.

100 http://islamperpekctives.org/rpi/items/shou/10934

Азиядагы советтик жооптуу кызматкерлер менен бирге иштешип, тар чөйрөдө азчылыкты түзгөн кыргыздардан Кыргыз мамлекети түзүлөбү же түзүлбөйбү деген курч талкуу жүрүп жатканда Кыргыз мамлекетин түзүү үчүн болгон күрөштүн башында турган Жусуп Абдрахмановду Кыргыз мамлекеттүүлүгүн негиздөөчү катары караганга негиз бар. Анткени ушундай татаалдашкан тарыхы бар курч саясатташкан кырдаалда түзүлүп жаткан мамлекеттин таламын талашуу оңойго турган эмес. Анткени, Кыргызстандын келечеги үчүн абдан маанилүү болгон Орто Азия аймагын улуттук жактан бөлүү маселесиндеги алдын ала көрүлгөн чаралар боюнча атайын кеңешмеде Кара-Кыргыз автономиялуу областын түзүү жөнүндө маселе көтөрүлгөн эмес, ал кыргыз атуулдарынын мыйзамдуу түрдө нааразылыгын билдирген[101].

Белгилүү мамлекеттик ишмер И.Абдуразаков: «Ал Орто Азиянын улуттук мамлекеттерге бөлүнүшүнө баш оту менен киришкен экен. Улуттар бири-бирине кырданып, тарых, укук, геодемографиялык маселелер боюнча жетиштүү билими бар кыргыз адистер көздөн учуп турган оор шартта Абдрахманов улуттун чамгарагын колу жеткен жерге чейин көтөргөн. Эгер кошуна элдер бир аз калысыраак болгондо чек араларыбыз да мүмкүн башкачараак болмок окшойт. Жаш болсо да өз алдынча улуттук автономия түзөбүз дегендердин ичинде теория, саясат боюнча эле бараандуусу да Жусуп Абдрахманов болуп, алгач Тоолуу республика деген идеяны көтөрүп чыккандардын арасында, кээде улууларды алдыга чыгарып, шыктандырып аркасында турган»[102] деген адилет баасын берет.

Тарыхый күн болгон 1924-жылы 14-октябрда СССРдин ББАКтын II сессиясы Түркстан АССРинин Борбордук Аткаруу Комитетинин улуттук чек араны тактоо боюнча токтомун жактырган. Ошол эле күнү ББАК РСФСРдин курамында Кара-Кыргыз Автономиялуу областын түзүү жөнүндө токтом кабыл алган. Бул иш-аракеттин негизинде биринчи жолу кыргыздар жашаган

101 Турсунов Х.Т. Национальная политика Коммунистической партии Туркестана (1917-1924гг.)-Ташкент, 1971.328.

102 Абдуразаков И. Жусуп Абдрахманов. Тарыхый очерк. – Б., 2003. 30–31.

аймактар чектелген автономия формасында болсо дагы, көз карандысыз мамлекеттик түзүлүштүн чегинде биригишкен. Бул даңктуу саясий окуя туруктуу территориялык, экономикалык жана маданий коомчулугунун калыптанышына өбөлгө түзүп, социалдык-экономикалык өнүгүүгө багыт алышын тездеткен.

Орто Азия аймагын бөлүү процессинде негизги маселе болгон ар бир улуттун территориясын жана чек арасын аныктоо жогорудагы себептер (басымдуу өзбек өкүлдөрүнүн ролу, Борбор менен болгон мамилеси) менен коштолуп, Өзбекстан ССРнин партиялык бюросу даярдаган сунушу коюлуп, чек араны чектөө мамилеси улуттардын кийинки тагдырын аныктоочу процесс эмес, Орто Азия регионун башкаруу учун жеңилдетүү максатында бир өлкөнү административдик-аймактык жактан бөлүү процессинин негизинде жүргөнү дагы шек жаратпай койбойт. Ошондуктан, өзбек бюросу киргизген чек араны аныктоо эрежелери жогорку бийлик тарабынан кабыл алынып, мамлекеттүүлүккө умтулган улуттардын территориясы көз көрүнөө кыскарып жатса да, ал улуттун өкүлдөрү алар менен эсептешүүгө аргасыздан мажбур болушкан, башкача болууга эч мүмкүн эмес эле, себеби акырындап коом бүтүндөй бюрократтык борборлошкон башкаруунун алкагында калып, сталиндик жеке бийлик, мыйзамсыздык жана укуксуздук орноп, социализмдин идеалдары бурмаланып жаткан мезгилде бүтүндөй совет коомчулугу адамзатка, өнүгүүгө олуттуу зыян, оор трагедияны алып келген багытты беттеген.

Бул иш-чара бүткөндөн кийин РКП(б) БКнын Орто Азия бюросунун төрагасы И.А.Зеленский: «Биздин алгачкы кадам улуттук чектерге бөлүү, улуттук республикаларды түзүү боюнча жасалган иштер болду. Биз бул иштерди чала-чарпып өткөрдүк, бул жерде жасала элек көп иштер бар, бул иштер одоно түрдө жасалды» деп жасалган кемчиликтерди мойнуна алган. Жоопкерчиликсиз жасалган саясий иш-чара түзүлгөн улуттук мамлекеттердин саясий түзүлүшүнө, мамлекет болуп калыптанышына, өнүгүшүнө терс таасирин тийгизбей койгон эмес.

Жалпысынан алганда Орто Азияны улуттук мамлекеттерге бөлүү маселеси аймакка бир аз убакытка болсо дагы туруктуулукту алып келүүгө мүмкүндүк берген. Бирок, ар кошкон этникалык жалпылыктардын жери бир жерде туташ болбостон ар кайсы жерлерге жайгашканы чек ара маселесин аягына чейин чечүүгө мүмкүндүк берген эмес. Анын кесепетинен бул аймак азыркы мезгилге чейин карама-каршылыктардын булагына айланып келе жатат.

Мындай кырдаалда Советтик типтеги чектелген формада болсо дагы, 1924-жылы 14-октябрда кыргыз эли көп кылымдар мурун жоготкон мамлекеттүүлүгүнө ээ болуп, тарыхта бул күн Кыргыз Республикасынын мамлекеттүүлүгүнүн жаралуу күнү болуп, анын башатында кыргыз улутунун мыкты өкүлдөрү Ж.Абдрахманов, И.Арабаев, А.Сыдыков, И.Айдарбеков, А.Орозбеков ж.б. туруп, алардын талыкпаган таза, татыктуу күрөштөрүнүн натыйжасын далилдеген.

Демек, Кыргыз областынын автоноиялык негизде мамлекетүүлүккө ээ болгон 1924-жыл 14-октябрдагы тарыхый күн кыргыз элинин тагдыры үчүн абдан чоң мааниге ээ.

Чындыгында улуттук автономиянын чектелген формада жарыяланышы кыргыздардын тарыхында абдан маанилүү бурулуш учур болгон, себеби КАО территориялык жактан гана бирикбестен, өзүнүн автономиялык областын өзү башкарып, коомдук турмуштун бардык тармактарында эне тилибиздин таасири жайылып, КАО кыргыз элинин көп кылымдык тарыхында биринчи жолу элдердин улуттук жана улут аралык мамилелерин уюштуруу, аракет кылуу жана өнүктүрүүчү саясий, улуттук-территориялык формасы катары чыккан.

1924-жылы 18-октябрда РКП(б) БК КАОнун убактылуу партиялык бюросун (облпартбюро), 1924-жылы 21-октябрда ББАКтын Президиумунун токтому менен КАОнун революциялык комитети (ревком) түзүлүп, анын курамы бекитилген. Орто Азияны улуттук мамлекеттерге чек салып бөлгөндөн кийин бардык жаңы түзүлгөн республикаларда жана областтарда Борбордун көзөмөлү менен шайланган убактылуу башкаруу органы – ревкомдор

киргизилген. Ревком – Кеңештердин уюштуруу съезди чакырылганга чейин мамлекеттик бийликтин шайлоо органдары – республикалардын Кеңештеринин областтык аткаруу комитеттерин жана борбордук аткаруу комитеттерин шайлоого милдеттүү болгон.

Маалыматтар боюнча областтын партиялык бюросу жана революциялык комитети негизинен кыргыздардан турган.

Областтын партиялык бюросунун 13 мүчөсүнүн 10 кыргыз, 1 орус, 1 еврей жана 1 венгр улутунан болгон. М.Д. Каменскийден башкасы бүт жергиликтүү кызматкерлер болуп, М.Д. Каменскийди РКП(б) БКти 1908-жылдан бери партиялык стажы бар тажрыйбалуу коммунист катары Кыргызстанга туруктуу ишке жиберишкен. Ал кызматкердин үй-бүлөөсүндө туулган, билими төмөнкү, еврей улутунан болгон[103] Кыргызстандын алгачкы жетекчи курамы белгилүү жана тажрыйбалуу адамдардан куралган.

1924-жылы 18-октябрда БКП(б) БКти ККАОнун убактылуу партиялык органы Областтын партиялык бюросунун курамын: 1-катчы М.Д. Каменский жана 2-катчы Жусуп Абдрахманов; мүчөлөрү – И.Айдарбеков, И.Арабаев, Д.Бабаханов, М.Ботбаев, Г.Г.Гросс, Д.Зульфибаев, П.П.Покровский, Р.Расулов, Т.Токбаев, С.Түлөнов, Р.Кудайкуловду бекиткен[104].

Ошентип, улуттук мамлекеттүүлүк түзүлгөндөн кийин областты башкаруу үчүн мамлекеттик бийликтин органын түзүү зарылдыгы келип чыгып, жогоруда белгилегендей, курамы 17 кишиден турган мамлекеттик бийликтин убактылуу жогорку органы - Революциялык Комитет түзүлгөн[105].

Кыргыз автономиялык областка өткөн территориянын аянты 195,7 миң.кв.км. түзүп, аны калкы 737 миң адам болуп, анын ичинде кыргыздар 63,5%, орустар 16,8%, өзбектер 15,4%, казактар 1,3%, ж.б. улуттар 3,5% түзгөн.

---

103 РГАСПИ Ф.62.Оп.4. Д.50.57.

104 Джунушалиев Дж. Уроки прошлого /Взгляд через призму особенностей сознания//Пропагандист и агитатор Кыргызстана.-1989.-№22. –С.13]. Джунушалиев Дж. Уроки прошлого /Взгляд через призму особенностей сознания//Пропагандист и агитатор Кыргызстана.-1989.-№22. –С.13.

105 ЦГА ПД КР. Ф.10. Оп.1.Д.5. 1.

Ташкент шаары жаңы түзүлгөн ККАОнун областтык аймактык мекемелеринин убактылуу жайгашкан жери болуп дайындалган. Областтын мамлекеттик аппаратынын бардык органдарынын Ташкентте болушу ККАОнун эбегейсиз зор аймагына жетекчилик кылуу үчүн белгилүү бир кыйынчылыкты жараткандыктан, алгач Кыргызстандын административдик борбору катары Жалал-Абад шаары тандалган[106]. Бирок, областтык мекемелерди жайгаштырууга тийиштүү имараттар жок, курууга материалдык каражаттын жоктугуна байланыштуу борборду Пишпекке көчүрүү чечими чыгарылган. Ревкомдун Президиуму ККАОнун мекемелерин Ташкенттен Пишпекке көчүрүп келүү тууралуу маселени бир канча жолу талкуулаган. Ошентип, ал маселе дагы чечилип, областтык ревкомду көчүрүп келүү 1924-жылдын 28-декабрына белгиленген[107].

1924-жылы 29-ноябрда РСФСРдын ББАК Президиумунун алдында КАОнун туруктуу өкүлчүлүгү түзүлүп, РСФСР менен Кыргызстандын ортосунда саясий жактан байланыштырган иш чаралардын жана эки мамлекеттин ортосундагы байланышты бекемдөө максаты белгиленген.

РСФСРдын Орто Азиядагы КАОнун өкүлчүлүгү жөнүндөгү жободо көрсөтүлгөндөй РСФСРдын Орто Азиядагы КАОнун өкүлчүлүгү Ташкент шаарында уюштурулуп, Орто Азиядагы КАОнун административдик-укуктук жана экономикалык кызыкчылыктарын сунуш кылуучу маанилүү орган болуп саналган[108]. Автономиялык областтын өкүлчүлүгү областтык аткаруу комитети тарабынан дайындалып, ББАКтын Президиуму бекиткен. Кыргызстандын өкүлү тарабынан ББАКтын Президиумунун алдына коюлган бардык суроолор ББАКтын Улуттар боюнча бөлүмү аркылуу анын кароосуна берилген[109]. КАОго берилген мындай мүмкүнчүлүктөрдү толук кандуу пайдалануу зарылдыгын түшүнгөн Жусуп Абдрахманов 1932-жылы 23-августта

106 ЦГА КР. Ф.20. Оп.1. Д.15.49-50.

107 ЦГА КР. Ф.20. Оп.1. Д.3.32.

108 РГАСПИ Ф.62. Оп.4.Д.50.42.

109 Р.Тургунбеков. Становление и развитие суверенного государства Киргизского народа. Издательство «Илим». Фрунзе, 1969. 58.

күндөлүгүнө Шахрай менен сүйлөшүп, Ташкенттеги Кыргыз өкүлчүлүгүн калыбына келтирүү маселесин койгонун жазат. Чындыгында, 20-25 миң сомду үнөмдөйбүз деп Ташкент менен болгон байланышты жана андан көп материалдык жыргалчылыкты жоготуп жатканын белгилейт[110]. Бул Жусуп Абдрахмановдун өлкөнүн кызыкчылыгын камсыз кылууга жасаган дагы бир аракети болгон. Мамлекеттик жетекчилер өлкөнүн эл чарбасын жана маданий өнүгүшүн жөнгө салып, Кыргыз Республикасынын келечегин камсыз кылышкан. Областтык мамлекеттик бийликти жана башкаруу аппаратын түзүү КАОнун революциялык комитетинин эң негизги милдеттеринин бири болуп, ал аны катаал шартта түзүп, адистердин, өзгөчө улуттук адистердин жетишсиздиги менен шартталган. КАОну жаңыдан түзүп баштагандан тартып эле кыргыз кызматкерлерин ортосунда чыккан топтордун күрөшү дагы бул ишти ого бетер татаалдаштырган.

Кыргыз элинин мамлекеттүүлүгүнүн түзүлүшүнүн негизги этабы болгон КАОнун Кеңештеринин уюштуруу съезди өз ишин 1925-жылы 27-мартта баштап, 30-мартка чейин Пишпек шаарында өз ишин улантып, ага 135 делегат катышкан. Съездде юридикалык жактан бул актты бекитүү маселеси турган. Москванын түздөн - түз демилгеси, көрсөтмөсү менен өтүп жаткан съездге ББАКтын мүчөсү, 1903-жылдан бери партиянын мүчөсү, тажрыйбалуу большевик А.П.Голубков, РКП(б) БКнин Орто Азия бюросунун жооптуу катчысы И.Зеленский, БККнин (ЦКК) Орто Азия боюнча өкүлү Д. Манжара, ББАКтын жерге орноштуруу боюнча өзгөчө комиссиясынын төрагасы М.Серафимов ж.б. өкүлдөр катышкан.

Областтык партиялык 1-конференцияда партиянын Кыргыз областтык комитетинин 1-катчысы М.Д.Каменский колдогон Кудайкулов-Бабаханов тобу Сыдыков-Абдрахманов тобун убактылуу болсо дагы саясий бийликтен четтеткенге жетишкен. Кыргыз областынын партиялык ишине борбордун өкүлү катары жетекчилик кылган М.Д.Каменскийдин иштөө принциби, улуттун

110 Абдрахманов Ю.1916.Дневники.Письмо к Сталину.-Фрунзе, 1991.-с.186.

алдыңкы чөйрөсүнө кылган мамилеси, алардын иштерине көмөк көрсөтүп, түзүлгөн саясий абалга туура баа берүүгө жөндөмсүз болуп чыккан. Мындай кырдаал Жусуп Абдрахманов менен М.Каменскийдин мамилесине дагы таасирин тийгизип, өз ара пикир келишпестиктер жаралган. Себеби, Жусуп Абдрахманов М.Каменский менен иштеше алмак эмес, анткени анын ачуу чындыкты, курч сын-пикирди айтканы, айрыкча кадр саясатындагы өз алдынча чечимдери, уюштуруучулук жөндөмү бар таланттуу жетекчинин иштөө принцибине анын принциби туура келген эмес.

Топтук күрөштүн шартында иш алып барып, багытсыз күрөштү өз кызыкчылыгы үчүн пайдаланган М.Каменский жөнүндө, РКП Кыробкомдун уюштуруу иштери боюнча Жусуп Абдрахманов төмөндөгүдөй оюн билдирген: Кыробком жергиликтүү кызматкерлерге ишеним көрсөтпөгөндөн тышкары башкаруучу топтордун күрөшүн күчөтүү жолуна түшүп, РКП кыргыз уюмун топтук күрөштүн болуп көрбөгөндөй өнүккөн чегине жеткен абалга алып келди. Атап айтканда, Обком топтук күрөштүн агымы боюнча иш алып барып, зарыл болгон биздин кызыкчылыктарды коргоп, айылдагы партиялык-советтик иштердин өз нугунда өнүгүшүн сактап, абалды оңдоп кете алган жок[111]. Р.Кудайкуловдун тобу топтук күрөштө өзүлөрүн байлар менен манаптардын топторуна каршы күрөшкөн кедейлердин уюму катары эсептешип, топторго бөлүнүүнү жоюу боюнча кеңири чараларды сунуш кылышып, партияны социалдык тазалоодон баштап, бай-манаптарды көчүрүү, каршылаштарынын эл алдында жаңылыштыгын моюнга алуу жана бир топтун экинчи бир топко баш ийүүсүн талап кылып, зордук-зомбулуктун ашынган ыкмасын колдонууга чейин барышкан. Ал топтун алган багытын туура көргөн М.Каменский мындай калыссыз күрөштү кандай гана жол болбосун жок кылууну көздөп, өзүнүн принципсиз иш багытынын натыйжасында Кыробкомдун ичиндеги кырдаалды ого бетер татаалдаштырган.

---

111 Кыргызстандын улуттук лидери Абдыкерим Сыдыков. Доор, инсан,тагдыр. -Б. 1999. 110-111.

Натыйжада Д. Каменскийдин көз карашынын туруксуздугу, эркинин жетишсиздиги жаңыча көз караштардын жана умтулуулардын пайда болушуна тоскоолдук жараткан жана өлкөнүн өнүгүшүн камсыз кыла турган улуттун мыктылары кызматтан четтетилип, алардын мүмкүнчүлүгүн Республиканын кызыкчылыгына пайдалана алган эмес. Туруксуз саясаттын жана бийликке болгон ишенимдин жоктугунан кыргыз өкүлдөрүнүн ачык күрөшкө чыгышына себеп болгон.

Партиянын Кыргыз обкомунун административдик-буйрукчул, туура эмес жүргүзгөн саясатын токтотуу үчүн Кыргызстандын белгилүү 30 кызматкери РКП(б) БКга жана партиянын Орто Азиялык бюросуна нааразычылык каты менен кайрылышкан. Бул документ «отузчулардын» каты деген ат менен тарыхка кирген. Бул саясий документте мамлекеттин кайра куруу иштериндеги экономикалык жана саясий көз караштары көрсөтүлгөн.

Алар иш менен таанышып, төмөндөгүдөй жыйынтык чыгарышкан: «отузчулардын» тобу өзүлөрүнүн жетектөө борборунун мүнөзүнө карай жана күрөшүүнүн ар түрдүү ыкмасы боюнча партияга каршы топ болуп эсептелет[112]. Ошондой эле «отузчуларда» улуттук бай-манаптардын өзгү бар, башкалардын тигил же бул нааразылыгын обкомдун ишмердүүлүгүнө каршы демонстрациялоо үчүн пайдаланган карама-каршы элементтердин тобу катары билдиришкен[113]. «Отузчуларга» ар тараптуу күнөөлөр тагылып, обкомдун ишмердүүлүгүнө жетиштүү деңгээлде натыйжалуу баа берилген.

1926-жылдын башында түзүлгөн саясий кырдаал Бүткүлсоюздук саясий чөйрөдө белгилүү болуп, Кыргыз областтык партиялык уюмун текшерүү үчүн кайрадан ВКП(б) БККнен А.Х. Митрофанов башында турган комиссия келген. А.Митрофанов кудайкуловчуларга саясий баа берип, ал саясий агымды «фашизмдин бир көрүнүшү» катары баалаган каардуу докладын жасаган[114]. Ал эми 1926-жылы 7-майда БКП(б) БКти «Кыргыз областтык партиялык уюмунун

112 ЦГА ПД КР Ф. 391. Оп. 3. Д. 74. 96.

113 ЦГА ОПД КР Ф.10. Оп. 1. Д. 28. 40.

114 З.К.Курманов. Первый. Северо-Западный институт управления филиал РАНХиГС,2014.122.

иши жана абалы жөнүндө» деген токтом кабыл алып, анда партиянын Кыргыз областтык комитетинин иш абалын канаттандыраарлык эмес деп аныктап, «30» дын бир жыл мурун кайрылган арызынын туура экендиги таанылган.

Диссертацияны изилдөөдө Жусуп Абдрахмановдун мындай саясий кырдаалдагы ишмердүүлүгү кандай болгонун архивдик маалыматтардан жолуктурдук: «ОГПУ кыргыз областтык бөлүмүнүн башчысы Кекин жана ОГПУ кыргыз областтык бөлүмүнүн өкүлү Прилуцкий Узюковдун өзүнө төмөндөгүдөй жашыруун билдирүү жөнөткөн: «...Абдрахманов өзүнө күчтүү топту 1922-жылы эле түзүп, Каракол округунан Кангелдинов, Кендербаев, Канатов, Шабданов, Лепесов ж.б. манаптарды өзүнө тартып, натыйжада алар элге өз таасирлерин беришкен»[115]. Кийинки маалыматта ага «Манаптардын партиясы» деген атты ыйгарып, «...Азыркы учурда Кыргызстанда кедей эмес катмардан чыккан дагы бир адам бар, анын өзүнүн тобу бар. Мурдагы «отузчулар» деп аталган отузчулардын жетекчиси, азыркы ЭКҚнын төрагасы, ВКП(б)нын мүчөсү Жусуп Абдрахманов болгон...» деген документтер табылды[116].

1937-жылы 23-мартта Ички Иштер ЭКнын кызматкери, лейтенант Бейердин берген билдирүүсүндө: «...Партияга каршы «отузчулар» тобунун демилгечиси болуп, «орус кысымына» каршы күрөштө жергиликтүү улуттук агымдарды бириктирген. Сыртынан карганда Абдрахманов «отузчулардан» четтеп, аралашкан эмес, бирок болгон документтер анын «отузчулардын» уюштуруучусу жана шыктандыруучусу болгонун далилдеп турат»[117] деп билдирген. Демек, расмий билдирүү Жусуп Абдрахманов камакка алынгандан кийин берилип жатат, «отузчулар» менен болгон түз байланышы дагы ички иштер органдар тарабынан коюлган саясий күнөөлөрдүн бири болгон.

Жусуп Абдрахманов мамлекеттин багыттуу өнүгүшүн камсыз кылуу үчүн бардык терс кесепеттерди жойгонго аракет кылып, акылмандык,

---

115 ЦГА ПД КР Ф.10. Оп.1. Д.28. 219.

116 ЦГА ПД КР Ф.51. Оп.1. Д.637. 7.

117 ЦГА ПД КР Ф. 10. Оп. 1. Д. 804. 11.

кечиримдүүлүк менен саясий каршылаштарына кат аркылуу кайрылып, жолукканы өлкөнүн кызыкчылыгын баарынан жогору койгонун далилдеп турат. Ошондой эле, ал саясий абалды турукташтырганда гана өлкөдө өнүгүү болоорун жакшы түшүнгөн.

Орто Азия бюросунун төрагасынын орун басары А.Ударов областты сактап калуу керектигин, М.Д.Каменскийдин учурунда область аз убакыттын ичинде эки саясий кризисти башынан өткөргөнүн[118] айтып билдирүү жасаган. М.Д.Каменскийди күзүндө марксизм-ленинизм курсуна Москвага чакырылып, анын ордуна Кыргызстанга партиянын Кыробкомунун жаңы катчысы болуп Н.Узюков дайындалган.

Борбордук жетекчиликти Н.Узюков менен алмаштырганы Кыргыз областы үчүн жергиликтүү кадрлардын саясаты менен эсептешип, аны жөнгө салып, абалды турукташтырганы абдан маанилүү болгон. Ал эми Н.Узюков кадр саясатында М.Каменскийге салыштырмалуу иштөөнүн башкача ыкмасын колдонгон. Жогорудагы билдирүүсүндө көрсөткөндөй, өз тарабына эки тараптын тең иш билген улуттун жаш кадрларын тартып, бара-бара аларды жетектеп, иштей турган абалга алып келген. Ал эми 1927-жылы Т.Айтматов бир катында уюмдардын, эл арасында уруулук жана топтордун күрөшү негизинен жоюлганын[119] белгилеп, Н.Узюковдун туура саясий багытты алганын жазат. Белгилеп кетчү жагдай, борбордон Кыргызстанга жиберилген европалык кызматкерлердин баары эле жергиликтүү калктын өзгөчөлүгүнө туура келбеген иштөө ыкмасын колдонгон эмес, өлкөнүн кызыкчылыгы үчүн өз мекендештерибизден кем эмес чоң иштерди жасашкан.

Натыйжада, жооптуу кызматтарды аркалап, анын негизинде жетиштүү тажрыйбасы, өзүнүн жеке көз карашы, иштөө принциби бар саясий ишмер Жусуп Абдрахманов 1925-жылы март айында өткөн областтык партиялык 1-конференцияда партиялык областтык комитеттин курамына кирбей, өзүнө

---

118 З.К.Курманов. Первый.Северо-Западный институт управления филиал РАНХиГС,2014.122.118.

119 ЦГА ПД КР Ф.391. Оп.3.Д.74. 239.

тиешелүү кызматка да шайланбай калган. Областтык комитеттин ошол кездеги жетекчилери менен пикир келишпестиктер тереңдеп кеткендиктен, Ортоаз.бюросунун демилгеси менен ага башка кызмат сунушталат.

Жусуп Абдрахманов партиялык жана мамлекеттик кызматтардан сырткары дипломатиялык тапшырмаларды аткаргандыгын Россиянын архивдериндеги тарыхый документтер ырастап турат.

1925-жылы апрелде Жусуп Абдрахманов Ташкент шаарына чакырылып, РКП(б) БКнын Орто азиялык бюросунун уюштуруу-бөлүштүрүү бөлүмүнүн башчысынын орун басары кызматына дайындалат. Ал кызматта иштеп жүргөндө СССРдин Тышкы иштер министрлигинин атайын тапшырмасы менен Иран (Персия) мамлекетине жиберилген. Анткени Жусуп Абдрахманов саясатта акыйкат жана таза иш алып барган, терең билимдүү, ислам дини менен тааныштыгы бар жана бир нече тилди билген. Ушундай өзгөчөлүктөрүнөн улам Жусуп Абдрахманов Персияга дипломатиялык сапарга барууга татыктуу болгон.

1933-жылы 29-июлда кадрларды эсепке алуу боюнча өздүк баракчасынын «чет өлкөдө болдуң беле» (кайда, качан, көп убакытка жана барганыңдын максаты) деген графага: «Персияга, Мешхедге бир айга СССРдин БКК НКРКИ комиссиясынын мүчөсү катары башкы консульстводогу БКПнын ячейкасын жана советтик соода-чарбалык уюмдун ишмердүүлүгүн текшерүү боюнча баргам»[120]- деп толтурган. Жусуп Абдрахманов Иранга НКРКИ комиссиясынын мүчөсү катары барган, НКРКИ жөнүндө СССР БАК кабыл алган Жобо боюнча борбордук, жергиликтүү, мамлекеттик жана коомдук органдарда, ошондой эле акционердик компания ж.б. уюмдарда бул комиссариат ревизиялык-инспекциялык текшерүү иштерин жүргүзүп, алардын ишмердүүлүгүн мүнөздөгөн отчёт материалдарды жана жана башка маалыматтарды талап

120 РГАСПИ Ф.17.Оп.100.Д.7699.Л.1.

кылып, баш ийген мекеме, уюмдардын жетекчи жана кызматкерлерин түшүнүк берүү үчүн чакырууга укуктуу болгон[121].

Жусуп Абдрахмановдун берген маалыматына ылайык, Ирандагы консульстводогу партиянын ячейкасын жана советтик соода-чарба уюмунун ишмердүүлүгүн текшерип барганга негиз бар. Себеби Москва шаарындагы архивдик маалымат боюнча Жусуп Абдрахманов 1933-жылы 29-июлда кадрларды эсепке алуу боюнча өздүк баракчасын толтуруп, анда: «Немец, өзбек тилдеринде окуп, сөздүктүн жардамы менен ал тилдерге котором. Перс, өзбек, уйгур тилдеринде окуп, ал тилдерде оюмду түшүндүрүп бере алам. Казак тилинде эркин сүйлөйм»[122]-деп маалымат берген. Ал эми Алма-Атадагы Президенттик архивдеги анкета баракчасына: «Кыргыз, орус жана татар тилдерин билем»[123] - деп толтурган.

Жусуп Абдрахманов эне тили менен орус тилин мыкты билип, андан тышкары жогорудагы тилдерде эркин сүйлөп, эркин которгон. Демек, көп тилдерди өздөштүргөнү партиянын атайын тапшырмасы менен чет өлкөгө чыкканга негиз болгон. Ага мисал, перс тилинде окуп, оюн эркин түшүндүрүп бере алгандыктан, мындай артыкчылыгынын натыйжасында Иранга жол ачылган. Жусуп Абдрахманов Персияга барган мезгилде Россиянын Персиядагы ыйгарым укуктуу өкүлү К.К. Юренев болгон. 1923-жылы 23-июлда СССР менен Персиянын ортосунда ыйгарым укуктуу өкүлчүлүк деңгээлиндеги дипломатиялык байланыштар жүргүзүлсө, 1925-жылы 8-16-декабрда ыйгарым укуктуу өкүлчүлүк элчилик болуп түзүлгөн[124]. Россия менен Ирандын ортосунда эки тараптуу кызыкчылыктар белгиленген дипломатиялык байланыштар бекемделе баштаган.

XIX кылымдын аягында -XX кылымдын башында Россия, Англия жана бул процесске кошулган Германиянын ортосунда Иран үчүн курч күрөш

121 https://history.wikireading.ru/417668

122 РГАСПИ Ф.17.Оп.100.Д.7699.Л.2.

123 АП РК Ф.139.Оп.3.Д.1632.Л.8.

124 https. //ru.wikipeda.org/wiki/

жүргөн. Иран мамлекети биринчилерден болуп Совет мамлекетин таанып, 1917-жылы декабрь айында эле дипломатиялык мамиле түзгөнгө жетишкен. Совет өкмөтү биринчи күндөн тартып Иран менен түзүлгөн тең укуктуу эмес макулдашуу жана сүйлөшүүлөрдүн баарынан жокко чыгарууну жарыялаган. Ирандын падышалык Россияга болгон карызын кечип, концессиялардан баш тарткан. Мындай иш-чаралар Иран элине чоң таасир калтырган[125]. Ал эми 1921-жылы 26-февралда Москвада советтик-ирандык келишимге расмий түрдө кол коюлган. Анын преамбуласында: «Өзүнүн бардык энчисине эркин ээ болуп, перс элин көз карандысыз жана гүлдөп өнүгүшүн көргүбүз келет. Россия Советтик өкмөтү мурдагы падыша өкмөтү менен түзгөн Персиянын бардык эл аралык келишим жана макулдашуулары жокко чыгарылып, күчүн жоготту»[126] деп айтылган. Ал келишимде Совет бийлиги Иран мамлекетинин көз карандысыздыгына коркунуч жараткан келишимдерден, макулдашуулардан жана падышалык Россиянын менчиктеринен баш тарткан. Ошондой эле Совет өлкөсү менен Персия өлкөсү Каспийдин суусун тең укукта пайдаланууга укуктуу болгон.

Жусуп Абдрахманов Персияга Каджарлардын династиясынын өкүлү Ахмед-шах Каджардын учурунда барган. 1925-жылы 31-октябрда межлис анын бийликтен кеткенин жарыялаган. Себеби РСФСРдын Ташкенттеги башкы консулдугунун маалыматы боюнча Жусуп Абдрахманов Ирандан 1925-жылы 1-августта келген[127] 1925-жылы декабрда Пехлеви династиясынын өкүлү Реза-шах бийликке келет. Ал эки өлкөнүн ортосунда келишим түзүлүп жаткан мезгилде Коргоо министри болуп иштеп турган. Реза-шах бир жагынан Москва менен өтө жакындашпай, кылдаттык менен мамиле түзсө, экинчиден саясий жана соода байланыштары жагынан өз кызыкчылыгын көздөгөн саясат жүргүзгөн.

125 Кулагина Л. М. Россия и Иран (XIX – начало XX века) / Л. М. Кулагина; Рос. акад. наук, Ин-т востоковедения; [отв. ред. Н. М. Мамедова]. – М., Ключ-С, 2010. 199–200.
126 Алиев, Салех Мамедоглы. История Ирана. XX век. – М.: Ин-т востоковедения РАН: Крафт+, 2004.129.
127 Болджурова И.С., Боконбаева Ж.К. Очерки истории советской дипломатии Киргизии (1920–1991 годы). – Б., Изд-во КРСУ, 2017.96.

«Персхлопок», «Персшелк», «Персрыба» биргелешкен коомдору активдүү иштеп, Совет өлкөсүнүн жардамы менен текстиль, өнөр жай ишканалары, бир канча элеваторлор курулган. Ошондой эле 1930-жылдардын экинчи жарымында Персиянын бардык тышкы соода жүгүртүүсүнүн 35тен 38%га чейинки үлүшү СССРге таандык болгон. 1917-жылы Орус-кредит банкы токтотулуп, 1917-жылдан кийин Персия-орус банкы деп кайра иштей баштаган[128]. Айрыкча Персия башка өлкөлөрдү өзүнүн бай ири нефти кендери менен кызыктырган. Жусуп Абдрахманов ушундай саясий-экономикалык кырдаалда Борбордун жооптуу тапшырмасы менен Персияга барып, өзү белгилегендей саясий жана соода тармактарынын ишмердүүлүгү менен таанышып, аны көзөмөлдөп, Персия өлкөсүндө совет мамлекетинин кызыкчылыгын коргогон ишмердүүлүгүн көрсөтүп келген.

Жусуп Абдрахманов 1925-жылдын августунан 1926-жылдын апрелине чейин Москвада РКП(б) БКда уюштуруу бөлүмүндө инструктор болуп иштеп, эң күчтүү орган катары эсептелген Москва шаарындагы кызматы анын жогорку интелликти бар мезгил талап кылган инсан болгондугун тастыктап турат. Россия Коммунисттик партиясынын Борбордук Комитетинин жооптуу кызматкерлери менен бирге Кремлде эмгектенген кыргыз улутунун биринчи өкүлү Жусуп Абдрахманов болгон.

Ошол учурда Россия Коммунисттик партиясынын Борбордук Комитетинин аппаратына Союзга мүчө болуп кирген республикалардын өкүлдөрүнүн билимдүү жана уюштуруучулук жөндөмү бар кызматкерлерди эки-үч жылдан иштетип, тажрыйба топтогондо өз республикаларына жооптуу кызматтарга жөнөтүп турган. Москва сунуш кылган кызматка Ташкенттеги партиялык уюм тарабынан жиберилген Жусуп Абдрахмановдун Борбордук Комитеттин уюштуруу-бөлүштүрүү бөлүмүндө жооптуу кызматка дайындалышы көптөгөн партиялык жетекчилердин сыноолорунан кийин гана кабыл алууга макулдугун беришкен. Анын өмүр баянындагы Кызыл Армиянын катарындагы эрдиги,

128 https:cyberleninka.ru/article/n/irano-sovetskie-otnosheniya-zaroz…

комсомолдогу ишмердүүлүгү жана партиялык кызматтардагы жоопкерчиликтүү сапаттары эске алынган.

Жусуп Абдрахмановдун Москвадагы партиялык ишмердүүлүгү буга чейин үстүртөдөн эле айтылып келсе, эми Москвадагы архивден алынган тарыхый документтердин негизинде жаңы маалыматтар менен толукталды. Ал 1925-жылдын августунан 1926-жылдын апрелине чейин Москвада ВКП(б) БКде уюштуруу-бөлүштүрүү бөлүмүндө улуттук топто инструктор болуп иштеген. Бул бөлүмдө өнөр жай тобу (промышленная группа), кыштактык тобу (деревенская группа), эсептик тобу (учетная группа) жана улуттук тобу (национальная группа) иштеп, көчмөн райондордогу партиянын иштерин Жусуп Абдрахманов алып барган[129]. Ал бул бөлүмдүн улуттук тобунда көчмөн райондордогу партиянын ишмердүүлүгүн изилдеп, бөлүм башчысына маалымат берип турган. Жусуп Абдрахманов БКнын уюштуруу-бөлүштүрүү бөлүмүндө Константин Вениаминович Гей (бөлүмдүн башчысы) жана В.Ф.Черный, Б.П.Шеболдаев (бөлүм башчынын орун басарлары) анын ишке болгон жоопкерчилигине жана орус тилин мыкты билген сабаттуулугуна баа беришкен.

Жусуп Абдрахманов иштеген уюштуруу-бөлүштүрүү бөлүмүнүн улуттук тобунун инструкторлорунун арасындагы уюмдардын бөлүштүрүлүшү төмөндөгүдөй болгон. Жусуп Абдрахманов БКнын Орто азиялык бюросу:

1. Өзбекстан БК боюнча: областтык комитеттер – Ташкент, Фергана, Самарканд, Заревшан, Хорезм, Кашка-Дарыя, Сурхан-Дарыя жана Тажик ССРинин областтык комитеттери;

2. Түркмөнстан БК боюнча: округдук комитеттер – Полторецк, Красноводск, Ташауз, Мерв жана Ленин;

3. Кыргызстан ОК боюнча: округдук комитеттер – Пишпек, Каракол, Жалал-Абад жана Ош; 4. Казакстан крайлык комитети боюнча: губерниялык комитеттер – Семипалатинск, Жети-Суу, Урал, Сырдарыя, Акмолинск,

129 РГАСПИ Ф.17.Оп.69.Д.10.Л.65.

Актюбинск, Кустанай, Адаевск жана Кара-Кыргыз АОнын областтык комитеттери[130] боюнча иш алып барып, алардын уюштуруучулук ишмердүүлүгүн көзөмөлдөп турган.

Москва шаарындагы архивден Жусуп Абдрахановго тиешелүү бир нече документтерди карап чыктык. Анда, 1926-жылы 13-мартта БКте инструкторлордун кеңешмесинин Ярославль партиялык уюму жөнүндөгү талкуулоосуна: Шеболдаев (төрагасы), Милх, Егоров, Кариб, Абдрахманов, Перосян, Литвин, Манюков, Булыгин, Комаров, Гельман, Маленков, Жмакин, Колгаева (Ограспред), Шахгильдян (Ярославль шаарынын шаардык райондук комитетинин экинчи катчысы), Бодрицкая (аял кызматкерлер бөлүмү), Сиркин (БКдагы информациялык бөлүмү), Блюшенфельд (БКдагы агитация-пропаганда бөлүмү), Курцев, Берзина (БККнын инструктору) жана Айнштейн (катчы) катышканы жөнүндө маалымат бар. Бул Жусуп Абдрахмановдун орус жана еврей улутундагы тажрыйбалуу партиялык кызматкерлер менен иштешкенин далилдейт. Кеңешмеде Ярославль партиялык уюмунда кездешкен кемчиликтер сынга алынып, партиялык уюмдардын мүчөлөрүнүн арасындагы тарбия иштерине көңүл буруунү күчөтүү зарылдыгын белгилешкен[131]. Кийинки документте, 1926-жылы 20-мартта Жусуп Абдрахманов катышкан БКдагы кеңешмеде Кубань округдук уюмду текшерүү боюнча маселелер каралып, анда Советтерге кайра шайлоо, партияда жок активдер жана кедей-кембагалдар менен иштөө, айыл чарба кооперациясы жана кредит маселелери каралганы жөнүндө маалыматтар кездешет[132].

Жусуп Абдрахманов иштеген бөлүм төмөндөгүдөй: улуттук республикаларда жана областтарда партиянын өсүшүн жөнгө салуу; улуттук областтардагы партиялык курулуш жана кооперация жөнүндө; улуттук райондордогу райондоштуруу маселелерди[133] караган.

130 РГАСПИ Ф.17.Оп.69.Д.10.Л.96., РГАСПИ Ф.17.Оп.69.Д.10.Л.96.

131 РГАСПИ Ф.17.Оп.69.Д.9.Л.44.

132 РГАСПИ Ф.17.Оп.69.Д.9.Л.115.

133 РГАСПИ Ф.17.Оп.69.Д.10.Л.10.

ВКП(б) БКнын уюштуруу-бөлүштүрүү бөлүмүндө Жусуп Абдрахманов партиянын чечимдери туура экендиги жана аздыр-көптүр так аткарылып жатканын, уезд, районго чейинки звенолордогу партиялык-саясий иштердин коюлушу көзөмөлгө алынганы жана волосттон төмөн ячейкаларда партиянын директивалары жай жана бурмаланган багытта жүрүп жатканы боюнча билдирүү жасаган. Ошондой эле ал билдирүүдө профессионалдык, чарбалык ж.б. активдерди кесипке багыттоо боюнча иштер, ячейкалардын системалык түрдө биргелешип иш алып баруусу, партиядагы агартуу иштери, улуттук республикаларда бюджеттин (командировкалардын азайышы, төмөнкү партиялык уюмдарга каражаттын жоктугу) жетишсиздиги, уезддик, округдук уюмдардын иштери солгундап, волкомдордун катчыларын, кээде айылдык ячейкалардын катчыларын даярдоо боюнча жылына бир гана жолу курстардын уюштурулганы айтылган[134]. Улуттук республикаларда көптөгөн кызматкерлер саясий билим алууга муктаж экендиги жана кызматкерлерди даярдоого көңүл буруу керектиги баса белгиленген. Жусуп Абдрахмановдун Москвада РКП(б)нын Борбордук Комитетинин аппаратында аз убакыт иштесе дагы, ал жерден алган тажрыйбасы анын келечектеги залкар мамлекеттик ишмер болууга даярдап, өбөлгө түзгөн.

Натыйжада, Кыргыз Улуттук Автономиялык областтын негизи түптөлүп, мамлекеттик түзүлүштү чыңдоого, бекемдөө иш-чараларына түздөн-түз катышкан Жусуп Абдрахманов Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн түзүлүшүнүн башатында турган. Анын катышуусу менен өлкөнүн эл чарбасы жана маданий өнүгүшү жөнгө салынган.

Жыйынтыгында, Жусуп Абдрахмановдун коомдук ишмер катары калыптанышын жогорудагы тарыхый шарттар аныктап, анын адамдык масштабы мүмкүнчүлүгүнүн масштабына барабар болгондой,бул мүмкүнчүлүгүнүн чегинде анын тарыхта көп кырдуу саясий жана мамлекеттик ишмердүүлүгү түзүлө баштаган.

---

134 РГАСПИ Ф.17.Оп.69.Д.3.Л.1-2-4-44-45-48-71.

IV БАП КЫРГЫЗСТАНДЫН 1920-30-ЖЫЛДАРДАГЫ ЭЛ ЧАРБАСЫНЫН ӨНҮГҮШҮНӨ КОШКОН САЛЫМЫ

4.1. Кыргыз мамлекетинин тунгуч өкмөт башчысы

Коомдун өнүгүшүндө жеке адамдын тийгизген таасири зор. Тарых далилдегендей, Жусуп Абдрахмановдой көрүнүктүү улуттук лидерлер коомдун өнүгүшүндөгү чечкиндүү бурулуш жасай турган мезгилде пайда болушуп, элдин кызыкчылыгы үчүн натыйжалуу саясий иштердин демилгечилери болушкан.

Жусуп Абдрахманов БКП(б)нын Орто Азия бюросунда инструктор болуп иштеп жүргөндө, БКП БК(б)нын Ортоаз.бюросунун аткаруу комитетинин токтому менен Киробкомдун өтүнүчү боюнча анын карамагына 1926-жылдын 26-сентябрында баалуу кызматкер катары советтик жооптуу кызматка жөнөтүлөт[135] 1926-жылы 5-октябрда КАОнун Областтык Аткаруу Комитети Жусуп Абдрахмановду ОАКтын төрагасынын биринчи орун басары кызматына, Областтык Аткаруу Комитетинин мүчөлүгүнө жана Областтык Аткаруу Комитетинин Президиумунун мүчөлүгүнө шайлайт[136]. 1926-жылдын 1-декабрында КАОнун областтык аткаруу комитетинин кезектеги V пленумунда Жусуп Абдрахмановду бул кызматка дайындоо расмий түрдө бекитилген[137].

Ал 1926-жылы 5–19-ноябрда Москвада ББАКтын 12-чакырылыштагы III сессиясында Кыргыз областын Кыргыз Автономиялык Республикасы кылып кароо маселеси жөнүндө: «Эмне үчүн биз областты республика кылып кайра түзүү сунушу менен кайрылып жатабыз? Себеби биз тарыхый жактан калыптанган улутпуз, ошондуктан автономиялык бирдикти алууга укугубуз бар. РСФСРдан алыс болгонубуз, РСФСРдын сметасы менен өткөн биздин бөлүмдөрдү жетиштүү деңгээлде акча каражаты менен каржылай алышпай жатышат. Эгерде Республика болуп кайра түзүлсө, биздин уюштуруу иштерге терс таасирин тийгизген мындай кемчиликтерден арылмакпыз. Быйылкы

135 ЦГА ОПД КР. Ф.10.Оп.1.Д.54.55.
136 ЦГА КР. Ф.21. Оп.12. Д.4.2.
137 ЦГА КР Ф.20. Оп.1. Д.207.1.

жылдын тажрыйбасы көрсөткөндөй, РСФСРдын Эл Комиссарлар Кеңеши биздин мекемелерди өз бюджетинен камсыз кылууну карашкан эмес». Биз «өзүбүздүн бар экенибизди билдиргенден кийин гана, алар бизге башка республикалардын бюджетинен кесип берип, жетишпегенин резервдик фонддон толуктап коюшкан»[138],-деп, чечкиндүү жана ишенимдүү маселе көтөргөн.

Натыйжада, 1926-жылы 18-ноябрда ББАКтын 3-сессиясында Кыргыз автономиялык областын Кыргыз АССРине кайра түзүү токтому чыккан Кара-Кыргыз автономиялык областынын Кеңештеринин I съезди 1925-жылы 7-12-мартта болуп өткөн. Съезд КАОну КАССРге кайра түзүү өтүнүчү менен ББАКка кайрылуу боюнча чечимди областтык аткаруу комитетине тапшырган. 1927-жылы 7-мартта КАССРдин уюштуруу съезди Кыргыз АССРин юридикалык жактан түзүлүшүн каттаган. М.Калининдин төрагалыгы менен 1927-жылы 15-апрелде өткөн Советтердин Бүткүл россиялык XIII съездинде Кыргыз Автономиялык Республикасы болуп бекитилген токтом чыккан[139]. 1927-жылдын 7-12-мартында Кыргыз АССРинин I уюштуруу съезди болуп, 12-мартта КАССР БАКтын I сессиясында КАССР БАКтын Президиумун жана Эл Комиссарлар Кеңеши менен бирге Кыргыз Республикасынын өкмөтү шайланган. Бул съезддин жүрүшүндө Жусуп Абдрахманов Улуттук бөлүктөрдү уюштурууга кошкон салымы үчүн Кыргыз улуттук дивизиондун Кызыл Армиясынын ардактуу наамы Кызыл Туу ордени менен сыйланган[140].

Кыргыз АССР БАКтын биринчи чакырылышындагы I сессиясында Жусуп Абдрахманов бир добуштан Кыргыз АССРинин Эл Комиссарлар Кеңешинин төрагасы болуп шайланат[141]. Ал улуттук лидер катары өзүнүн жеке сапаттарынын артыкчылыгы менен башкалардан айырмаланып, жогор жактагы башкаруучулардын ишенимине ээ болуп өкмөт башчылыгына сунушталган.

138 Образование Кыргызской Автономной ССР. Материалы и документы. Облисполком КАО. – Ф., 1927.38.

139 ЦГА КР Ф.2960.Оп.1.Д.46.2.

140 Курманов З., Джакупова Г. Парламентаризм в Кыргызстане: первый опыт. – Б.: 1998. -200 с. 59.

141 ЦГА КР Ф.21.Оп.2.Д.128.Л.9.

БКП(б) БКнын бөлүштүрүү бөлүмүнүн эсеп секторунда, БКП(б) БКтин персоналдык каттоодо турган кызматкерлердин тизмеси деген документте Жусуп Абдрахманов КАССР Эл Комиссарлар Кеңешинин төрагасы кызматына 1927-жылы 15-мартта киришкен[142].

Анын өкмөт башындагы алгачкы ишмердүүлүгү оор мезгилди камтыган. Коомдо жана аң-сезимде төңкөрүш жүрүп, баары жаңыча, баары биринчи жолу болуп жаткан. Ал жетектеген мамлекетти оор абалдан чыгарууга, өнүгүү жолуна салууга болгон акылын, тажрыйбасын жумшаган.

Негизги иш-чаралар Совет өкмөтү иштеп чыккан биринчи беш жылдык планынын негизинде аткарууга тийиш болгон. Анткени 1927-жылдын декабрь айында өткөн партиянын XV съезди СССРдин эл чарбасын өнүктүрүү боюнча биринчи беш жылдыктын планын иштеп чыгуу жөнүндө чечим кабыл алган. Съезддин көрсөтмөлөрүнө ылайык биринчи беш жылдык планда артта калган улуттук райондордун экономикасы менен маданиятын көтөрүү жана өнүктүрүү маселелерине өзгөчө көңүл бурулган. Бул көрсөтмөлөрдүн негизинде 1929-жылы апрелде Бүткүл союздук конференция өткөрүлүп, анда мамлекеттин эл чарбасын өнүктүрүүнүн беш жылдык планы жактырылып, ушул эле жылдын май айында СССР Советинин V съезди ал планды бекиткен. Беш жылдык план социалисттик экономиканын негизин түзүү боюнча илимий жактан башкы программа болуп саналган. Анын максаты мамлекетти индустриялык өлкөгө айландыруу, жаңы өнөр жай өндүрүштөрүн ишке киргизүү, ГЭСтерди куруу, темир жол салуу, анын негизинде айыл чарбаны өнүктүрүү маселеси да көтөрүлгөн[143]. Ушуга байланыштуу 1928–1932-жылдардагы ири мамлекеттик каржылоо иштери оор өнөр жайын өнүктүрүүгө багытталган. Кыргыз Республикасынын чарбасын өнүктүрүү боюнча беш жылдык планында өнөр жайдын негизинде табигый байлыктарды өздөштүрүү жана айыл чарба продукцияларын кайра иштетүү менен индустриялаштырууну ишке ашыруу

142 РГАСПИ Ф.62.Оп.4.Д.378.42-беттин арты.

143 171. История Киргизской ССР. Том 3. – Ф., Кыргызстан, 1986.374.

каралган. 1929-жылы 28-майда Кремлде ССР Союзунун V съездинде биринчи беш жылдык долбоору талкууланып, ага Жусуп Абдрахманов катышкан.

Ошол жыйында БКП(б) БКнын Саясий бюросу Союздук Совет боюнча ССР Союзунун Борбордук Аткаруу Комитетинин (БАК) V чакырылышынын Президиумунун мүчөлөрүн бекиткен. Мүчөлөрү, кандидаттары менен бирге улуттар кеңеши бекитилип, ал «Борбордук тогуз» («Центральная девятка») деп аталган. ССР Союзунун Конституциясында Улуттар Кеңеши жөнүндө айтылат. Анда эки палата – Союздук Кеңеш жана Улуттук Кеңештин 9 мүчөсүнөн турган Президиуму шайланып, сессияны даярдап, аны жетектешкен. Алар бир жылга план түзүшүп, бардык улуттук республикаларда ошол план боюнча иш жүргүзүшкөн. Улуттук Кеңештин ишмердүүлүгү экономика, айыл чарбасы, советтик курулуш, билим жана маданият тармактарын камтып, мамлекетте советтик курулушту текши, бир кылка артта калбай өнүктүрүү жана ишке ашырууну өз көзөмөлүнө алышкан. Бул Кеңештин мүчөлөрү ар тараптуу долбоорлордун үстүндө иш алып барышкан[144].

Кеңеш жөнүндө төмөнкү таблицада кеңири маалымат берилет. «Борбордук тогуз» («Центральная девятка»)[145] .

№1 таблица

№	Союздук Кенештин мүчөлөрү:	Улуттук Кеңештин мүчөлөрү:
1	Калинин М.И.	Смидович П.Г.
2	Петровский Г.М.	Толоконцев А.Ф.
3	Червяков А.Е.	Кубяк Н.А.
4	Мусабеков Г.	Нусратула М.
5	Ходжаев Ф.	Шлихтер
6	Айтаков Н.	Полоз
7	Енукидзе А.С.	Абдрахманов Ю.

144 Деятельность Совета Национальностей и его Президиума. Под редакцией Б.Кульбешерова. Издание ЦИК Союза ССР. Москва, 1929.20.

145 РГАСПИ Ф.17.Оп.3(ПБ) Д.742.Л.16.

8	Томский М.П.	Исаев
9	Молотов В.М.	Аял киши (Москва обл.)

Жогорудагы таблицада берилгендей, анын курамында Жусуп Абдрахманов да болгон Улуттар Кенешинин негизги милдети СССРде жашаган бардык улуттардын кызыкчылыгын коргоо болгон. Бул Кеңеш бийликтин жогорку башкаруу баскычында болуп, улуттук саясатка байланыштуу маселелерди чечкен. Ал улуттук Кеңештин мүчөсү катары көптөгөн долбоорлорду сунуштаган жана алардын аткарылышын көзөмөл жасаган.

Жусуп Абдрахманов мамлекеттин экономикасын өнүктүрүү үчүн Кыргызстандагы жаратылыш байлыктарын өндүрүүнү негизги маселе катары койгон. Өнөр жай ишканаларын ишке киргизүү электр станцияларын курууну белгилеген. Кыргызстандын шартына ылайыктуу, кайра иштеп чыгаруучу өнөр жайларды өндүрүү жана куруу сунушталган.

Орто Азиядагы көмүр кенинин негизги запасынын көпчүлүк бөлүгү Кыргызстандын территориясында болгондуктан, ага өзгөчө көңүл бурулган. Негизги көмүр кени Кызыл-Кыя, Сүлүктү, Көк-Жаңгак, Нарын жана Шураб IIде жалпы запасы 1,5 млрд. тоннаны түзгөн. Сүлүктү ишканасы алгач Өзбекстандын карамагында болгон[146]. Сүлүктү көмүр ишканасы боюнча Жусуп Абдрахманов 1927-жылы 7-майда айрым талаш-тартыш жерлерди Кыргызстанга өткөрүп берүү керектиги маселеси боюнча И.В.Сталинге кайрылган. Өкмөт башчы катары Жусуп Абдрахмановдун расмий кайрылуусунан кийин 1927-жылы 8-июлда СССР БАКтын Президиуму Сүлүктү көмүр кенин Кыргызстанга өткөрүп берүү жөнүндөгү чечимин кабыл алган[147].

Жусуп Абдрахмановдун жетекчилиги менен Кыргызстандагы көмүр казуу иштери кескин түрдө жогорулап, Көк-Жаңгак, Шураб жана Нарын жаңы

146 Чыймылова Б.Д. Развитие промышленности Киргизии в годы 1-й и 2-й пятилеток. (1928–1937 гг.) –Ф.: 1962.29.

147 Аламанов С.К. Кыргызстандын мамлекеттик чек арасынын калыптанышы. –Б., 2005.79.

шахталары ачылып, иштеп жаткан Кызыл-Кыя жана Сүлүктү ишканалары көмүр өндүрүүнү күчөтүшкөн[148]. Ал максаттуу Көк-Жаңгак таш көмүр кенинде иштеп жаткан жумушчулар менен жолугушуп, алардын абалы менен таанышкан. Шахтыда 200гө жакын кыргыздар иштегенин, тейлөө жагы начар уюштурулганын, муздак барак үйдө жайгашканына өзү күбө болгон. Кыргызстанда көмүр казып чыгаруу иштерин тездетүү кандайдыр бир деңгээлде ири индустриянын бир кыйла өсүшүн камсыз кыларына ишенген.

Жусуп Абдрахмановдун түздөн түз кийлигишүүсү менен түстүү металлургия иштетүү максатында Хайдаркан менен Кадамжайда сымап жана сурьма өндүрүү боюнча ишканалар курулган. Ал ишканаларда 1931-жылы 100 тонна, ал эми 1932-жылы 398 тонна сурьма концентраты өндүрүлгөн.

Мунай зат өндүрүүгө ыңгайлуу Чаңгыр-Таш жана Теке-Бел райондорунда нефтинин чоң запасы бар экендиги аныкталып, 1932-жылы Майлы-Сайда мунай затты чыгаруу үчүн бургулоо иштери башталган[149].

Жусуп Абдрахмановдун демилгеси менен оор өнөр жай боюнча машина куруу жана металлды иштетүү тармактарынын курулушу башталган. 1931-жылы 15-майда оңдоп-түзөө механикалык заводу ишке кирип, ал айыл чарба машиналарын оңдоого адистештирилген. Бул завод Кыргызстандын гана муктаждыктарын чечпестен, башка республикалардан дагы заказдарды кабыл алган. 1931-жылдын аягына чейин ишкана 173 миң сомдук продукция, ал эми 1932-жылы 872 миң сомдук продукция чыгарган. 1932-жылы Кара-Суудa оңдоп-түзөө механикалык заводу иштеп баштап, ал айыл чарба техникасын гана ремонттобостон, тоо-кен иштерин да жабдыган.

Өнөр жай ишканаларынын өсүшү менен курулуш материалдарына болгон талап дагы өсө баштаган. Фрунзедеги «Красный строитель» заводунун өндүрүмдүүлүгү жогорулап, 1929-жылы 2 млн. кыш чыгарса, 1932-жылы 14

148 История Киргизской ССР. Том 3. – Ф., Кыргызстан, 1986.375.

149 История Киргизской ССР. Том 3. – Ф., Кыргызстан, 1986. 377.

млн. кыш чыгарганга жетишкен[150]. Биринчи беш жылдыктын негизги милдети катары каралган агрардык республиканы агрардык-индустриялык республикага айландыруу маселеси иш жүзүндө Кыргызстандын калкы муктаж болгон көп тармактуу өнөр жайдын түзүлүшүнө мүмкүнчүлүк түзгөн.

Совет өкмөтүнүн экономикалык саясаты Түркстан менен Сибирдин ортосунда кыска темир жол байланышын түзүү зарылдыгын белгилеген. Ага ылайык Эмгек жана Коргоо Кеңеши (СТО) 1926-жылы 3-декабрда Түркстан-Сибирь темир жолун куруу жөнүндө чечим, ал эми 1927-жылы 2-мартта РСФСР ЭКК токтом кабыл алган[151]. Бул курулушка кеңири коомдук жана мамлекеттик жардам көрсөтүү үчүн 1927-жылы 10-августта РСФСР ЭККнин алдында Түркстан-Сибирь темир жол курулушуна жардам көрсөтүү Комитети уюштурулуп, анын курамы бекитилген. Ал Комитетке Кыргыз АССРинин өкүлдөрү – Кыргыз АССР ЭККнин төрагасы Жусуп Абдрахманов жана партиянын Кыргыз областтык комитетинин катчысы Ж. Садаев[152] кирген. Ал эми Кыргызстандын аймагында бардык иштерди максатка ылайыктуу ишке ашыруу үчүн 1927-жылы февралда Кыргыз АССРинин ЭККнин алдында түзүлгөн Түркстан-Сибирь темир жолго жардам көрсөтүү Комитетине тапшырылган. Ал Комитеттин төрагасы Жусуп Абдрахманов, орун басары А. Фатьянов болгон[153]. Бул Комитет РСФСРдын тийиштүү органдары менен байланышта иш алып барып, Кыргызстандын көйгөйлүү маселелери боюнча маалымат берип, аларды чечүү боюнча жигердүү иш алып барышкан.

Түркстан-Сибирь темир жолунун жалпы аянты 124 374 343 га жетип, анын 77,3 % – Казакстанга, 13,1 % – Сибирге, 9,6 % – түндүк Кыргызстанга тиешелүү болгон[154]. Түркстан-Сибирь темир жолунун курулушу боюнча 4 долбоор сунушталган: Какпатас, Кастек, Курдай жана Чокбар. Бул долбоорлор алдын-ала жүргүзүлгөн адистердин изилдөө иштеринин натыйжасында каралып,

---

150 История Киргизской ССР. Том 3. – Ф., Кыргызстан, 1986. 379.

151 Джумабаева А. История строительства железных дорог в Кыргызстане 1917 – 1955 гг. – Б., 2008.33.

152 ЦГ КР Ф.23.Оп.1.Д.19.Л.104.

153 Джумабаева А. История строительства железных дорог в Кыргызстане 1917 – 1955 гг. – Б., 2008.36.

154 Джумабаева А. История строительства железных дорог в Кыргызстане 1917 – 1955 гг. – Б., 2008. 37.

алардын ичинен Курдай жана Чокбар долбоорлору атаандаштык абалда болушуп, көпчүлүк добуш менен Чокбар долбоору жактырылган. Жусуп Абдрахманов Кыргызстандын кызыкчылыгы бар Курдай долбоорун жактаган, себеби ага Чүйдүн тегерегиндеги райондор кирген. Темир жол тармагына байланышкан Кыргызстандын экономикасынын өнүгүшүн аныктаган Курдай долбоору ишке ашпай калган.

Экономиканы көтөрүүдө жол тармагына болгон көз карандылыкты жоюу максатында Кыргыз өкмөтү ички темир жол курулушун жүргүзүү боюнча тийиштүү мекемелерге бир нече жолу кайрылган. Ал жөнүндө Жусуп Абдрахманов: «Токмок тармагы титулдук тизмеден титулсуз тизмеге киргизилди. Башкача айтканда, эртең курулуш кезегинен алынып салат дегенди түшүндүрөт. Ким күнөөлүү, түшүнбөйсүң»[155]. Күндөлүктө жазылган маалыматка ылайык, ал Фрунзе – Токмок темир жол курулуш маселеси боюнча, бир нече жолу Москвага барып, мамлекеттин кызыкчылыгын коргоп, акыры бюрократ-чиновниктердин кабыл алуусуна жетишкен. Ал жөнүндө 1928-жылы 5-октябрда мындай деп жазат: «...Шаров менен Иванов менин кабыл алуумда болушту. Жол катнаш Эл Комиссариатынын Токмок тармагын куруу иштерин даярдоо боюнча буйрук бар экенин, жол түйүнүн Кантка чейин жеткирүү үчүн 700000 сом жетпей жатканын кабарлашты. Бул маселени Зеленскийге билдирейин деп чечтим, себеби ал БКнын пленумуна барганда сумманы бөлдүрүп алуусу зарыл. Бөлдүрө албаса, өзүм барып чоң адамдардан тиленип, суранышым керек. Жагымсыз милдет...»[156].

Жусуп Абдрахманов Фрунзе-Токмок темир жолунун Кыргызстандын экономикасы үчүн маанилүү экендигин түшүнүп, Москвадагы Кыргыз Автономиялуу Республикасынын өкүлү Якупбаевге төмөндөгүдөй телеграмма жиберет: Фрунзе-Токмок темир жолунун курулушу жөнүндө маселе

155 Абдрахманов Ж. 1916. Күндөлүктөр. Сталинге кат. – Б.: Улуу тоолор, 2016. 152.

156 Абдрахманов Ж. 1916. Күндөлүктөр. Сталинге кат. – Б.: Улуу тоолор, 2016.160.

чечилдиби? Тезинен билдирүү жибериниз деп кайрылган[157]. Ал эми Якупбаев Жусуп Абдрахмановдун талаптарына жооп кылып төмөндөгүдөй билдирбүү жиберген: Фрунзе-Токмок темир жолунун курулушу жөнүндөгү маселе чечилди деп эсептесек болот. НКПС 1928-29-жылдары курула турган жолдордун планына Фрунзе-Токмок темир жолун курууну киргизип, курууга (биринчи 30 км.ге) 2 млн.сом (рубль) чектеди. Акыркы чечим ушул жылдын 15-17 сетябрында белгилүү болот[158]. Ж. Абдрахманов Жол куруу башкармалыгына, ЭККнин атынан 1928-29-жылдары Кыргыз Автономиялуу Республикасынын жолдорун оңдоо жана ремонттоо иштерине акча бөлүп берүүнү НКПСнын долбооруна киргизүүнү өтүнүп[159], мамлекеттин кызыкчылыгы үчүн болгон мүмкүнчүлүгүн пайдаланган.

Жусуп Абдрахманов темир жол курулушунун мааниси жөнүндө СССР Эл Комиссарлар Кенешине жана СССР мамлекеттик пландоо комитетине жазган экономикалык баяндоо катында: төмөнкү орчундуу маселелерге токтолгон. Кант-Токмок-Рыбачье темир жолу Кыргызстанда талаа иштетүү, мал чарбасын өнүктүрүү жана өндүрүштү жогорулатканга потенциалдуу мүмкүнчүлүктөрдү ачат. Бул темир жолдун ачылышы менен Фрунзе шаарында (эт комбинаты, текстиль фабрикасы ж.б.) эч кандай чыгым келтирбей жогорку деңгээлде иштемек. Сырткы соода боюнча Аксу, Синцзянь(батыш Кытай) менен темир жол аркылуу соода жүргүзүү-биздин соода –экономикалык мамилерди чыңдап, тез өнүгөрүн белгилеген[160]. Жусуп Абдрахмановдун тынымсыз аракетинин натыйжасында биринчи беш жылдыктын акырында темир жол курулушу Кантка чейин жеткирилген.

Кыргызстанда оор өнөр жайдын өнүгүүсү менен бирге айыл чарба продукцияларын кайрадан иштетүү (пахта жана тери иштетүү), тамак-аш жана

157 ЦГА КР, Ф.23.Оп.1.Д.142.34.

158 ЦГА КР. Ф.23 Оп 1.Д.142.87.

159 ЦГА КР. Ф.23.Оп 1.Д.142.113.

160 ЦГА КР. Ф.23.Оп.1.Д.719.2-2 б.арты.

жеңил өнөр жайды өнүктүрүү каралган[161]. Өзгөчө кант кызылчасына Кыргызстанда өстүрүүгө өзү демилгечи болгон. Анын чечими менен Кыргызстанга кант кызылчасын өстүрүү боюнча тажрыйба жүргүзүлүп, бул тажрыйбалар украиндик кант кызылчасына салыштырмалуу канттуулук сапаты жагынан жана салмагынын чоңдугунан да мыкты деген корутунду чыккан[162] .

Кант кызылчасын өндүрүүдө Кыргызстан менен Украина атаандаштык абалда турган. Жусуп Абдрахманов украиналыктардын долбоорго каршы болгондугу тууралуу: «Бүт кеч Союздун Мампландоо жыйынында болдум. Токмокто кант заводун куруп баштоо зарылдыгын Коган-Берштейн билдиргенде Квиринг, Гринько макул болбой баштарын чайкашты. Менимче украиналык эки патриот Украинанын кант менен жабдуу монополиясын сактоого аракет кылып жатышат, бирок биздин дыйкандар украиналык дыйкандардан эмнесинен кем?» – деп жазат. Чындыгында дыйкандар айыл чарбаны көтөрүүдө негизги күч болуп, оор кырдаалда жана катаал шарттарда опол тоодой эмгек жаратып келишкен.

Мамлекеттин кызыкчылыгын көздөгөн Жусуп Абдрахманов Кыргызстандын калкы сырттан алынып келинген кантка көз каранды болуу менен көптөгөн чоң транспорттук чыгымдарды жаратарын жана кант заводу экономиканын өнүгүшүнө өбөлгө түзөрүн эң жакшы түшүнгөн. 1927-жылы жаз айында кант заводун куруу жөнүндө маселе комиссиянын кароосуна коюлуп, Чүй өрөөнүнө атайын адистер жиберилген. Алардын алдын-ала иликтөөсүнүн жыйынтыгында жаратылыш шарттары кант кызылчасын өстүрүүгө жагымдуулугун жана кант заводун куруу максатка ылайыктуу экендигин илимий негизде аныкташкан[163]. Биринчи беш жылдыктын аягында Кантта кант заводу курулуп бүтүп, 1932-жылы 2,5 млн. сомдук продукция берген[164]. Кыргызстандагы кант өнөр жайынын өнүгүшү Орто Азиядагы

161 Кыргыз тарыхы: Энциклопедия/ Жооптуу редактор А. А. Асанканов, Ред. Кеңеш: төрага Ө. Ж. Осмонов ж.б. – Б.: Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору, 2003. – 464 б.52.

162 ЦГА ОПД КР Ф.10.Оп.1.Д.125.15.

163 Чормонов Б.Ш., Сидоров А.Ф. Промышленный прогресс в Киргизской ССР. – Ф., 1963.96. 140.

164 Формирование и развиатие киргизской социалистической нации.Ф.,1957.140.

республикаларды кант менен камсыз кылуу маселелерин чечүү менен республикага чоң экономикалык пайда алып келген. Жусуп Абдрахманов Фрунзе шаарындагы эт комбинатын куруу маселеси боюнча борборго бир нече жолу кайрылуунун натыйжасында 1931-жылы эт комбинатын ишке киргизүүгө жетишкен.

Ж. Абдрахмановдун жеке кийлигишүүсү менен 1924-жылы 23-декабрда ККАО РКП(б) областтык уюштуруу бюросунун Секретариатынын кеңешмесинде Кара-Кыргыз областынын территориясында жайгашкан жылкы заводун областтын карамагында калтырууну суранган[165]. Тез аранын ичинде Облревкомдун фракциясына Кара-Кыргызстанга өткөн жылкылардын санын тактап, Пишпек партбюрого жылкы заводунун жетекчисин дайындап, революциялык комитеттин алдын-ала көрсөтмөсүнө ылайык беките турган буйругуна чейин жылкы заводун эч кимге бербөө көрсөтмөсүн берген. Ошентип, асыл тукум жылкылары менен дүйнөгө белгилүү болгон Ысык-Көл районундагы №54 жылкы заводу Жусуп Абдрахмановдун аракети менен Кыргызстанда калтырылган. Кандай гана маселени көтөрүп чыкпасын ага бет алса, сөзсүз түрдө мамлекеттин кызыкчылыгына чечип, өлкө үчүн чоң пайданы ыйгарганы анын ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүгүн белгилеп турат.

Жусуп Абдрахмановдун жетекчилиги менен Кыргыз АССРинин эл чарбасын өнүктүрүүдөгү биринчи беш жылдыктын жыйынтыктары ийгиликтүү аткарылган. Алсак, Аламүдүн ГЭСи, Фрунзе жылуулук №1 электр станциясы, №2 борбордук жылытуу борбору. Сүлүктү (1930-ж.) жана Фрунзе (1931-ж.) жылуулук электр станциялары, Караколдо, Жалал-Абадда, Үч-Коргондо, Токмокто бир катар электр станциялары курулуп, ишке киргизилген. Ошол эле жылдары Кызыл-Кыя, Көк-Жаңгак, Нарын жана Таш- Көмүр кендеринде чакан электр станциялары курулган. Бардыгы болуп биринчи беш жылдыкта жалпы кубаттуулугу 2 720 киловаттка барабар 11 электр станциялары курулуп, ишке берилген.

165 ЦГА ОПД КР Ф.10.Оп.1.Д.4.35.

Тамак-аш өнөр жайындагы союздук маанидеги Фрунзе эт комбинаты жаңы техника менен жабдылып, ыңгайлуу шарттары менен курулган. Мындан тышкары Фрунзеде ферментациялык завод, сүт азыктарын кайра иштетүүчү брынзотрест ишканалары, элеватор ж.б.у.с. ишканалар пайдаланууга берилген. Ошондой эле Зеленский атындагы тери иштетүүчү завод толугу менен бүткөрүлгөн. Борбор Азиядагы эң мыкты басмакана – Фрунзе басмаканасынын имараты курулган. Фрунзеде 1927-жылы тери иштетүүчү булгаары заводу курулуп, ишке берилген. Кара-Суу станциясында пахта тазалоочу завод, жибек түрүү фабрикасы жана тактай тилүүчү эки завод пайдаланууга берилген[166]. Натыйжада, республикада өнөр жай өндүрүш тармактарынын алгачкы өнүгүү мезгили башталган.

Жусуп Абдрахмановдун учурунда өлкөнүн өнөр жайын түптөөгө «Интергельпо» чехословакиялык өндүрүштүк кооперативи чоң колдоо көрсөткөн. Кооператив тарабынан алынып келген техникалар, машиналар, инструменттер жана керектүү материалдар алардын өнүгүшү үчүн негизги база болгон. Чехословакиядан келген адистер Пишпек шаарында булгаары завод, тактай тилүүчү чакан ишкана, темир, жыгач устачылык өнөрканаларды, электростанция, кыш кюучу, текстилдик фабрика, тегирмен жана бир канча турак жай үйлөрдү курушкан. Кийинчерээк алар сапаттуу булгаарылардан даярдап, алардан бут кийимдерди тигип, Россиянын шаарларына жөнөтүп турушкан[167]. Ошондой эле 91 батирлүү 17 турак үйдү курушуп, 260 гектар жерди өздөштүрүшкөн[168]. Жусуп Абдрахманов учурунда кооперативдин жумушчулары менен тыгыз иштешип, аларга керек болгон сырьёлорду Москва аркылуу камсыз кылып, адистердин натыйжалуу иштешине шарт түзүп берген. Кооперативде иштеген адис жумушчулар жергиликтүү улуттардан жумушчу жана инженердик-техникалык адистерди даярдоону колго алышкан.

166 КР. Ф.23.Оп.1.Д.1159.Л.112–133.

167 Краткий обзор советского строительство и народного хозяйство Киргизии. – Ф., 1926. 86-87.

168 Самуэль И.И. «Интергельпо «Чехословацкий промысловой кооператив в Киргизии. – М., 1935. – Л.30.

Жусуп Абдрахмановдун жетекчилиги астында Кыргызстанда айыл чарбаны ирилештирүү менен отурукташтыруу боюнча иш-чаралар жүргүзүлгөн.

Маселен, жергиликтүү калктын мыйзамсыз тартылып алынган жерлерин кайрадан кайтарып берип, алардын биригишине жана дыйканчылыктын кайра жаралуусуна маанилүү кадам болгон.

1921-1922-жылдардагы жер-суу реформасынын натыйжасында жерге отурукташтыруу фондуна 198 миң дес. ыңгайлуу жер айдоого жарактуу жерлер өтүп, андан тышкары мамлекеттик бош жерлер болгон 200 миң дес. ашык айдоо, чөп чабыш, жайлоо жерлер да бул фондго берилген. 5970 жери жок жана кедей чарбаларга жер бөлүнүп, 11 миңге жакын көчмөн жана жарым көчмөн чарбалар отурукташып, 1923-24-жылдары гана Түндүк Кыргызстанда 22 ден ашык жыш отурукташкан волосттор отурукташып бүткөн. 294 жер коому түзүлгөн. 1,5 млн. дес. (1459145 дес.) аянтка 59842 чарба отурукташып, 44437 жергиликтүү калктын өкүлү болсо, 15405 орус калкы түзгөн[169]. Чындыгында, түштүк райондордо өткөрүлгөн жер-суу реформасынын өзгөчөлүгү: бул райондордун өтө баалуу сугат жерлери (пахта, күрүч өсүмдүктөрү өстүрүлгөн жерлер) жер-суу реформасы жүргүзүлгөнгө чейин түтүн – участоктук пайдаланууда жана адат боюнча мурас укугу бар айрым бир кожоюндардын карамагында болгон. Жерди пайдалануунун бул реформасы бай жана кулактардын колуна бир кыйла баалуу жер аянттарын топтолушуна түрткү болуп, жерди сатып алуу, сатуу, алмаштыруу жана белекке берүү кеңири түрдө ишке ашырылып, ал дыйкан чарбаларын массалык түрдө жерсиз абалга алып келген.

Кээ бир волосттордо жерсиз адамдарды саны 30%ды түзүп, ал аргасыздан жерди ижарага же бай адамдын жерин иштетип, түшүмгө жер ээси менен ортоктош болгон (чайрыкерлик).

---

169 Шерстобитов В. П. Новая экономическая политика. 1964. 225.

Жер-суу реформасынын негизги милдети: жери жокторго жер бөлүп берүү, ар түрдүү топтордун жерди пайдалануусун теңдөө жана кедей калкка жардам көрсөтүү каралган. Реформанын иштери 1927-жылы ноябрда башталып, 1928-жылдын февралына чейин созулган.

Кыргыз АССР ЭККнин жана БАКтын 1927-жыл 12-ноябрдагы Ош жана Жалал–Абад кантондорундагы жер-суу реформасын өткөрүү жөнүндөгү декретке ылайык иш-чаралар жүргүзүлгөн. Бул аймактагы иш-чаралар басмачылык кыймылдын күчөшүнө, бай-манаптар менен дин кызматкерлеринин күчтүү таасирине байланыштуу кийинчерээк, 1927-1928-ж.ж. жүргүзүлгөн. Реформанын жыйынтыгында 497 ири чарбалардын жерлери алынып, кайрадан бөлүштүрүлгөн, 45777 га сугат жана 22831 га кайрак жерлер бөлүштүрүү фондуна өткөрүлгөн[170].

Ал эми Кыргызстандагы отурукташуу маанилүү иш-чарасы мезгилдин талабына ылайык чечкиндүү кадамдар менен шартталган. Дыйкандарды жер өнүндөгү маселелер кызыктырып, аны талкууга алышып, жерди бөлүштүрүү сунуштары менен кайрылышкан, анткени, алардын аң сезиминде, жан дүйнөсүндө төңкөрүш жүрүп, жаңы коомдун кайра куруу башаты түздөн-түз алардын катышуусу менен коштолгон. Отурукташтыруу мамлекеттин эсебинен жүргүзүлүп, отурукташкан чарбаларга узак мөөнөттөгү кредит (мал, инвентарь менен), карызга үрөн берилип, ар тараптуу колдоо көрсөтүлүп, 5 жылдык мөөнөт менен салыктан бошотулуп, чарба күтүүгө шарттар түзүлгөн. Иш-чара башталып, жер-жерлерде турак жай, мектеп, оорукана, китепкана ж.б. салынып, жардам көрсөтүлө баштаган. Мамлекет тарабынан көрсөтүлгөн мындай жардамдар кедей-дыйкан чарбаларынын өнүгүшүнө жана калыбына келтирилишине өбөлгө түзгөн.

Отурукташуу иш-чарасы кыргыз элинин биригишине өбөлгө түзүп, кыргыз чарбаларындагы өндүргүч күчтөрдүн өнүгүшүн жана экономикалык турмуштун

170 Кыргызстандын тарыхы. Байыркы мезгилден бүгүнкү күнгө чейин. 3 томдук. III том . XX – XXI кк. башы (1990 – 2016-жж.). КР УИА Тарых жана маданий мурас институту; Башкы ред.кеңеш: А.Джуманалиев (төрага) ж.б.- Б., «Кут-Бер», 2016. – 816 б.234.

жанданышын камсыз кылган. Көчмөн жана жарым көчмөн элди отурукташтыруу ишинин жүрүшүндө туруктуу акча каражатынын жоктугу жана болгон каражаттарды пайдалануудагы кемчиликтердин болушу менен шартталган. Ошондой эле, белгиленген план боюнча аларды эгин, эмгек шаймандары жана техникалык жардам менен камсыз кыла алган эмес.

Кыргызстанда айыл чарбасын коллективдештирүү ишинде көп миңдеген көчмөн жана жарым көчмөн чарбалардын болушу чоң тоскоолдуктарды жараткан.

1931-жылы 27-мартта ВКП (б)нын Кыробкому чарбаларды отурукташтыруу жөнүндө токтом кабыл алган.

Отурукташтыруу боюнча иштерге жетекчилик кылуу үчүн 1931- жылы 3-апрелде ЭККнын алдында ЭККнын төрагасы Жусуп Абдрахманов жетектеген Республикалык Комитет, 18-октябрда Жер Иштер Эл Комиссариатынын алдында сектор, 17-декабрда райондук комитеттер түзүлгөн. Алар атайын иштеп чыгып, бекитилген жоболор менен иш алып барышкан[171]. Жусуп Абдрахманов отурукташтыруу мамлекеттик маанилүү иш-чарасын катуу талап, чон жоопкерчилик менен жетектеп, болгон мүмкүнчүлүгүн салып, аны ишке ашырууда ар тараптуу сын-пикир, ойлорун сүйлөгөн сөздөрүнөн, жасаган докладдарынан байкоого болот.

Жусуп Абдрахманов жетектеген Кыргыз АССР ЭК Кенешинин алдындагы республикалык комитетке: кеңири көчмөн эл катмарынын арасында отурукташуу идеясын жайылтуу; отурукташа турган райондорду аныктап, аны өткөрүү планын иштеп чыгуу; отурукташкан чарбалардын экономикасын жана маданиятын көтөрүү боюнча иш-чарасын белгилөө милдеттери жүктөлгөн. Отурукташуу боюнча негизги иш-чарасы болуп: отурукташкан орто кедей чарбалар үчүн жер бөлүгүн кесип берүү; отурукташкан жерлерде жерге орноштуруу, ирригация, жол курулуш иштерин жүргүзүү; өндүрүштүк, турак үй жана маданий-турмуштук курулуштарды (турак үй, мектеп, библиотека,

171 Советский Киргизстан в документах.1917-1967.201.

больница, мал кирүүчү жайлар ж. б.) куруу; отурукташкан чарбаларды үрөн, айыл чарба шаймандары менен камсыз кылуу; тоют даярдоо; отурукташкан чарбалардагы элден айыл чарба, өзгөчө мал чарба тармагы боюнча адистерди даярдоо аныкталган.

1931-жылы апрелде Кыргыз АССР ЭК Кеңеши республика боюнча отурукташуунун планын бекиткен: Сталин, Нарын, Ат-Башы, Жети-Өгүз, Каракол, Алтай, Кетмен-Төбө, Өзгөн, Ноокат жана Кызыл-Жар райондорунан 8000 чарбаны камтыган.

Отурукташуу негизинен төмөндөгү багыттар боюнча өтө турганы белгиленген:

а) кыштактарды уюштуруу үчүн жерди жана сууну пайдалануу иштерин толугу менен жөнгө салып, отурукташкан чарбаларга территория бөлүп берип, ал чарбаларда коллективдештирүүнү камсыз кылып, мал чарбасы үчүн туруктуу жана бекем тоют базасын түзүү;

б) көчмөн жана жарым көчмөн райондорунан эмгекчи эл массасын туруктуу жумушчу адис катары совхоздорго тартуу;

в) көчмөн жана жарым көчмөн райондорунан эмгекчи эл масасын жумушчу катары өнөр жай жана жол курулушунун бардык түрлөрүнө тартуу зарыл болгон.

Ал эми 1931-жылы 18-сентябрда ВКП (б)нын Кыргыз обкомунун катчылыгы мал чарба колхоздорунун партиялык кеңешмесинде «Отурукташуу жөнүндө» резолюциясын бекитип, көчмөн жана жарым көчмөн, кедей, орто чарбаларды отурукташтыруу боюнча программанын ийгиликтүү аткарылышын жана социалисттик мал чарба кайра куруу иш-чарасын тездетүү зарылдыгын белгилеген[172].

1931-жылга пландаштырылган иш чаранын негизинде 1931-жылы майда көчмөн элди отурукташууга өткөрүү процессин ишке ашырууда 370миң сом бөлүнүп, анын 300миң сом акча каражаты РСФСРдын бюджетинен бөлүнгөн.

172 Баялы Исакеев: судьба и время. Бишкек, 1998.43.

Ушул эле жылдын 3-кварталында бул багытта союз өкмөтүнөн узак мөөнөткө 210,8миң сом ссуда берилген.

1931-жылы июлда Кыробкомдун III пленуму жакынкы жылдарда көчмөн элди отурукташтыруу жөнүндөг иш-чараны бекитип, көчмөндөрдүн 68 миң чарбасы 1933-жылга чейин отурукташып бүтүшү зарылдыгын көрсөткөн.

Чындыгында бул иштин аткарылышы мүмкүн болбогон милдеттерден болгон. Мисалы, 30 миң чарбаны отурукташууга өткөрүү үчүн 5000 жеңил араба, 26миң даана жыгач усталык кылуучу инструменттер, ири өлчөмдөгү арааланган тактайлар, айнек, мык ж.б. керек болгон. Терезенин илгичтери, эшиктин навес жана туткалары, мештин жабдыктары да абдан тартыш болгон. Республиканын өнөр жай ишканалары болгон жардамын көрсөткөн, анткени алардын өндүрүмдүүлүгү абдан төмөн болгон. Албетте Кыргыз Республикасына көрүнүктүү чоң жардамды Россия Федерациясы көрсөткөн. 1931-жылы массалык отурукташкан райондорго жалпы суммасы 24520 сом болгон абдан тартыш курулуш материалдары келип түшкөн. Ат-Башы районуна-5449 сомго, Алайга-5806 сомго, Жети-Өгүзгө-5993 сомго, Сталин районуна-7272 сом өлчөмүндөгү жардам көрсөтүлгөн.

1931-37-жылдары отурукташкан райондордо 842 колхоз уюштурулуп, 565 короо жай борборлору, көптөгөн чарбалык имараттар, устаканалар, турмуш тиричилигин тейлөөчү ишканалар, мектептер, маданий-агартуу мекемелери курулган. Бул жерлерге 70 миң көчмөн жана жарым көчмөн кыргыз чарбалары отурукташкан[173]. Отурукташуу иш чарасы негизинен 30-жылдардын аягында аяктаган. Кыштакчалар мурда кыштоочу жайларда убактылуу баш калкалоо иретинде гана колдонулуп келсе, эми, тескерисинче, жайлоолор малчылардын жай мезгилиндеги убактылуу жайыттары катары пайдаланылып, кыргыздардын үйлөрү тиешелүү кыштакта туруктуу пайда боло баштаган.

Жусуп Абдрахманов отурукташтыруу иш-чарасын уюштурууда жер-жерлердин жетекчилерине катуу талап койгон. Ал жетектеген комитет кеңири

173 Бактыгулов Ж.С. Социалистические преобразования киргизского аила. Фрунзе: 1978. 37.

көчмөн эл катмарынын арасында отурукташуу идеясын жайылтып, отурукташа турган райондорду аныктап, аны өткөрүү планын иштеп чыккан. Отурукташкан чарбалардын экономикасын жана маданиятын көтөрүү боюнча милдеттерин караган. Отурукташкан орто кедей чарбалар үчүн жер кесип берүү, отурукташкан жерлерге орноштуруу, ирригация, жол курулуш иштерин жүргүзүү, өндүрүштүк, турак үй жана маданий-турмуштук курулуштарды (турак үй, мектеп, китепкана, оорукана, мал кирүүчү жайлар ж.б.) куруу, отурукташкан чарбаларды үрөн, айыл чарба шаймандары менен камсыз кылуу, тоют даярдоо, жергиликтүү элден айыл чарба, өзгөчө мал чарба тармагына адистерди даярдоо боюнча негизги иш-чаралар аныкталган. 1933-жылы 43,4 миң чарба отурукташууга өтүп, 148 айыл-кыштактар уюшулган. Алар үчүн 2,5 млн гектар айдоо жана жайыт аянттары бөлүнүп берилип, төрт жылда отурукташтырууга 34 млн сом жумшалган[174].

Жусуп Абдрахманов өлкөнү жетектеп турган мезгилде дан эгиндерин өстүрүү, жыйноо жана мамлекетке тапшыруу саясатын көзөмөлдөө күч алган. Бирок тилекке каршы, борбордун чечими менен жогорулатылган пландар дыйкандарга кысым көрсөтүү жолу менен ишке ашырыла баштаган. Жусуп Абдрахманов бекитилген биринчи беш жылдык пландын реалдуулугуна күмөн санап, негизсиз жогорулатылган планга жана социализмди куруудагы бийликтин дыйкандарга каршы жүргүзүп жаткан саясатына макул эместигин ачык билдирген. Ал чыныгы коммунист катары социализмдин идеалдарына жана баалуулуктарына терең ишенип, мындай саясатты жүргүзүп жаткан бийлик менен элдин ортосунда ажырым болорун жана карама-каршылыктар күч аларын жакшы түшүнгөн.

Ал күндөлүгүнө: «Советтик, чарбалык жана кооперативдик аппараттагы чиновниктердин ырайымсыз көрсөтүүсү. Жууркан, жаздыктарды да сөгүп пахта издеген көрүнүш ж.б.у.с. Мунун баары антисоветтик агитация үчүн ийгиликтүү

---

174 Кыргыз тарыхы. Энциклопедия. – Б., 2003.53.

негиз болуп саналат. Абал абдан эле олуттуу, бирок олуттуулугун эч ким түшүнбөй жатат...»[175]- деген кооптонуусун 1931-жылы 8-январда Өзгөндө жүргөндө жазат. Эл чарбасын өнүктүрүү иштеринде дыйкандардын кызыкчылыгы эске алынган эмес, алардын социалдык абалын төмөндөткөн көрсөтмөлөр тездик менен аткарылган. Ал: «Биз социализм дооруна кирдик... пахта издеп дыйкандардын үйүн тинтип жатабыз. Социализм жана дыйкандарды тинтүү. Кандайдыр бир коошпой жатат»[176]. Дыйкандарга карата зордук-зомбулук жалпы мүнөзгө өтүп, күч органдарынын жардамы менен жазалоо иштери кеңири колдонулган.

Борбордун саясатына ылайык кыйынчылыктарды жеңип чыгууда душмандарды ырайымсыздык менен жок кылуу аныкталып, алардын арасында биринчи орунда кулактар турган. Кулакка тартуу колхозго өткүсү келбеген орто дыйкандарды да камтып, коллективдештирүү саясатынын негизги каражаты болгон кулактарды ашынган душман катары жок кылуу керек деген саясий иш-чарасы кеңири жүрүп, ишке ашырылган. Колхоздорду уюштуруу иштери бурмаланып, И.Сталиндин жана анын административдик кысым көрсөтүү ыкмасынын кесепетинен колхоздоштуруу кыймылына өз эрки менен өтүү принциби дээрлик бардык жерде бузулган. Түшүндүрүү иштери колхоздорго кирүүгө шашылбаган орто дыйкандарга жана кедейлерге орой административдик кысым көрсөтүү мамиле менен алмаштырылып, аларды кулакка тартуу жолу менен чечимин өзгөртүүгө мажбурлашкан. Айыл жерлеринде коллективдештирүүнүн пайызы өскөнү менен карама-каршылык курчуган. Ал эми калктын арасынан чыккан мындай нааразылыктар күн санап өсүп отурган, себеби бул саясат элге жана айыл чарба өндүрүшүнө олуттуу зыян келтирип, карапайым калкты баш көтөргүс жакырданууга алып келип, Мекенин таштап кеткенге аргасыз кылган. Мисалы, Талас кантонунун Рыков волостунун бир канча райондорундагы орто дыйкандарга эки эсе салынган

175 Абдрахманов Ж. 1916. Күндөлүктөр. Сталинге кат. – Б.: Улуу тоолор, 2016.219.

176 Абдрахманов Ю. Избранные труды. /Сост.Дж. Джунушалиев и др., НАН КР, Институт истории, Общественный фонд «Иссык-Куль». – Б., 2001.117.

салык боюнча эгин даярдоо өкүлдөрүнүн аша чапкан саясатынан эл такыр жакырданып калбайлы деп, малын саткан акчага эгин сатып алып жатышканы белгиленсе, 1930-жылдын 11-февралындагы маалымат боюнча январь жана февраль айларында Түркмөнстандан-85 чарба, Тажикстандан-64 чарба, Кыргызстандан-6 чарба ээлери чет өлкөгө кеткен. Көп сандаган адамдар малын, буюм-тайымдарын сатып эмиграцияга даярданып жатканын, ал эми Түндүк Кыргызстандын Фрунзе, Каракол кантондорунан Батыш Кытайга көчүүгө даярданып жатканы кабарланган[177] Ушундай жагдайда отурукташтыруу жана ирилештирүү саясаты Кыргызстандын мал чарбасына олуттуу зыян алып келген. 1928-жылы Жусуп Абдрахманов Орто Азия Аткаруу комиссиясынын жыйынына катышып, байларды мүлкүнөн күч менен ажыратуу маселеси боюнча каршы пикирин билдирген. Ал: «Партиянын байларга карата саясаты алардын ашык жерлерин алуу, кредиттен ажыратуу, батрактардын жана малчылардын эмгегин коргоо, байлар тарабынан пайдаланылган көз каранды кылуучу сүткордук абалды кыскартуу менен экономикалык күрөштүн чегинде жүргүзүлүшү керек. Бирок мындай саясат жакшыртылган чарбасы бар жана аны тынымсыз жакшыртуу үчүн аракет кылган бай турмушу болгон оокаттуу малчы жана дыйкандарга эч бир тиешеси болбошу керек. Ошондуктан биз мал-мүлктүү бай элементтерди бай эзүүчүлөрдөн ажыратуу керек. Айылдагы бай элементтер жөн жеринен биздин экономикалык жана саясий кысымдын объектиси болбошу керек...»[178]- деп белгилеп, жүргүзүлүп жаткан саясаттын туура эместигин ачык сындаган.

Жусуп Абдрахманов өлкөдө социалисттик түзүлүштү жетиштүү деңгээлде ишке ашыруу үчүн агартуу маселелерине катуу көңүл бурган. Индустриялаштыруу маселелерин чечүүдө жергиликтүү калктан жумушчу адистерди даярдоо жана илимий-техникалык интеллигенциянын катмарын

177 Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939. Документы и материалы. В 4-х т. Т.3. 1930–1934 гг. Кн.1. 1930–1931 гг. – М., «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. 77–165.

178 ЦГА ОПД КР Ф.391.Оп.3.Д.68.Л.72.

түзүү негизги маселелерден болгон[179]. Жусуп Абдрахманов эл чарбасын өнүктүрүүдө бөлүнүп жаткан каражаттын жарымы эл агартуу иштерине жумшалып жатканын белгилеп, айрыкча жалпы башталгыч окутуу иштерин уюштуруу, сабатсыздыкты жоюну колго алууну тапшырган. Мектеп курагындагы балдарды мектепке тартуу 1928-жылы 32%, 1929-1930-жылдары 75% болуп, эми 1931-жылы толугу менен тартуу зарылдыгы турган. 1931-жылы 510 жогорку билимдүү адистерди даярдоо каралса, жыйынтыгында, 182 адис даярдалган. Ал эми 1930-жылы орто адистиги бар 760 адамдын ордуна 355 адис болгон. 1931-жылы орто адистиги бар 1 268 айыл чарба кызматкерин даярдоо каралган, бирок 411 адам гана даярдалган. Жусуп Абдрахманов Кыргыз Республикасынын эл агартуу иштериндеги кемчиликтердин тоскоол жаратып жатканын белгилеп, орто адистиги бар окуу жайларга басым жасоо талабын айткан[180]. Эл агартуу иштерине болгон көзөмөл күчөтүлүп, ошондой эле айыл чарба боюнча билим алууну (адистерди даярдоо) жакшы жолго коюлушун өкмөттүн эң биринчи маанилүү талабы катары белгиленген көрсөтмөлөрдү берген. Мындай кемчиликтер өз убагында жоюлуп, жетиштүү каражат бөлүнүп, агартуу иштериндеги чечкиндүү аракеттердин натыйжасында беш жылдыктын аягында калктын жалпы сабаттуулугу 50%га чейин жогорулаган. Улуттун айылдык интеллигенциясынын алгачкы адистери: агрономдор, агротехниктер, мугалимдер, врачтар, механизаторлор өсүп чыккан. Эгерде 1927-жылы республикада 121 врач жана 213 орто медициналык персонал болсо, 1932-жылы 248 врач, 578 медперсонал болгон. Республиканын мектептеринде 3 миңден ашык мугалим иштеген.

Биринчи беш жылдыкта Фрунзеде гидромелиоративдик, музыкалык, медициналык, айыл чарбалык, кооперативдик, финансы-экономикалык техникумдар, ал эми Ошто биринчи пахтачылык, Кызыл-Кыяда тоо-кен техникумдары уюштурулган. 1932-жылы республикада 13 атайын орто окуу

---

179 Кыргызстандын тарыхы. Байыркы мезгилден бүгүнкү күнгө чейин. 3 томдук. III том . XX – XXI кк. башы (1990 – 2016-жж.). – Б., «Кут-Бер», 2016.237.

180 Советская Киргизия. 1931 г. 8 февраля.

жайлары жана 4 жумушчу факультети иштеп, анда 1252 окуучу болгон. Ушул эле жылы 149 клуб, 89 китепкана, 115 кызыл боз үй, 146 кызыл чайкана, 6 200 радио түйүнү, 66 кино көрсөтүлүүгө керектүү приборлор жана шаймандар, 45 окуу үйлөрү иштеп[181], элдин маданиятын көтөрүп, билим менен камсыз кылууда опол тоодой эмгек жасалган.

Бул жылдары улуттук кадрларды даярдоо багытында дагы көптөгөн иш-чаралар иштелип чыккан. Анда жергиликтүү калк үчүн билим алууга кеңири мүмкүнчүлүк түзүп берүү, маданиятты өнүктүрүү жана иш кагаздарды эне тилинде жүргүзүү, башкаруу аппаратына улуттук адистерди даярдоо, аларды эл чарбасынын бардык тармактарына кеңири тартуу негизги максаттардын бири болгон. Бул көйгөйлүү маселе боюнча Жусуп Абдрахманов 1925-жылы 5-майда И. Сталинге жазган катында: «Орто Азия Мамлекеттик университетинде азыркы учурда казак-кыргыздардан 100гө жакын жаштар окушат, бирок ошол эле университетте бир да кыргыз окубайт, себеби кара-кыргыздардын эсебинен казак-кыргыздар кабыл алынып келген»[182]. Жусуп Абдрахманов адам факторуна жана кесипкөй адистерге өзгөчө маани берген.

1928-жылы 16-октябрда Кыробком БКП(б)нын Аткаруу бюросунун токтому менен Ж.Абдрахманов улутташтыруу комиссиясынын төрагасы болуп дайындалат[183]. Ал комиссиянын максаты-советтик жана мамлекеттик мекемелерде иш кагаздарын кыргыз тилинде жүргүзүү, келечекте аны эки тилде – кыргыз жана орус тилдеринде жүргүзүү жана улуттук адистерди даярдоо, аларды областтык мамлекеттик аппараттарга тартуу милдети турган. Жусуп Абдрахмановдун IV областтык конференцияда сүйлөгөн сөзүндө: «Эл катмарында жалпы маданияттуу күчтөрдүн жетишсиздигинен жаш муундун өкүлдөрү элдин кадыр-баркына ээ боло турган административдик жооптуу кызмат орундарын каалашпайт. Бул аянычтуу көрүнүш, себеби аппаратты улуттук кадрлар менен толуктоодо бир кыйла тоскоолдуктар жаралып жатат.

181 Джуманалиев А. Политическая история Кыргызстана. – Б., 2002.271.

182 ЦГА ОПД КР Ф.391.Оп.3.Д.74.Л.50.

183 ЦГА ОПД КР.Ф.10.Оп.1.Д.157.Л.39.

Жакында эле биз мындай бир фактыга күбө болдук: партиянын мүчөсү болгон бир жооптуу кызматкерге райондун аткаруу комитетинин (райисполком) төрагасы болуп иштөөнү сунуштадык, бирок ал кызматтан баш тартып, милиционер болорун айтты. Бул эмнеден кабар берет, ал адам үчүн иш негизги орунда турбайт, ага револьвер жана кийип жүргөн формасы өтө маанилүү, себеби ал эл арасында белгилүү бир жагдайды жаратат. Жооптуу кызматкерлер тарабынан болуп жаткан мындай жоопкерчиликсиз мамилелер биздин улутташтыруу иштерибизге тоскоол болуп жаткандыгын...»[184] белгилейт. Жусуп Абдрахмановду кадр маселеси көп ойлондурган. Себеби ишин жакшы билген кадрлар мамлекетке пайда алып келип, анын өнүгүшүн камсыз кыларын түшүнгөн.

Жусуп Абдрахманов тил маселесин өз деңгээлине көтөрүүгө көп аракеттерди жасаган. Ал тилдин мааниси жөнүндө: «Өзгөн районунун Покровка айылында отурам. Бул айылдын тегерегинде 3 айылдык кеңештин 13 кыргыз кыштагы бар, ал жерде мектеп, кыргыз соодасынын дүкөнү да жок. Кыргыз Покровкага 20 км алыс жерден 1 кг керосин алуу үчүн келип, кезеги келгенче эки күн күтөт. Сатуучулар кыргыздардын пахта же эгин өткөргөнү жөнүндө орус тилиндеги справканы талап кылышат, алар үчүн кыргыз тилиндеги справка жараксыз болуп саналат. Кыргызстанда кыргыз тилиндеги справка жараксыз болуп эсептелген. Бул сыяктуу жаман кесепеттер менен ким күрөшөт. Жергиликтүү адистер начар, алсыз, ал эми европалык кызматкерлердин иши да жок»[185]. 1928-жылы 3-мартта №40 «Кыргыз тилин милдеттүү түрдө үйрөнүү боюнча» токтом чыккан[186]. Советтик аппаратты улутташтыруу боюнча комиссиянын төрагасы катары Жусуп Абдрахманов кыргыз тилин үйрөтүү иштери боюнча ийримдерди күчөтүү, сабактын өтүшүн жана катышуучуларды дайыма көзөмөлгө алуу, кыргыз тилин четке кагып же

184 ЦГА ОПД КР Ф.Ю.Оп.1.Д.83.Л.42-43.

185 Абдрахманов Ю. Избранные труды. /Сост.Дж. Джунушалиев и др., НАН КР, Институт истории, Общественный фонд «Иссык-Куль». – Б., 2001.123.

186 Советская Киргизия. №92. 26 апреля 1929 г.

үйрөнүүгө кастык кылган кызматкерлерге карата токтомго ылайык иштен бошотуу чараларын колдонууну көрсөтүп, талап кылган.

Жусуп Абдрахманов тилдин сакталышы менен кыргыз улутунун ар тараптуу өнүгүшүнө шарт түзүлөрүн эске алган. Ал Кыргызстан Кеңештеринин 1929-жылы өткөрүлгөн II съездинде: «Кыргызстандын бардык окуу жайларына кыргыз тилин үйрөтүп, сабак өтүү үчүн милдеттүү түрдө кыргыз тил сабагын киргизип, кыргыз тилди үйрөнүү үчүн окуу жана адабий китептер менен камсыз кылуу – Кыргыз АССРинин өкмөтүнүн алдындагы эң маанилүү маселе»[187] экендигин билдирген. Тилекке каршы, анын кыргыз тилин өнүктүрүү жөнүндөгү сунушу кабыл алынса да, иш жүзүндө ал чечимдер улутчул, жергиликтүү калктын кызыкчылыгын коргогон деген саясий документтердин санын толуктаган. Жусуп Абдрахманов мамлекеттик аппаратты улуттук кадрлар менен толуктоо жөнүндө: «Негизги улутка түшүнүксүз тилде иштеген аппарат алар үчүн бөтөн, түшүнүксүз жана бюрократтык аппарат болуп жатат», - деп белгилеген.

Ушундай шартта Жусуп Абдрахманов 1933-жылы 19-декабрда маалымат катары Кыробкомдун катчыларына Фрунзе шаарында 1-октябрдан тарта калкка паспорт берүү пландалганы тууралуу билдирүү жасаган. Паспорт шаарларда жана жумушчу посёлокторунда жашаган 16 жаштан жогорку бардык адамдар үчүн бирден-бир инсандыгын ырастоочу документ болуп саналган. Милдеттүү түрдө ар кайсы тармакта иштегендердин паспорту болуусу зарыл. Паспортту киргизүүнүн негизги максаты - калкты каттоону жакшыртуу экендигин баса көрсөтүп, 1-декабрга чейин шаардын калкы паспортсуз болбошу керек экендигин эскертип, бул иш боюнча алгылыктуу иш алып барыш керек деп баса белгилеген[188].

Жыйынтыгында, Жусуп Абдрахмановдун өмүр жолу жана мамлекеттик ишмердүүлүгү Ата Мекенге кызмат кылуунун бийик үлгүсү. Кыргызстандын

187 ЦГА ОПД КР Ф.10.Оп.1.Д.225.Л.66.
188 ЦГА ОПД КР Ф.10.Оп.1.Д.524.Л.19.

кызыкчылыгы жана өнүгүшү үчүн талбай иштеп, бүт өмүрүн арнаган. Өкмөт башчы болуп, Кыргызстанды жетектеп турганда өнөр жай, айыл чарба жана маданият тармактарында социалисттик курулуштун алгачкы пайдубалын түптөп, азыркы экономиканын жана социалдык инфраструктуранын негизин түзүп, транспорт, энергетика, ирригациялык система, шаарлардын курулушуна, айыл-кыштактарды түзгөнгө, улуттук маданиятты сактап, илим-билим тармагын өнүгүү жолуна салганга чоң салым кошкон. Жусуп Абдрахманов өкмөт башчысы болуп турганда Кыргызстан өнүгүүнүн бардык тармактары боюнча ийгиликтерге жетишкен.

4.2.Тоталитардык режимдин курмандыгы

Диссертациялык иликтөө жүргүзүүдө Москвадагы Россия мамлекеттик архивинде Жусуп Абдрахмановго коюлган саясий күнөөлөр жөнүндө маалыматтарга таянып, анын ошол кездеги партиялык бийликтин жүргүзгөн саясатынын курмандыгы болгондугу далилденди.

1932-жылдан баштап Республиканын биринчи жетекчиси Жусуп Абдрахмановдун мамлекеттик ишмердүүлүгүн сындаган саясий күнөөлөр коюла баштаган. Ага ылайык БКП(б) БККти эгин боюнча планды аткарылбаганы тууралуу 1933-жылы 13-майда «Кыргызстанда эгинди ысырап кылуу жана уурдоо» жөнүндө атайын токтомду кабыл алган. Ал маселе ого бетер курчуп, 1933-жылы июнда партиянын Кыргыз обкомунун пленумунда талкууланган. Кетирген кемчиликтери үчүн БКП(б) БККнын 1933-жылдын 9-майдагы чечиминин негизинде Кыргыз АССР Эл Комиссарлар Кеңешинин төрагасы (биринчи өкмөт башчы) Жусуп Абдрахмановго катуу сөгүш жарыяланып, кийин ал 1933-жылы 22-сентябрда БКП(б) БКнын Саясий бюросунун чечими менен Кыргыз АССР Эл Комиссарынын төрагасы кызматынан бошотулуп, 1933-жылы 14-октябрда БКП(б) БКК «партияга каршы жүрүм-туруму үчүн троцкисттик топтордун таасири астында көп маселелер боюнча партиянын саясатына макул болгон эмес, алардын алдында партиянын жетекчилигине жалаа жаап, макул эместигин айткан, партиянын чечимдерин ак ниеттен жактабастан, иш жүзүндө аларды бурмалаган»[189] деген саясий чечим чыгарылып, партиянын катарынан четтетилген. Анын партиялуулугу жөнүндө иш БКП(б) БККга өткөрүлүп берилген.

«Кыргызстанда эгинди уурдоо жана ысырап кылган» деген күнөөнү республиканын жетекчилерине коюлушуна нааразы болгон Жусуп Абдрахманов 1933-жылы 4-сентябрда Фрунзе шаарынан БКП(б) БККнын төрагасынын орун басары Н.К.Антиповго жазган катында: «1932-жылы жазда казактар агылып Кыргызстанга көчүп келип, алардын арасында ачарчылыктан

189 РГАСПИ (Российский государственный архив социально-политической истории) Ф.589.Оп.3.Д.56.Л.296.

өлүм-житим көп боло баштады. Бул көптөгөн жетекчи жолдошторду, анын ичинде мени дагы чочулатты. Биз эгин даярдоо боюнча план алганыбызда, Орто азиялык бюро менен пикир келишпестиктер жаралган, себеби биздин Республикага эгин даярдоо боюнча көбөйтүлгөн план бекитилген. Өлкөбүздүн кээ бир райондорунда кургакчылыктан эгиндин түшүмү начар болгон. Ошондуктан биз эгин даярдоонун башында кээ бир райондор боюнча (Жалал-Абад, Араван, Ноокат) эгин менен соода кылганга жол бергенбиз. Бир жолу Шахрайдын кабинетинде Исакеев болуп Казакстандагы оор абалды эскерип, өзүбүздө эгин даярдоо боюнча сүйлөшүп отуруп, планды аткаруу абдан кыйын болот деп эсептедик. «Биз Республиканы Казакстандын абалына жеткиргенден көрө, мейли, бизди планды аткарбаганыбыз үчүн кызматтан алып салсын» – деп айттым. Бул сунушка Шахрай, Исакеев да макул болушту»[190], - деп жазган. Жусуп Абдрахмановдун мындай ачык айткан билдирүүсү ошол кездеги Түркстандын бардык газеталарына жарыяланган[191] деп жазган М.Чокаев. Жусуп Абдрахманов мындай чечимдин кесепетин жакшы түшүнгөн, Москва койгон план боюнча бере турган эгин балким жок болсо же бере турган эгин болуп, аны Борборго жөнөтсө, бүтүндөй калкты ачарчылыкка мажбур кылмак. Ошондуктан Жусуп Абдрахманов ойлонбостон, элди катаал ачарчылыктан сактап калуу оюн билдирген. Себеби, 1933-жылдын 1-июлундагы Кыргыз АССРиндеги ачарчылык тууралуу СССР МСББнын (ОГПУ) жашыруун саясий бөлүмүнүн атайын билдирүүсүндө Кыргызстандын бир катар аймактарында тамак-аш маселесинен улам оорулар жана ачкачылыктан улам шишик пайда болуп, ачкачылыктан каза болгондор катталганы айтылган. Азык-түлүк кыйынчылыгынан улам колхоздордон чыгып кетүүсү, колхозчулардын башка областтарга, республикаларга качуусу, тамак-аш үчүн Кытайга массалык миграциялар болуп жаткандыгы кабарланган[192]. Бирок Борбор кыргыз өкмөтү менен партиялык жетекчиликтин иш аракетин «өкмөткө каршы багыты» катары

190 РГАСПИ. Ф.589.Оп.3.Д.56Л.257.

191 Абдуакап Кара. Политика Советского Союза в отношении Тюркского мира. Стамбул,2023.360. 308.

192 Голод в СССР. 1929-1934: В 3 т. Т. 2: Июль 1932- июль 1933/Отв.составитель В.В.Кондрашин. – М.: МФД, 2012. – 912с. (Россия. ХХвек. Документы.735.

карап, майда-чүйдө жергиликтүү кызыкчылыктарды мамлекеттин кызыкчылыгына каршы койду деп тыянак чыгарган.

Жусуп Абдрахманов тайманбай ачуу чындыкты айтып, элинин кызыкчылыгы үчүн чечкиндүү көз карандысыз эркин саясатты жүргүзө алган. Россиядагы мамлекеттик архивден Жусуп Абдрахмановдун Кыргызстанда эгинди даярдоо жана үнөмдөө иштери республиканын ички чарбалык абалына, карапайым элдин шартка ылайыкталып ойлонулуп, кеңешип жасалган чечим экендигин Кремлдеги жетекчилерге түшүндүрүү максатында бир нече жолу жазган каттары табылды.

Ал 1933-жылы 9-сентябрда И.В.Сталин, Л.М.Каганович жана Я.Э.Рудзутакка жазган катында: «Кыргызстандын кээ бир райондорунда мамлекетке эгин төгүп план аткаруу үчүн малын сатып, ага кайра эгин сатып алганга мажбур болушкан. 1930-жылы Балыкчы районунда 1 койго 1 пуд эгин сатып алган учурлар болгон. Мал чарбачылыгы кыргыз райондорунун чарбасынын негизги бөлүгүн түзөт, андыктан малдын саны өтө төмөндөп кетсе, мал чарбасынын өнүгүшү боюнча маселелер жаралышы мүмкүн. Ошондуктан 1932-жылы дан эгинин сарптоого жол берип, БКнын Кыргызстандын алыскы жерлериндеги эгинди ташып келүү жөнүндөгү директивасын аткарылбай, 1933-жылы жазында БКнын жана ОАБ БКнын макулдугу жок эле үрөндүк эгиндерди колхоздорго таратылган[193] .

Жусуп Абдрахманов жалпы элин, миңдеген дыйкандарды жана малчыларды ачарчылыктан сактап, жок болуп кетүү коркунучунан алып калган[194].

Жусуп Абдрахманов коомдун жалпы максаттарын түздөн түз өзүнүн максаттарына айландырып, аны ишке ашырууга далалат жасаса, ал эми тоталитардык коом Жусуп Абдрахмановдун ички күчтөрүнүн толук өнүгүшүнө жана рухий өсүүсүнө жана аларды шке ашырууда каршы аракеттерди жасаган.

193 РГАСПИ. Ф.589.Оп.3.Д.56.43-43-беттин арты.

194 Көрүнүктүү мамлекеттик жана коомдук ишмер Юсуп Абдрахмановдун 100 жылдыгына арналган «Эл деп соккон жүрөк» аттуу республикалык илимий-практикалык конференциясынын материалдары. Бишкек шаары, 2002-жыл.25-26-декабрь. 53.

Кыргызстанда бийликке болгон кепилдик Республиканын коомчулугу тарабынан аныкталбастан, өлкөдөгү мамлекеттүүлүктүн тоталитардык түзүлүшүнө ылайык Борбордун катаал көзөмөлү астында аныкталган. Мындай кырдаалда адам өзү түзгөн коомдук дүйнө өзүнө кас, үстөмдүк кылуучу дүйнөгө айланып, адам болсо ал дүйнөгө ылайыкташууга мажбур болгон. Кыргыз областтык комитетинин 1-катчысы А.Шахрай: «Эгин маселеси айыл чарба тармагындагы негизги звено жана айыл чарбадагы бардык чечиле элек маселелерди чечүүгө ачкыч болуп саналат» деп көрсөткөндөй, тилекке каршы, айыл-кыштактарда эгин даярдоо саясаты 1918-1920-жылдардагы согуштук коммунизм убагында азык-түлүк даярдоо системасын эске салган[195]. Борбор өзүнүн алдына койгон максатына жетүү үчүн союздук, автономиялык республикалардын жана башка улуттук түзүлүштөрдүн кызыкчылыктарын эске албай, аларды туруктуу өз алдынча өнүгүүсүн чектеп, жада калса иш жүзүндө өлкөдө өндүрүлгөн продукциянын баарын каалагандай бөлүштүргөн.

Жусуп Абдрахманов: «Өткөнүң-күрөш, келечегиң-күрөш. Көтөрө аламбы? Тарыхтын чукул бурулушундагы «революциянын арабасынан» көпчүлүгү кулап түшүп жатышат. Мен кулап түшпөгөндөй жетишээрлик эле күчтүүмүнбү? Дайыма өзүмдүн бийик абалымдын жана милдетимдин денгээлинде болуш өчүн өзүмдүн жана ишимдин үстүндө абдан көп иштешим керек деген оюн билдирген[196].

1932-жылы Кыргызстан эгин даярдоонун мамлекеттик планын аткара алган эмес, 1933-жылдын 15-февралына карата колхоздор боюнча 92%, жеке менчик чарбалар боюнча 74% гана план көрөткүчү тапшырылган. Айрыкча республиканын эң алыс райондорунан эгин темир жол станцияларына өтө жай жеткирилип турган.

1932-жылы 6-июлда партиянын Областтык комитетинин 1-катчысы А.Шахрай И.В.Сталинге жана К.Я.Бауманга ВКП (б) БК Ортоазбюросунун

195 Советская Киргизия. 30 июля. 1931г.

196 Абдрахманов Ю.1916.Дневники.Письма к Сталину. –Фрунзе,1991.- 320с. 171.

катчысы төмөндөгүдөй кыскача баяндоо каты менен кайрылган: «15-июлда Кыргызстанда эгин даярдоо иши башталат. Кыргызстан 137 миң тонна дан өсүмдуктөрдү (8,4 млн.пуд), анын ичинен 89 миң тонна буудай (5,4 млн.пуд) даярдайт. Дан эгиндерин ташып келүүдө 170 км ди түзгөн Фрунзе-Рыбачье кууш, тар жолу саналат. 47,7 миң тонна дан эгиндери (2,9 млн.пуд), анын ичинен 24 миң тонна буудай (1,5млн пуд) ушул жол аркылуу ташылышы керек».

Бирок ошол учурда жүк ташуу үчүн Республикада болгону 89 автомашина жана кооперативдердин 300 араба унаасы иштеп турган. Ал эми бардык жүктү өз убагында ташып келүү үчүн 375 автомашина же 5000 араба керек болгон[197]. Жол маселеси экономиканын өнүгүшүнө чоң таасир берип, андан мамлекет көп жабыр тарткан.

Республикада эгин даярдоо, план аткаруу мезгилинде дыйкандардын короолорун тинтип, колхоздордун жетекчилерин камакка алуу иштерине Жусуп Абдрахманов нааразы болгон. Эгин даярдоого кулактардын, байлардын каршылык көрсөтүүсү аларга карата мажбурлоо чараларын колдонгон ошол жылдары түзүлгөн чарба жүргүзүүдөгү буйрукчул ыкмаларынын туура эместигин сынга алган.

1932-жылдагы массалык ачарчылык маселеси жана анын кесепеттери азыркы күнгө чейин тарыхчылардын жаңы изилдөө иштери менен толукталып жатат. Анын чыгышынын бир канча себептери болгон. Биринчиден, сталиндик режимдин агрардык саясатында жаңы колхоздук түзүлүш иш-чарасынын жүрүшүндөгү кыйынчылыктар эсепке алынбастан, ал саясат административдик-репрессиялык, зордук ыкмарынын негизинде жүргүзүлгөн. Андан сырткары Россия, чет өлкөгө эгин, пахта, эт экспортко жөнөтүлүп турган. 1932-жылы жеке менчик чарбалардын жана колхоздордун бүт эгинин мамлекетке алуу жөнүндөгү И.Сталиндин өздүк буйругу Украинадагы, Поволжьедеги, Түндүк Кавказдагы, Казакстандагы миллиондогон элди

197 ЦГА ОПД КР Ф.10.Оп.1.Д.418. 5-7

ачарчылыкка дуушар кылган. Республиканы Казакстан менен Сибирден 130 миңге жакын ачка адамдардын толкуну каптаган.

Республиканын таланттуу жетекчиси катары кырдаалга акыл-эстүүлүк, көрөгөчтүк менен баа берип, өлкөнүн ар бир атуулунун жоопкерчилигин алган Жусуп Абдрахманов ишмердик бийик жөндөмдүүлүгүнүн чегинде мамлекет, эл үчүн оор кесепеттердин болушун алдын ала жөнгө сала алган. Ошондой эле Казакстандан ачарчылыктын кесепетинен келгендерге чоң жардам көрсөткөн.

Кырг.АССРнин Эл Комиссарлар Кеңешинин төрагасы Жусуп Абдрахманов 1933-жылы 16-февралда КАССРдин аткаруу комитеттерине буйрук берет.

Чүй, Токмок, Аламедин, Чалаказак, Калинин, Кара-Балта, Беловодск, Фрунзе, Руковский, Александровка, Балыкчы, Ысык-Көл, Сазановка, Каракол, Жети-Өгүз, Покровка, Талас, Дмитриевка, Сталин, Нарын, Ат-Башы, Араван-Бура, Ош, Өзгөн, Алай, Гүлчө, Ноокат, Кызыл-Кыя, Орозбеков, Үч-Коргон, Лейлек, Сүлүктү райондук аткаруу комитеттерине:

1. РСФСР ЭККнын директиваларына Кыргызстандын территориясындагы келгин казактарды жайгаштыруу боюнча тезинен план иштеп чыгарылсын. Колхоз, совхоз жана ишканалардын, райондук аткаруу комиттеринин жетекчилеринин райондоруардагы казак келгиндерди жайгаштыруу жөнүндөгү маалыматтар 20-февралга чейин берилсин;

2. Жергиликтүү ишканаларда, колхоздордо, совхоздордо казак чарбаларынын жайгаштырылышы жөнүндө маалымат даярдалсын;

3. Келгин казактардын балдарына балдар комиссиясы аркылуу тейлөө чаралары көрүлсүн[198] деген буйругун чыгарган.

1932-жылы Жусуп Абдрахманов өзүнүн жеке кызыкчылыгын, жогорку кызмат даражасын, мамлекеттик бюрократчыл жетекчилердин чечим, буйруктарын ойлогон эмес. Украина, Поволжье, Түндүк Кавказ, Казакстандын миллиондогон калкы ачарчылык менен күрөшүп, агылып Кыргызстанды каптай

198 ЦГА КР.Ф.23.Оп1.Д.720.93.

баштаганда баатырдык, тайманбаган чечими менен өз элин, казак элин ачарчылыктан сактап, өмүрүн тобокелге салган. Учурдагы эң оор катаал ачарчылыкка карабастан Сталин Европа өлкөлөрүнө эгинди экспорттоону уланта берүү талабын катуу койгон. Эгерде 1928-жылы чет мамлекетке 1 млн. центнер буудай жөнөтүлсө, 1929-жылы-13 млн. центнер, 1930-жылы-48,3 млн., 1931-жылы-51,8 млн., 1932-жылы-18,1 млн. Жада калса абдан катаал 1933-ачарчылык жылында да Батыш Европага 10 млн. центнерге жакын эгин жөнөтүлгөн. Ал эми 1932-1933-жылдардагы чет өлкөгө жөнөтүлгөн эгиндин жарымы менен гана өлкөнүн бардык түштүк райондорун катуу ачарчылыктан сактап калмак[199].

Эгин боюнча планды аткарууга мүмкүн болбогон шартта ВКП (б) БККда 1933-жылы 13-майда «Кыргызстанда эгинди ысырап кылуу жана уурдоо» жөнүндө атайын токтом кабыл алынып, бул маселе 1933-жылы июнда партиянын Кыргыз обкомунун пленумунда талкууланып, кыргыз партиялык уюму жөнүндө маселени ВКП (б) БКда атайын карап чыгууга себеп болгон.

ВКП (б) БКнын токтому ВКП (б) кыргыз обкомунун бюросу эгин даярдоого жетекчилик кылууда бир катар кемчиликтерге жол бергендигин белгилеген:

а) 1932-жылдагы эгин даярдаоо планын орундатууга салкын мамиле жасалган;

б) Совет бийлиги тарабынан бекитилген эгин менен жабдуу планынан тышкары эгинди ысырап кылууга жол берилген жана эгинди уурдоого каршы жетиштүү чаралар көрүлгөн эмес;

в) 1933-жылы жазында ОК бюросу ВКП (б) БКнын Орто Азия бюросунун макулдугусуз жана ВКП (б) БКнын санкциясы жок буудайдын үрөн ссудасын берүү жөнүндө туура эмес чечим кабыл алынган;

199 Медведьев Р.А. О Сталине и сталинизме - М: 1990. 214-215.

г) «Орто Азия республикаларынын жумушчуларын жана пахтакерлерин жабдуу үчүн Кыргызстандан эгин ташып чыгуу жөнүндө» ВКП (б) Орто Азия бюросунун чечимдерин өз убагында аткарууга каршылык көрсөтүлгөн»[200] Республиканын райондорун текшерүү мезгилинде эгин даярдоо боюнча планды аткарууга мүмкүн эместигин түшүнгөн жетекчилер планды төмөндөтүү чечимине келишкен. Жусуп Абдрахмановдун каттары менен таанышкан Борбордук комитеттердин жетекчилери аны Кыргызстандан алысыраак Россиянын мал чарба багытын өнүктүрүү боюнча анын билимин, тажрыйбасын пайдалануу максатында саясий сүргүн катарында Самара шаарына жөнөтүү боюнча көрсөтмө берилген. Натыйжада, 1933-1935-жылдары Жусуп Абдрахманов Самара областынын мал чарба тармагынын өнүгүшү үчүн белгилүү салым кошкон. Себеби ал Кыргызстандын экономикасы менен чарбасын көтөрүүдө чоң тажрыйба топтоого жетишкен. Ал жаңы келген жеринин мал чарбасын өнүктүрүүдө өзүнүн уюштуруучулук жөндөмүн, билимин, жамаат менен иштөө чеберчилигин, чынчылдыгын, берилген ишти так, өз убагында аткарганын бирге иштеген кызматкерлер байкаган.

Ушундай жагдайга жараша 1934-жылы 19-июлда ВКП(б) Самара шаарында Крайлык Жер башкармалыгынын жергиликтүү партиялык комитетинин жыйынында Жусуп Абдрахмановдун арызы боюнча анын партиялуулугун калыбына келтирүү боюнча маселе каралган. Архивдеги документте: «Жол. Ж. Абдрахманов КрайЗУнун аппаратында 1933-жылдын ноябрь айынын аягынан бери иштейт. Ал мурда партиянын катарынан чыгарылса дагы бизде иштегенден баштап партиялык уюмдан байланышты үзгөн эмес, ачык өткөн партиялык чогулуштун баарына катышты. Анын билимдүү, уюштургуч, саясий кружоктун активдүү мүчөсү экени байкалды. Чогулуштарда жана кружок сабактарында бир канча жолу улуттук жана оппортунисттик кемчиликтерди сындап сүйлөдү. Ал иштеген ишинде

---

200 Отуз жетинчи жыл Кыргызстанда. – Б.:Кыргызстан, 1991. 34.

партиянын багытын туура жүргүзүп жатат»[201], - деген мүнөздөмө берилген. Ал мүнөздөмөгө партиялык комитеттин жооптуу катчысы Васюк, мүчөлөрү Денисов, Волгин, Ханаев, Белкин жана Салаев тастыктап кол коюшкан. Демек Жусуп Абдрахманов Самара шаарынын партиялык уюмунун тапшырмаларын так аткарып, Самара областынын айыл чарбасын көтөргөнгө өз салымын кошкон дегенге негиз бар. Россиядагы архивден табылган тарыхый документтердеги анын жазган каттарында социалисттик коомду куруу жана анын өнүгүшүнө чоң салым кошуу менен партиянын иши үчүн ак ниеттен иштей турганы айтылат.

Архивден табылган жаңы маалыматтар боюнча 1935-1937-жылдары Жусуп Абдрахманов Оренбург шаарында Оренбург областтык аткаруу комитетинин мал чарбасы боюнча областтык Жер бөлүмүнүн башчысынын орун басары болуп иштегендиги тастыкталды. Анткени ошол жылдары Оренбург областы жаңыдан түзүлүп, айыл чарба тармактарындагы уюштуруу иштерине жигердүү катышкан.

Айрыкча мал чарба тармагында тубар жылкынын санын өстүрүүгө, саан уйлардын тукумун жакшыртуу менен сүттүн көлөмүн жогорулатууга, мал чарба тармагын башкарууга тажрыйбалуу адистерди дайындоого, мал чарба курулуштарын кеңейтүүгө; тоютту убагында топтоо иштерин уюштурууда[202] анын ишти билгени менен башкалардан айырмаланган.

Жусуп Абдрахманов социалисттик коомду курууда, карапайым эмгекчи элди сапаттуу тамак-аш менен камсыз кылууда колхоз-совхоздордун ролу чоң экендигин эске алып, өзүнө чоң сабак болуп калган эгин даярдоону дагы көзөмөлгө алган. Анын ишке болгон мамилеси тууралуу 1936-жылы 23-июлда Оренбург шаарынын партиялык уюмунун катчысы Суриков: «Жол. Жусуп Абдрахманов Оренбург областынын Жер башкармалыгында область уюшулгандан баштап (1936-жылдын 1-январынан бери), Жер

201 РГАСПИ (Российский государственный архив социально-политической истории) Ф.589.Оп.3.Д.56.31.

202 ГАОО (Государственный архив Оренбургской области) Ф.1014. Оп.2. Д.1г.Л.9.

башкармалыгынын башчысынын орун басары кызматында иштейт. Ал СССР Жер иштери Эл Комиссариаты тарабынан өндүрүштүк иштерди уюшкандыктагы жетишкендиктери үчүн акчалай сыйлык менен сыйланган»[203] - деген мүнөздөмө берген. Жусуп Абдрахманов Кыргызстандагы кетирген кемчилигин жоюу үчүн бардык күчүн жумшап жатканы жөнүндө 1936-жылы 15-ноябрда И.В.Сталинге жазган катында да белгилеп кетет. Анда: «…Ленин-Сталиндин партиясынын катарынан чыгарылгандан кийин (1933-жылдын ноябрынан 1934-жылдын декабрына чейин) Средне-Волжск крайлык Жер башкармалыгында мал чарбасы боюнча өзүмдүн күчүмө жана билимиме ылайык большевиктик иште чын ниеттен жана берилгендик менен иштеп, кандайдыр бир деңгээлде партиянын алдында өз күнөөмдү жеңилдеткенге аракет кылдым»[204],-деп жазат. Анын билими жана ой жүгүртүү деңгээли, саясий жана мамлекеттик ишмердүүлүгү Россиядагы чарбалык кызматтарды аркалаганга өбөлгө түзүп, ишмердүүлүк жагынан жалпы союздун деңгээлине дал келген.

Россиядагы архивдерден табылган маалыматтарда Оренбургда да Жусуп Абдрахмановдун ишмердүүлүгү партиянын саясатына каршы болгон деген күнөө коюшканы белгилүү болду. Анткени Оренбург областтык аткаруу комитетинин төрагасы К.Е.Васильев менен Жусуп Абдрахманов жетекчи катары бири-бирин жакшы түшүнүп, мамилелери да мыкты болгон. Ошондуктан, экөөнүн мамлекеттик ишмердүүлүгү «эл душмандарынын» иши катары бааланып, Жусуп Абдрахмановго дагы «К.Е.Васильев менен бирге совет бийлигине каршы уюмда турган»[205] деген күнөө коюлган.

1937-жылы 22-июнда СССР Ички иштер ЭКнын төрагасы Н.И.Ежов өзүнүн докладында: «Оренбург областындагы совет бийлигине каршы иш жүргүзгөн кадрлардын областтык аткаруу комитетинин төрагасы К.Е.Васильев менен шаардык кеңештин төрагасы Каширииндин (казачья организация) бети

203 РГАСПИ Ф.589.Оп.3.Д.56.Л.32.

204 РГАСПИ Ф.589.Оп.3.Д.56. Л.22.

205 РГАСПИ Ф.589.Оп.3.Д.56.Л.297.

ачылды»,[206]- деп айткан. Себеби жогоруда көрсөтүлгөндөй К.Е.Васильев менен Жусуп Абдрахманов Оренбургда чогуу иштешип, областтын мал чарбасын көтөрүүдө бири-бирине колдоо көрсөтүп, натыйжалуу иштерди жүргүзүшкөн. Ошондуктан, экөөнө совет бийлигине каршы чогуу иш жүргүзгөн деген күнөө коюшкан. Оренбург шаарында дагы Жусуп Абдрахмановго саясий айып тагылган.

Жусуп Абдрахманов Самара жана Оренбург шаарларында иштеп жүргөндө Сталинге (Оренбургдан 3 жолу, Самарадан 1 жолу кат жазган), БКП (б) БКнын партиянын Контролдук Комиссиясынын төрагасы Кагановичке, БКП (б) БКнын партиянын Контролдук Комиссиясынын партколлегиясынын катчысы Шкирятовго, партиянын Контролдук Комиссиясына (бардыгы 7 жолу), ал эми Фрунзеден Рудзутак менен Антиповдун атына 2 жолу кат жазган.

Ал каттарында ВКП(б) БККнын чечими менен 1933-жылы 14-октябрда партияга каршы жүрүм-туруму үчүн партиянын катарынан чыгарылганын, азыркы учурда партиянын колдоосу жана ишеними болбосо иштеш абдан кыйын болорун белгилеп, кайра калыбына келтирүү өтүнүчү менен кайрылган. Ошондой эле партиянын иши үчүн өзүмдүн күчүмдү гана эмес, өмүрүмдү дагы бергенге даярмын[207] деп катында белгилеген. Ушундай жагдайларды эске алып, 1937-жылы 2-июнда партиянын Контролдук Комиссиясынын мүчөсү Сахарова Оренбург шаардык комитетке Жусуп Абдрахмановдун партиянын катарына кайра калыбына келтирүү жөнүндөгү арызды жөнөтүп, аны карап чыгып чечиминерди билдиргиле[208] деген билдирүүсүн жөнөткөн.

Бирок 1937-жылы 10-июнда Оренбург шаардык комитетинин катчысы А.Осипов: «Ж. Абдрахмановдун арызын кайрып беребиз. Ал контрреволюциялык Алаш-Ордо уюмунун активдүү катышуучусу катары

206 Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД.1918–1939. Документы и материалы: в 4т. Т.4. 1935–1939. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. 306.

207 РГАСПИ. Ф.589.Оп.3.Д.56. Л.39.

208 РГАСПИ. Ф.589.Оп.3.Д.56. Л.26.

камакка алынды»[209],-деген билдирүү жиберген. 1937-жылы 4-апрелде Оренбург Ички Иштер Эл Комиссариатынын башкармалыгы тарабынан камакка алынып, РСФСР кылмыш кодексинин 58-1 «а». 58-7, 58-8, 58-9, 58-11 беренеси менен айыпталган[210]. Ошентип, Жусуп Абдрахмановдун Оренбургдагы ишмердүүлүгү токтотулуп, тагдыры күч органдарынын колуна берилген.

Жусуп Абдрахмановдун камакка алынганы жөнүндө төмөндөгүдөй ойлор айтылган: С.Чоңбашев Алма-Атада (КрайЗУ) ирригациялык башкармалыктын башчысы болуп иштейт, 1936-жыл 2-декабрда кыргыз кызматкерлери менен сүйлөшүп отуруп, Жусуп Абдрахмановдун камалганын укканда «Деги Кыргызстанда эмне болуп жатат? Күнөөсү жок жалган жалаа менен баарын камап жатышат.... Ал эми Жусуп Абдрахмановду укканда, асман кулап мени басып калчудай сезилди» деп айткан. Ал эми 1936-жылы 30-декабрда Балыкчы районунун Күнчыгыш айылдык кеңешинин мугалимдер тобу Манаев, Бутешев, Кентаев (баары БКП(б)нын катарынан чыгарылган) Абдрахманов, Сыдыков, Токбаевдин партиядан чыгарылгандыгы жөнүндө сүйлөшүшүп, Манаев: «... эгерде совет бийлигине Абдрахманов, Сыдыков сыяктуу жетекчилер жакпаса, анда ал бийликтен жакшылыкты күтүүгө болбойт, эми Орозбековго да жетишти» деп айткан. Улутчул катары партиядан чыгарылган Балыкчы районунун «Тоң» совхозунун фермасынын мурдагы башкаруучусу Токбаев Турдалы Абдрахманов, Садаев, Чоңбашев ж.б. жөнүндө: «...Мындай акылдуу жана гениалдуу адамдар эч качан өлбөйт. Абдрахманов азыр Оренбургда чоң кызматта иштеп жатат, ал партияга кайра кабыл алынат, балким ал партбилетин алды. Алар Кыргызстандан сырткары убактылуу гана болуп жатышат, кийин алар келип, жетекчи кызматтарын ээлешет...» деп билдирген. Ал эми иниси Токо Абдрахманов 1936-жылы 7-апрелдеги катында «Жусуп 2 жылдан кийин келет, анын тилектери чоң. ...кандай гана болбосун башка багыт болот»[211] деп жазган. Ошондой эле Токбаев: Абдрахманов кыргыз элинин жыргалчылыгы

209 РГАСПИ. Ф.589.Оп.3.Д.56.Л.26.

210 Кыргызстандын тарыхы. Байыркы мезгилден бүгүнкү күнгө чейин. 3 томдук. III том . XX – XXI кк. башы (1990 – 2016-жж.). – Б., «Кут Бер», 2016.283.

211 ЦГА ОПД КР. Ф.10.Оп.1.Д.804.Л.Л.54-57.

жана турмушун көтөрүү үчүн күрөшкөн деп белгилеген. Акылга сыйбаган нерсе болгон, оор саясий айып тагылган Жусуп Абдрахманов социалисттик коомдун адилеттүү баалуулуктарына терең ишенип, ага чын дилинен таза кызмат кылган.

1937-жылы 14-сентябрда Ички Иштер ЭКнын Оренбургдагы башкармалыгы Жусуп Абдрахмановду РСФСРдын Кылмыш Кодексинин 57-статьясынын 4-пункту боюнча күнөөлүү деп аныктап, Кыргыз ССРнин Ички Иштер ЭКнын карамагына жөнөткөн. Жусуп Абдрахманов 1937-жылдын 4-апрелинен 1937-жылдын 14-сентябрына чейин Оренбург шаарынын түрмөсүндө 5 ай 10 күн сурак берип отурган.

Оренбургдан бизди иттердин жана куралданган сакчылардын коштоосунда жүк салган вагон менен алып келишти. Биз менен апамдын энеси (таенем) да бар болчу дейт Аида Жусуповна. Фрунзеден түштүк. Эки агам шаардын көчөлөрүнө бир аз басып келели деп суранышса, аларды аскер кызматчыларынын коштоосу менен жиберишти. Таенем бизди падышанын үй-бүлөсүндөй кылып эле вокзалдан атып салат деп ойлоп, баарыбызды кучактап, коштошуп жатты…

Бирок, аялдар менен балдарга ырайымдуулук кылышты. Гүлбахрам Ахметовнанын бир тууганы Гоголь жана Токтогул көчөлөрүнүн кесилишинен уй короону ижарага алып, аны актап, меш койгон. Бул жерде алар согуш башталганча жашап турушкан[212]. Жусуп Абдрахманов үй-бүлөсүнөн бөлүнүп, алар Кыргызстанга жеткирилсе, өзү оор саясий айып менен Оренбургдагы түрмөдө калган.

Түрмөдө мыкаачылык ыкмаларды колдонгон Ички Иштер ЭКнын кызматкерлери боорукерсиздик оор кылмыштуу чараларды пайдаланышып, эки жүздүүлүктү, кабыл алынган эрежелерге каршы чыгышып, саясий айып тагылгандарга өто одоно мамиле жасашкан.

---

212 Слово Кыргызстана. 2009.06.03.

Бирок, ишенимден кетүү, оор жаза экенин түшүнгөн Жусуп Абдрахманов 1938-жылы 4-ноябрдагы акыркы сот ишинде күнөөлүү эмес экендигин далилдей алган. 1930-жылдардагы дүйнөдөгү» эң адилеттүү» деп тараган советтик сот тармагындагы иш алып баруусунун дагы бир көрүнүшү тарыхта калган.

Ал күнү соттун жабык жыйыны өтүп, анын төрагасы-бригвоенюрист Алексеев, мүчөлөрү-бригвоенюрист Зайцев жана 1-рангадагы военюристи Болдорев. Катчысы-1-рангадагы военюристи Батнер. Соттун бул курамы (4 гана адам болгон) 1938-жылы 5-8-ноябрдагы эң жогорку жаза алгандарга жана башка бардык репрессиялангандарга өкүм чыгарган. Айыпталуучу Жусуп Абдрахманов гана болгон. Залда судьялар жана айыпталуучу гана болуп, ал эми күбөлөр менен соттун колунда эч кандай далил болчу буюмдары болгон эмес. Сот тергөө иштери аяктагандан кийин алар аз убакытка гана кеңешип, адамдын тагдырын аныктаган сот өкүмүн чыгарышкан.

Күнөөсүз жабыр тарткан Жусуп Абдрахманов сотто мурда берген бардык көрсөтмөлөрүнөн баш тартып, өзүн күнөөлү деп эсептебей турганын билдирген. Соттун протоколунда: «Ал өзүн күнөөлүүмүн деп эсептебейт. Тергөө учурундагы көрсөтмөлөрүнөн баш тартты. Антисоветтик уюмдун мүчөсү болгон эмес, эч кандай контрреволюциячыл иш жүргүзбөгөн, шпиондук кылган эмес» деп жазылган[213].

Официалдуу документтерде 1938-жылы 4-ноябрда Жогорку соттун аскердик коллегиясынын атынан Жусуп Абдрахмановго «Совет бийлигин кулатууну, Кыргызстанды СССРден ажыратып бөлүүнү жана Англияга ыктаган буржуазиялык улутчул мамлекетти түзүүнү көздөп, оңчул троцкисттик уюм менен биргелешип аракеттенген антисоветтик террорчул диверсиялык-чыккынчыл мүнөздөгү Социал-Туран партиясына катыштыгы бар» деген айып коюлган. Ошондой эле, адам акылына сыйбаган «пантюркисттик борбордун Т.Рыскулов, Ф.Ходжаев, Асфендияров, Хожанов» сыяктуу жетекчилери менен

213 Плоских В.М., Курманов З., Бегалиев У. Кыргызстандын улуттук лидери Абдыкерим Сыдыков. Доор, инсан, тагдыр. – Б., 1999. – 191 б.168.

байланышы болуп, шпиондук иш жүргүзүү үчүн англиялык тынчыга жардам көрсөткөн, бул ишке О.Алиевди, Х.Шоруковду, Б.Исакеевди, С.Чонбашевди тарткан деген саясий айыптар коюлган.

Кыска жашоосунда кыраакы саясатчы, тубаса таланттуу,кайталангыс мамлекеттик жетекчиге чейин көтөрүлгөн кыргыз элинин чыгаан уулу, сейрек жарала турган улуу инсан Жусуп Абдрахмановго чыгарылган эң жогорку өкүм жазасы (атуу) 1938-жылы 5-ноябрда аткарылган. 1958-жылы 17-апрелде СССР Жогорку Сотунун Аскер коллегиясынын чечими менен Жусуп Абдрахманов сот жагынан толук акталып, оор саясий айыптар алынып салынган. Ал эми 1989-жылы 4-январда Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин бюросу Кыргыз АССР Эл Комиссарлар Советинин мурдагы төрагасы Абдрахманов Жусупту партиялык жагынан актоо жөнүндө маселени карады деген ат менен официалдуу өкмөттүк «Советтик Кыргызстан» газетасына жарыяланып, анда төмөндөгүдөй жазылган: Жусуп Абдрахманов 1933-жылы КПССтин мүчөлүгүнөн негизсиз чыгарылгандыгы жана 1938-жылы законсуз жазалангандыгын, партиянын ошол кездеги багытындагы айрым маселелер боюнча анын макул эместиги партияга каршы жүрүш-туруштун көрүнүшү болуп саналбастан, социалисттик курулуштун лениндик планын бурмалоого партиядагы таза күчтөрдүн каршылык көрсөтүүсүн чагылдыра тургандыгын, ошондой эле анын граждандык согушка активдүү катышканын, Кыргыз АССРнин эл чарбасы менен маданиятын өнүктүрүүдөгү сиңирген эмгегин эске алып, Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин Бюросу Абдрахманов Жусупту партиялык жактан актады (өлгөндөн кийин).

«Атамды (1958-жылы сот жагынан) партияга калыбына келтирүү үчүн мага 31 жыл керек болду» дейт кызы Ленина Жусуповна. Ал эми Жусуп Абдрахманов партиялык жактан 1989-жылы 31-декабрда акталган.

Жыйынтыгында, совет доорундагы азыркы кыргыз мамлекеттүүлүгүн куруууда Ата Мекенине болгон мекенчил сезими тарых алдында Жусуп Абдрахмановдун улуулугун дагы бир жолу далилдеп берди. Себеби, элдин

улуттук аң-сезиминин эң маанилүү учурларынын бирин түзгөн өз мекени менен сыймыктануу адамдарды мекенчил аракеттерге чакырат. Мекенчил адамдын көз карашы өз өлкөсүнө карата аяр мамилеси жана Ата Мекенге болгон эң терең сезимдери менен мүнөздөлөт. Жусуп Абдрахманов өз өлкөсүнүн таламдары жөнүндө камкордук көрүп, алар үчүн жанын курман кылууга даяр туруп, курман кылды. Өз өлкөсүнүн социалдык жана маданий жетишкендиктерине сыймыктанып, элдин азап-тозогун тең бөлүшүп, өз мекенинин тарыхый өткөндөгүлөрүн жана кыргыз салтын урматтап, жашап турган жерин жакшы көрүп, чыныгы мекенчил адам болгондугун тарыхка калтырды.

КОРУТУНДУ

Жусуп Абдрахманов Кыргызстандын 1920-30-жылдарындагы улуттук интеллигенцянын алгачкы көрүнүктүү өкүлдөрүнүн бири болуп саналат.Ал КАССР Эл Комиссарлар Кеңешинин төрагасы же республиканын биринчи өкмөт башчысы кызматын аркалаган. Анын совет мезгилиндеги мамлекеттик ишмердүүлүгү тагдырына терең из калтырган.

Жусуп Абдрахмановдун мамлекеттик ишмердүүлүгүнө баа берүү жаңыча терең ойлонууну жана мамилени талап кылат. Анткени, 1980-жылдарга чейин Жусуп Абдрахманов тууралуу карама-каршылыктуу далил, булактар салттуу эмес мамиле кылууну жаратып келген. Кайталангыс инсан катары анын ар тараптуу өмүр жолу изилденүүгө тийиш. Тарыхый инсан катары анын бейнесин ачкан мезгилде, аны далилдей турган жыйынтыктардын болгону тастыкталды. Изилдөөдө Жусуп Абдрахмановдун мамлекеттик ишмердүүлүгү кыргыз элинин кызыкчылыгы менен байланышкан максаттары менен бир болгондугу аныкталды.

Жусуп Абдрахмановдун мамлекеттик ишмердүүлүгүн изилдөөнүн натыйжасында төмөндөгүдөй жыйынтыктарга келдик:

1. Жусуп Абдрахманов алгач ислам багытындагы айылдык молдодон билим алган. Ал жетиден сегизге караганда айылдагы молдодон окуп, араб тамгасын таанып, окуп, жазганды үйрөнгөн. Ысык-Көлдөгү чиркейлик молдолор Ногой уулу Кулназар, Сагынбай уулу Өмүралы, Жаналы уулу Асанкожо ж.б. балдарга араб арибин үйрөтүүгө чоң салым кошушукан.

Кийин Сазановкадагы орус-жергиликтүү мектебинде билим алып, алган билими анын инсан болуп калыптанышына чоң таасирин тийгизген. Анткени ал мектепте педагог-математик С.М.Граменицкий иштеп чыккан окутуунун жаңы ыкмаларынын негизинде орус-жергиликтүү мектептери үчүн окуу жана арифметика боюнча окуу китептери менен окуган. Албетте орус-жергиликтүү мектеби анын дүйнөгө болгон көз карашын калыптандырууда чечүүчү роль ойногон. Бул мектепти аяктагандан кийин, 1915-жылы Караколдогу эки

жылдык Жогорку башталгыч мектепке тапшырат. Мектепте бир жыл окуп, тилекке каршы, 1916-жылдагы элдик көтөрүлүшкө байланыштуу бүтпөй калат. Билимин жогорулатуудагы кийинки этабы Верный шаарындагы командирлерди даярдоо мектеби, андан кийин Ташкент шаарындагы В.И.Ленин атындагы Жогорку аскердик мектеби болгон. Аскердик мектепти оорусуна байланыштуу бүтпөй калган. Ошого карабастан, алган билимдеринин баары Жусуп Абдрахмановдун инсан болуп калыптанышына чоң таасирин тийгизген жана анын келечектеги ишмердүүлүгүнө жол ачкан.

2. Жусуп Абдрахмановдун Кызыл Армиянын катарына өз ыктыяры менен кошулушунун негизги себеби катары 1916-жылдагы трагедиялуу тарыхый окуяларга болгон жек көрүү сезими Жусуп Абдрахмановдун дүйнөгө болгон көз карашынын түзүлүшүнө негиз болуп, жарандык согушка катышууга түрткү болгон . Себеби, коомдогу кандуу кагылышуулар жана ырайымсыз жазалоо иштери Жусуп Абдрахмановдун көз алдында өткөн.

1918–1919-жылдардагы тарыхый шарттар Жусуп Абдрахмановдун алгачкы жоокердик каармандыгын аныктап, анын келечектеги саясий жана мамлекеттик ишмердүүлүгүнүн түзүлүшүнө өбөлгө түзгөн. Граждандык согушка катышып, ал кездеги топтогон аскердик тажрыйбасы анын кийинки мамлекетти куруу иштеринде да зор таасирин тийгизген. Себеби кандуу согушту өз көзү менен көрүп, адам жашоосун бүлүнгөнгө алып келген кесепетине күбө болгон. Адамдын бейпил турмушу үчүн мамлекетти ар тараптуу багытта өнүктүрүү керек экендигин абдан жакшы түшүнгөн.

3. Жусуп Абдрахманов Жети-Суу областындагы көп улуттуу айылдык жаштарды уюштуруп жетектеген биринчи кыргыз комсомолу болгон. Анын комсомолдук ишмердүүлүгү оор мезгилди камтыган. Комсомол жетекчилери аймактагы сабатсыздыкты жана жакырчылыкты жоюу, айыл чарба менен өнөр жайды кайра куруу, маданиятты көтөрүү иштерин камсыздашып, ачарчылыкка каршы күрөш жүргүзүшкөн. Жусуп Абдрахманов Жети-Суу областындагы комсомол уюмунун негиздөөчү жетекчилери менен достук мамиледе болгон.

Анын комсомолдук ишмердүүлүгү Ш.Ярмухамедов, Д.Бендтоков, Г.Муратбаев, Ш.Забиров сыяктуу тажрыйбалуу жаштардын арасында өнүккөн.

4. Жусуп Абдрахманов 1920-жылдын аягында (ноябрда) комсомолдук иштен партиялык кызматка которулган. Ал адегенде Түркстан Компартиясынын Алма-Ата, Талды-Коргон, Каракол уезддик-шаардык комитеттеринин жооптуу катчысы, кийин Түркстан Компартиясынын Пишпек уезддик-шаардык комитетинин уюштуруу бөлүмүн жетектеген. Түркстан Республикасындагы уезддик-шаардык комитеттер уезддердин экономикалык жана социалдык абалын көтөрүү иштерин жүргүзүп, жер-жерлердеги жаш партиялык уюмдардын идеялык жана саясий жактан өсүшүн камсыз кылып, аларды уюштуруу милдеттерин аткарышкан. Казакстанда партиялык кызматта жүргөндө Жусуп Абдрахманов ашыкча ысырапкорчулукка каршы чечкиндүү күрөш жүргүзгөн.

5. 1927-жылы 15-апрелде өткөн Советтердин Бүткүл россиялык XIII съездинде Кыргыз Автономиялык Республикасы болуп бекитилген токтом чыккан .1927-жылдын 7–12-мартында Кыргыз АССРинин I уюштуруу съезди болуп, 12-мартта КАССР БАКтын I сессиясында КАССР БАКтын Президиумун жана Эл Комиссарлар Кеңеши менен бирге Кыргыз Республикасынын өкмөтү шайланган.

Кыргыз АССР БАКтын биринчи чакырылышындагы I сессиясында Жусуп Абдрахманов бир добуштан Кыргыз АССРинин Эл Комиссарлар Кеңешинин төрагасы болуп шайланат . Ал улуттук лидер катары өзүнүн жеке сапаттарынын артыкчылыгы менен башкалардан айырмаланып, жогор жактагы башкаруучулардын ишенимине ээ болуп өкмөт башчылыгына сунушталган.

6. Негизги иш-чаралар Совет өкмөтү иштеп чыккан биринчи беш жылдык планынын негизинде аткарууга тийиш болгон. Анткени 1927-жылдын декабрь айында өткөн партиянын XV съезди СССРдин эл чарбасын өнүктүрүү боюнча биринчи беш жылдыктын планын иштеп чыгуу жөнүндө чечим кабыл алган. Съезддин көрсөтмөлөрүнө ылайык биринчи беш жылдык планда артта калган

улуттук райондордун экономикасы менен маданиятын көтөрүү жана өнүктүрүү маселелерине өзгөчө көңүл бурулган. Бул көрсөтмөлөрдүн негизинде 1929-жылы апрелде Бүткүл союздук конференция өткөрүлүп, анда мамлекеттин эл чарбасын өнүктүрүүнүн беш жылдык планы жактырылып, ушул эле жылдын май айында СССР Советинин V съезди ал планды бекиткен. Беш жылдык план социалисттик экономиканын негизин түзүү боюнча илимий жактан башкы программа болуп саналган. Анын максаты мамлекетти индустриялык өлкөгө айландыруу, жаңы өнөр жай өндүрүштөрүн ишке киргизүү, ГЭСтерди куруу, темир жол салуу, анын негизинде айыл чарбаны өнүктүрүү маселеси да көтөрүлгөн. Ушуга байланыштуу 1928–1932-жылдардагы ири мамлекеттик каржылоо иштери оор өнөр жайын өнүктүрүүгө багытталган. Кыргыз Республикасынын чарбасын өнүктүрүү боюнча беш жылдык планында өнөр жайдын негизинде табигый байлыктарды өздөштүрүү жана айыл чарба продукцияларын кайра иштетүү менен индустриялаштырууну ишке ашыруу каралган. 1929-жылы 28-майда Кремлде ССР Союзунун V съездинде биринчи беш жылдык долбоору талкууланып, ага Жусуп Абдрахманов катышкан. Биринчи беш жылдыктын тармактык өнүгүүсүнүн жетишкендиктерин камсыз кылган

7. Жусуп Абдрахманов Репрессиянын курмандыгы1932-жылдан баштап Республиканын биринчи жетекчиси Жусуп Абдрахмановдун мамлекеттик ишмердүүлүгүн сындаган саясий күнөөлөр коюла баштаган. Ага ылайык БКП(б) БККти эгин боюнча планды аткарылбаганы тууралуу 1933-жылы 13-майда «Кыргызстанда эгинди ысырап кылуу жана уурдоо» жөнүндө атайын токтомду кабыл алган. Ал маселе ого бетер курчуп, 1933-жылы июнда партиянын Кыргыз обкомунун пленумунда талкууланган. Кетирген кемчиликтери үчүн БКП(б) БККнын 1933-жылдын 9-майдагы чечиминин негизинде Кыргыз АССР Эл Комиссарлар Кеңешинин төрагасы (биринчи өкмөт башчы) Жусуп Абдрахмановго катуу сөгүш жарыяланып, кийин ал 1933-жылы 22-сентябрда БКП(б) БКнын Саясий бюросунун чечими менен Кыргыз

АССР Эл Комиссарынын төрагасы кызматынан бошотулуп, 1933-жылы 14-октябрда БКП(б) БКК «партияга каршы жүрүм-туруму үчүн троцкисттик топтордун таасири астында көп маселелер боюнча партиянын саясатына макул болгон эмес, алардын алдында партиянын жетекчилигине жалаа жаап, макул эместигин айткан, партиянын чечимдерин ак ниеттен жактабастан, иш жүзүндө аларды бурмалаган» деген негизсиз чындыкка дал келбеген саясий чечим чыгарылып, партиянын катарынан чыгарылып, анын кийинки оор тагдыры аныкталган.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

- Жусуп Абрахмановдун өрнөктүү өмүрү, көп кырдуу ишмердүүлүгү тууралуу илимий изилдөө иштерин жүргүзүү менен улуттук лидердин экономикалык эркиндикке басым жасап, реалдуу саясий өз алдынчалыкка жетишүүгө умтулгандыгын макалалар,теле берүүлөр жана радио уктуруулар аркылуу коомчулукка жеткирүү ;

- Ысык-Көл районундагы өзү туулуп-өскөн Жаркынбаев айылында Жусуп Абдрахмановдун үй музейин уюштуруп, калк арасында анын мамлекеттик өнүгүүнүн тарыхый тажрыйбасын азыркы турмуш менен айкалыштырып берүү жагын ишке ашыруу, жайылтуу;

- Жаш муун жана келечектеги саясатчылар үчүн илимий-практикалык конференцияларды уюштуруп, Жусуп Абдрахмановдун мамлекеттик өндүрүштү өнүктүрүүдөгү перспективдүү тенденцияларын жана тажрыйбасын талдай турган аянтчаларга жол ачуу;

- Жусуп Абдрахмановдун мамлекетти жетектеп турганда экономиканын, эл чарбасынын жана маданияттын бардык тармагында мамлекеттин жана коомчулуктун кызыкчылыгы үчүн жүргүзгөн ишмердүүлүгүн практикалык максатта анализдөө;

- Улуттук лидердин бай мурасын ар түрдүү тармактагы адистер тарабынан окуп-үйрөнүп, азыркы турмушунда өз иштеринде ийгиликтүү колдонууну актуалдаштыруу.

КЫСКАРТЫЛГАН СӨЗДӨРДҮН ТИЗМЕСИ

БАК – Борбордук аткаруу комитети

ББАК – Бүткүлсоюздук аткаруу комитети

БКП(б) БК – Бүткүлсоюздук Коммунисттик (большевиктер) партиясынын Борбордук комитети

ГЭС – гидро-электр станциясы

ИИЭК (НКВД) – Ички иштер эл комиссариаты

КАО – Кыргыз автономиялуу областы

КАССР – Кыргыз автономиялуу советтик социалисттик республикасы

ККАО – Кара-Кыргыз автономиялуу областы

Колхоз – жамаатташкан чарба

МСББ (ОГПУ) – мамлекеттик саясий башкармалыгынын бөлүмү

Ревком – революциялык комитет

РКП(б) БК – Россия коммунисттик партиясынын (большевиктер) партиясы

СССР – Советтик Социалисттик Республикалар Союзу

СТП – "Социал-Туран" партиясы

ТАССР – Түркстан автономиялуу советтик социалисттик республикасы

ТКП – Түркстан коммунисттик партиясы

ЭКК – Эл Комиссарлар Кеңеши

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

Ахивдик материалдар

1. Центральный государственный архив Кыргызской Республики Ф.20. Оп.1. Д.15.Л.49-50.

2. Центральный государственный архив Кыргызской Республики. Ф.20. Оп.1. Д.3.32.

3. Центральный государственный архив Кыргызской Республики Ф.20. Оп.1. Д.207.1.

4. Центральный государственный архив Кыргызской Республики Ф.21.Оп. 2. Д. 158. Л.156-157.

5. Центральный государственный архив Кыргызской Республики Ф.21.Оп.12. Д.2. Л.4.

6. Центральный государственный архив Кыргызской Республики Ф.21.Оп.2. Д.128. Л.9.

7. Центральный государственный архив Кыргызской Республики Ф.21.Оп.12. Д.2. Л.1.

8. Центральный государственный архив Кыргызской Республики Ф.23.Оп1. Д.720.Л.93.

9. Центральный государственный архив Кыргызской Республики Ф.23.Оп.1.Д.19.Л.104.

10. Центральный государственный архив Кыргызской Республики Ф.23.Оп.1.Д.142.Л.34.

11. Центральный государственный архив Кыргызской Республики Ф.23.Оп.1.Д.719.2-2 беттин арты.

12. Центральный государственный архив Кыргызской Республики Ф.23.Оп.1. Д.1159. Л.112–133.

13. Центральный государственный архив Кыргызской Республики Ф.2260.Оп.1.Д.2.Л.1-2.

14. Центральный государственный архив Кыргызской Республики

Ф.2960 Оп.1.Д.4.1.

15. Центральный государственный архив Кыргызской Республики Ф.2960.Оп.1.Д.1.1-2.

[ЦГА КР Ф.2960.Оп.1.Д.46. Л.2.]

16.Центральный государственный архив общественно-политической документации КР. Ф.10.Оп.1. Д.125. Л.15.

17.Центральный государственный архив общественно-политической документации КР. Ф.10.Оп.1. Д. 225. Л.66.

18.Центральный государственный архив общественно-политической документации КР. Ф.10.Оп.1. Д.4.35.

19.Центральный государственный архив общественно-политической документации КР. Ф.10.ОП.15. Д. 22.15-беттин арты.

20.Центральный государственный архив общественно-политической документации КР. Ф.10.Оп.15. Д.22. Л.23

21.Центральный государственный архив общественно-политической документации КР. Ф.10.Оп. 2. Д.1018. Л.33.

22.Центральный государственный архив общественно-политической документации КР. Ф.10.ОП.1.Д.125.Л.15.

23.Центральный государственный архив общественно-политической документации КР. Ф.10.Оп.1.Д.524.Л.19.].

24.Центральный государственный архив общественно-политической документации КР. Ф. 391.Оп. 3.Д.74.Л. 50.

25.Центральный государственный архив общественно-политической документации КР. Ф.391.Оп.3. Д.74. Л.7-8

26.Центральный государственный архив общественно-политической документации КР. Ф.391.Оп.3. Д.68.Л.72.

27.Центральный государственный архив общественно-политической документации КР. Ф.391.Оп. 3. Д.68. Л.76.

28.Центральный государственный архив общественно-политической документации КР. Ф.391.Оп.6.Л.54.

29.Центральный государственный архив общественно-политической документации КР. Ф.10.Оп.1. Д. 83. Л.42-43.

30.Центральный государственный архив общественно-политической документации КР. Ф.10.Оп.1.Д.157.Л.39.

31.Центральный государственный архив общественно-политической документации КР. Ф.391. Оп. 3. д. 74. 96.

32.Центральный государственный архив общественно-политической документации КР.Ф.10. Оп.1. Д.28. Л.219]

33.Центральный государственный архив общественно-политической документации КР. Ф.10. Оп.1. д.73. Л.160.

34.Центральный государственный архив общественно-политической документации КР. Ф.10. Оп.1 д.28. Л.10.

35.Центральный государственный архив общественно-политической документации КР. Ф.10. Оп.1. Д.418. Л. 5-7

36.Центральный государственный архив общественно-политической документации КР. Ф.10.Оп.1.Д.804.Л.38.

37.Центральный государственный архив общественно-политической документации КР. Ф.51. Оп.1. Д.637. Л.7.

38.Центральный государственный архив общественно-политической документации КР. Ф.10. оп.1. Д.5. Л.1.

39.Центральный государственный архив общественно-политической документации КР. Ф.10.Оп.1.Д.54. Л.55.

40. РГАСПИ (Российский государственный архив социально-политической истории) Ф.589.Оп.3.Д. 56. Л.31.

41. РГАСПИ (Российский государственный архив социально-политической истории) Ф.17. Оп. 100. Д.7699. Л.1

42. РГАСПИ (Российский государственный архив социально-политической истории) Ф.17.Оп. 3(ПБ) Д.742.Л.16.

43. РГАСПИ(Российский государственный архив социально-политической истории) Ф.17.ОП.69. Д.10. Л.10.

44. РГАСПИ(Российский государственный архив социально-политической истории) Ф.17.ОП. 69.Д. 3. Л.1-2-4-44-45-48.71.

45. РГАСПИ(Российский государственный архив социально-политической истории) Ф.17.ОП.69.Д.9.Л.115.

46. РГАСПИ (Российский государственный архив социально-политической истории) РГАСПИ Ф.589.Оп.3.Д.56. Л.22.

47. РГАСПИ (Российский государственный архив социально-политической истории) Ф.62. Оп.4.Д.50. Л.42.

48. РГАСПИ (Российский государственный архив социально-политической истории) Ф.17.ОП.100.Д.7699. 11-беттин арты.

49. АП РК (Архив Президента Республики Казахстан) Ф.666.ОП.1.Д.229.Л.89.

50. АП РК (Архив Президента Республики Казахстан) Ф.139.Оп.3.Д.1632.Л.8.

51. АП РК (Архив Президента Республики Казахстан) Ф.666.ОП.1.Д.984.Л.28.

52. Өзбекстан Улуттук архиви (НАУ).Ф.17.Оп.1.Д.493.40.

53. ГАОО (Государственный архив Оренбургской области) Ф.1014. Оп.2. Д.1г.Л.9.

Илимий макалалар, монографиялар

54. Абдрахманов Ж. 1916. Күндөлүктөр. Сталинге кат. – Б.: Улуу тоолор, 2016. - 412 б.

55. Абдрахманов Ю. Избранные труды. /Сост.Дж. Джунушалиев и др., НАН КР, Институт истории, Общественный фонд «Иссык-Куль». – Б., 2001. – 300с.

56. Абдрахманов Ю. Восстание киргиз в 1916г. 1931.

57. Абдрахманов Ю.1916.Дневники.Письма к Сталину. /Авт..вступ. ст. Дж. Джунушалиев, И. Е. Семенов; Худож. А. И. Ерошенко. – Фрунзе.: 1991.- 320с.

58. Абдрахманов Ю. “Совершенно секретно. Дневник Абдразманова Юсупа”. Первая тетрадь дневника, 19 августа – 7 ноября 1928 года /Идея проекта – А.Койчиев и А.Тузов. Под общ. ред. А.Койчиева и К.Чекирова. Авторы предисловия З.Курманов и А.Койчиев. Подг. текста “Дневник”, примечаний и археографического послесловия – А.Тузов и А.Абдрахманов. – Бишкек: Adver Print, 2021. – 132с., илл.

59. Абдуакап Кара. Политика Советского Союза в отношении Тюркского мира. Стамбул,2023. – 360 с.

60. Акаев А. История, прошедшая через мое сердце.-Москва-Бишкек: ИПЦ”Дизайн.Информация.Картография”, Илим, 2003. – 288 с.

61. А.Акаев. Залкар инсандар жөнүндө. - Б.: “Учкун” 1999. 236-б.

62. Аламанов С.К. Кыргызстандын мамлекеттик чек арасынын калыптанышы. –Б., 2005.

63. Абдуразаков И. Жусуп Абдрахманов. Тарыхый очерк. – Б., 2003.

64. Алиев, Салех Мамедоглы. История Ирана. XX век. – М.: Ин-т востоковедения РАН: Крафт+, 2004.129.

65. Б.Дж.Абдрахманов., Т.А.Абдырахманов «Кыргызстандагы саясий репрессиянын курмандыктары (1920-1953-жж.)». -10томдук.I том. –Б.: «Бийиктик плюс», 2020.-424б.

66. Бактыгулов Ж.С. Социалистические преобразования киргизского аила. Фрунзе: 1978.

67. Баялы Исакеев: судьба и время. Бишкек, 1998.

68. Боевая молодость.Воспоминания первых комсомольцев Казахстана (1917–1925) Казахское государственное издательство. – Алма-Ата, 1958.

69. Болджурова И.С., Боконбаева Ж.К. Очерки истории советской дипломатии Киргизии (1920–1991 годы). – Б., Изд-во КРСУ, 2017. – 178 с.

70. Буллер А. Введение в теорию истории: учебное пособие для вузов.- Москва: Издательство Юрайт, 2021.

71. Борбордук Азияны дүңгүрөткөн улуттук-боштондук көтөрүлүшкө 100 жыл: 1916-жылкы көтөрүлүштүн 100 жылдык мааракесине арналган илимий жыйындын баяндамалары, макалалар, архивдик ж.б. маалыматтар. – Б.: «Мурас» фонду, 2016.

72. Великий Жусуп Абдрахманов и его эпоха.Сб.док. и материалов/Сост.Д.Ш.Кызаева, А.Э.Кубатова, Д.Б.Сапаралиев.-Б.:Maxprint, 2021. -668с.илл.

73. ВКП (б) и национальный вопрос. Книга 1. 1918—1933 гг. / Составители Л.С. Гатагова, Л. П. Кошелева, Л.А. Роговая. — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2005.

74. Валюженич, А.Пятнадцать лет после Маяковского: [в 2 томах] / Анатолий Валюженич — Москва : Екатеринбург : Кабинетный ученый, 2015. Том 1. Лиля Брик — жена командира. 1930-1937. — 588 с.: ил.

75. Вестник Пермского Университета. 2020. Выпуск 3 (50). [33] А.Я.Лившин.Эффективность реквизиционной и налоговой политики в 1917-1927 годах в письмах «во власть».

76. Волкогонов Д. А. Троцкий. Политический портрет. В двух книгах. – Кн. 1.- М:1992. – 347 с.

77. Восстание 1916года в Средней Азии. Сборник документов. Госиздат Уз.ССР.Ташкент.1932.

78. Г.Г .Демиденко. История учений о праве и государстве. Харьков «Право» 2008. - 379 с.

79. Гродеков Н. И. Киргизы и каракиргизы Сыр-Дарьинской области. Том I. Юридический быт. Ташкент. 1889.

80. Голод в СССР. 1929-1934: В 3 т. Т. 2: Июль 1932- июль 1933/Отв.составитель В.В.Кондрашин. – М.: МФД, 2012. – 912с. (Россия. XXвек. Документы.

81. Данияров С. С. Становление киргизской советской культуры.(1917-1924гг) –Фрунзе, 1983.

82. Деятельность Совета Национальностей и его Президиума. Под редакцией Б.Кульбешерова. Издание ЦИК Союза ССР. Москва, 1929.

83. Джумабаева А. История строительства железных дорог в Кыргызстане 1917 – 1955 гг./КГУСТА – Б., 2008. – 180 с.

84. Джуманалиев А. Политическая история Кыргызстана (Становление политической системы кыргызского общества в 1920 – 1930-е годы), – Б.: 2002. – 399 с.

85. Джунушалиев Дж. Время созидания и трагедий 20-30-е годы XX века – Бишкек, 2003. – 337 с.

86. Жусуп Абдыракман уулу. Кыргызстан. – Бишкек, 2018 – 128 б.

87. История Киргизской ССР. Том 3. – Ф., Кыргызстан, 1986.

88. З.К.Курманов. Политическая боьба в Кыргызстане: 20-е годы. – Б.;Илим, 1997. – 292с.

89. Курманов З., Джакупова Г. Парламентаризм в Кыргызстане: первый опыт. – Б.: 1998. -200 с.

90. З. К. Курманов. Первый. Северо-Западный институт управления филиал РАНХиГС. – СПб.: ИПЦ СЗИУ РАНХиГС, 2014. – 208 с.

91. Курманов З., Садыков Э. Абдыкерим Сыдыков: Личность и история. – Б.: Шам, 2002.-228 с.

92. История Киргизской ССР. Том 3. – Ф., Кыргызстан, 1986.

93. Көрүнүктүү мамлекеттик жана коомдук ишмер Юсуп Абдрахмановдун 100 жылдыгына арналган «Эл деп соккон жүрөк» аттуу республикалык илимий-практикалык конференциясынын материалдары. - Б.: – Бийиктик, 2002. – 181 б.

94. Краткий обзор советского строительство и народного хозяйство Киргизии. – Ф., 1926.

95. Кулагина Л. М. Россия и Иран (XIX – начало XX века) / Л. М. Кулагина; Рос. акад. наук, Ин-т востоковедения; [отв. ред. Н. М. Мамедова]. – М., Ключ-С, 2010.

96. Курумбаева Г. Д. Генезис государственной системы образования Кыргызстана основного источника формирования национальной интеллигенции (к.XIX-нач.XXв.в.) –Б.: 2008.

97. Кыргыз тарыхы: Энциклопедия / Жооптуу редактор А. А. Асанканов, Ред. Кеңеш: төрага Ө. Ж. Осмонов ж.б. – Б.: Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору, 2003. – 464 б.

98.Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А.Н.Николюкина. Институт научн. информации по общественным наукам РАН. — М.: НПК «Интелвак», 2001. —1600 стб.

99. Левек. П. Эллинистический мир. – М., 1989.

100. Р.Масов. Таджики: история с грифом “Совершенно секретно”. Душанбе, 2014.- 212 с.

101. Менщиков И. С. Введение в методологию истории : учебное пособие – Курган : Изд-во Курганского гос. ун-та, 2015.

102. Медведев Р.Н.С.Хрущев: Политическая биография. – М.:1990.

103. Медведьев Р.А. О Сталине и сталинизме – М: 1990.

104. Образование Киргизской Автономной ССР. Материалы и документы. Облисполком КАО. – Ф., 1927.

105. Ожукеева Т.О. XX век: возрождение национальной государственности В Кыргызстане.- Б.: 1993.

106. Отуз жетинчи жыл Кыргызстанда: Макалалардын жана очерктердин жыйн. = Тридцать восьмой год в Киргизии: Сб. ст. и очерков / Котор. Ж.Тынаев; Түз. И. Е. Семенов; адаб. Ю. А. Жучков, Б. М. Майнаев; К. К. Каракеевдин, В. М. Плоскихтин жетекчилиги астында даярдалган. – Б.:Кыргызстан, 1991. – 336 б.

107. Ормушев А.С., Жумалиева В.Б. Жусуп Абдрахманов – чыгаан мамлекеттик ишмер. Тарыхый – даректүү баян. – Б.; 2021.208-б.

108. Плоских В.М., Курманов З., Бегалиев У. Кыргызстандын улуттук лидери Абдыкерим Сыдыков. Доор, инсан, тагдыр. – Б., 1999. – 191 б.

109. Политология: Энциклопедический словарь / Общ. Ред. И сост.: Ю.И.Аверьянов. - М.: Изд-во Моск. коммерч. ун-та. 1993. – 431 с.

110. Самуэль И.И. «Интергельпо «Чехословацкий промысловой кооператив в Киргизии. – М., 1935.

111. Сапаралиев Д.Б. Элзар Жусуп.-Б.:2011.

112. Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939. Документы и материалы: в 4-х т. Т.3. 1930–1934 гг. Кн.1. 1930–1931 гг. – М., «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003.

113. Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД.1918–1939. Документы и материалы: в 4т. Т.4. 1935–1939. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012.

114. Советский Киргизстан в документах.1917 – 1967. – Фрунзе: Кыргызстан, 1983.

115. Р.Тургунбеков. Становление и развитие суверенного государства Киргизского народа. Издательство “Илим”. Фрунзе, 1969.

116. Тош Д. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка/Пер. с англ. – М: Издательство «Весь Мир», 2000. – 296 с.

117. Турсунов Х.Т. Национальная политика Коммунистической партии Туркестана (1917-1924гг.)-Ташкент, 1971

118. Трухановский В.Г. Уинстон Черчилль.Политическач биография. – М.,1977.

119. Тургунбаева А.М. Формирование системы народного образования в период культурной революции в Киргизии(20-30-е годы XXвека).-Б.:КРСУ,2008.

120. Туркестан в начале XX века: К истории истоков национальной независимости. – Ташкент, Шарк, 2000.

121. У истоков национальной государственности / Ред.: Т. К. Койчуев, В. М. Плоских, Т. У. Усубалиев. Национальная академия наук, министерство образования и науки, Государственное архивное агенство, Кыргызско-Славянский университет. - Б: Илим,1996. – 384 с.

122. Формироание и развиатие киргизсокй социалистической нации.Ф.,1957

123. Хелимская Р.И. Тайна Чон – Таша. – Б: Илим, 1994. – 144 с.

124. ЦК РКП(б)—ВКП(б) и национальный вопрос. Книга 1. 1918-933 гг. / Составители. Гатагова Л.С, Кошелева Л.П., Роговая Л.А. – М., Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2005.

125. Чормонов Б.Ш., Сидоров А.Ф. Промышленный прогресс в Киргизской ССР. – Ф., 1963.

126. Чыймылова Б.Д. Развитие промышленности Киргизии в годы 1-й и 2-й пятилеток. (1928–1937 гг.) –Ф.: 1962.

127. М.Чокаев «Чыгармаларынын толук жыйнагы (1931-1933ж.ж.). 6-т.Алмата, 2013.

128. Шерстобитов В. П. Новая экономическая политика. 1964. 225.

Документтер жыйнагы жана материалдар

129. Образование Киргизской Автономной ССР. Материалы и документы.

130. Постановления 2-го Республиканского Съезда Советской Социалистической Республики (25-30 апреля 1929.).

131. Резолюции ии постановления съездов Советов Киргизии (1925-1937гг.).

132. Отчетный доклад революционного комитета Кара-Киргизской Автономной Области РСФСР первому Съезду Советов Р.К. и Д.Д.Области.

133. Отчет о работе правительства Киргизской АССР за 2 года (март 1927г.-апрель 1929г.) 2-му Всекиргизскому Республиканскому съезду Советов Рабочих, Дехканских, Крестьянских и Красноармейских Депутатов.

134. Отчет о работе правительства Киргизской АССР за 2 года (апрель 1929г.-февраль 1931г.) 2-му Всекиргизскому Республиканскому съезду Советов Рабочих, Дехканских, Крестьянских и Красноармейских Депутатов.

135. К вопросу государственного строительства Советского Кыргызстана (1924-1937 гг.). Сборник документов

Интернет ресурстар

136. https://online.toktom.kg

137. http://arhiv.kp.kz/

138. http://islamperpekctives.org/rpi/items/shou/10934

139. http://www.idmedina.ru/islamik/?4695

140. https. //ru.wikipeda.org/wiki/.

141. https://history.wikireading.ru/417668

142. https:cyberleninka.ru/article/n/irano-sovetskie-otnosheniya-zaroz

143. htts://kghistory.akipress.org/unews/un_post:7163

144. istorja.ru/forums/topic/294

ТИРКЕМЕ

№1 таблица

Катар номери	Билим алуусу (медресе, мектеп, курстар)	Жылдар	Медресе, мектептер, курстардын жайгашкан жерлери
1.	Айылдагы молдодон араб тамгасын таануу	1909-жыл	Көл өрөөнү. Таштак айылы
2.	Сазановка айылындагы орус дыйкандардын балдары үчүн уюштурган башталгыч мектеп. 1908-жылы(**жогоруда 1909-ж**.) бул мектепте 15 балага ылайыктуу жатакана, тамак-ашы менен уюштурулган.	1910-1915-жылдар	Көл өрөөнү. Сазановка жалаң славян калкы жашаган айыл. Кыштак **1879-жылы(?)** келгин славян калкы тарабынан түптөлгөн
3.	Пржевальскидеги(Караколдогу) эки жылдык жогорку башталгыч билим берүү мектеби	1915-1916-жж.	Көл өрөөнү. Каракол 1868-жылдары орус келгиндери тарабынан түптөлүп. Көл өрөөнүндөгү алгачкы эң чоң кыштак болгон
4.	Верный шаарындагы кызыл командирлерин даярдоо курсу	1919-жыл (январь-апрель)	Казакстан. Верный шаары 1918-жылы орус аскерлери тарабынан түптөлгөн. **Бул эмне деген маалымат?!**
5.	Ташкент шаарындагы В.И.Ленин атындагы Жогорку аскердик мектепте	1919-жыл (апрель, август, декабрь)	Өзбекстан: Ташкент шаарындагы Жогорку аскердик мектеп
6.	Москва шаарында СССРдин Борбордук Аткаруу Комитети	1929-1930-жж.	Россия: Москва СССРдин Борбордук Аткаруу Комитетинин алдындагы марксизм курсунда
7.	Саясий жана көркөм адабияттарды окуусу	1920-1937-жж.	Верный, Пишпек, Ташкент, Москва, Фрунзе, Самара(Куйбышев), Оренбург

Схема

Жусуп Абдрахмановдун аскердик ишмердуулугу. Туркстан Республикасы, Казахстан (V.1918-XII.1919)

Тундук Жети-Суу фронтунда Кызыл Армиянын атчандар отрядында катардагы жоокер болуп, генерал Б.В.Анненковдун армиясына каршы согушкан.

Согушта озун алдынкы жоокер катары корсотуп, эскандрондун командиринин жардамчысы болгон.

1919-жылдын башында Аскердик билим алуу максатында Алма-Ата шаарындагы инструкторлордун мектебинде окуган. Бирок бул мектеп жабылып калат.

Ташкент шаарындагы В.И.Ленин ат.инструкторлорду даярдоочу мектепте которулуп, теоретикалык билим алган. Тилекке каршы, оорусуна байланыштуу аскердик карьерасы токтогон.

Алма-Ата шаарындагы ротанын III Интернационалдын 2-батольонунун командиринин жардамчысы жогорку кызматын аткарган.

№2 таблица

Жусуп Абдрахмановдун партиялык ишмердүүлүгү:

№	Иштеген кызматы	Качан	Кайда	Кайсы мекемеде
1.	Вернен гарнизондук партиялык конференциясы тарабынан партияга өтүп,анын мүчөсү болуп шайланат. Бюронун мүчөсү, казначей.	10-12.1919.	Алма-Ата	БКПнын Гарнизондук райкому
2.	Жергиликтүү жаштар арасындагы иштер боюнча комиссиянын төрагасы	02.1919-11.1920	Алма-Ата	БЛКЖС (ВЛКСМ) областтык комитети
3.	Жооптуу катчы	10.1920-05.1921	Алма-Ата	ТКП Уездик-шаардык комитети
4.	Жооптуу катчы	05-10.1921	Талды-Коргон	ТКП Уездик-шаардык комитети
5.	Жооптуу катчы	11.1921-11.1922	Каракол	ТКП Уездик-шаардык комитети
6.	Уюштуруу бөлүмүнүн башчысы	12.1922-04.1923	Пишпек	ТКП Уездик-шаардык комитети
7.	Уюштуруу бөлүмүнүн башчысы жана катчысы	05-07.1923	Каракол	ТКП Уездик-шаардык комитети
8.	Уюштуруу бөлүмүнүн башчысы жана катчысы	08.1923-031924	Алма-Ата	ТКП Жети-Суу областтык комитети
9.	Жооптуу катчы	10.1924-03.1925	Пишпек	Кара-Кыргыз партиялык бюросу

№3 таблица

1-беш жылдыкта жеңил өнөр жайы оңдолуп, тийиштүү деңгээлде техника менен жабдылбаганына карабастан, дүң продукцияны өндүрүү бир кыйла өскөн. Төмөндөгү таблицада 1-беш жылдыктагы жеңил өнөр жайынын негизги ишканаларынын дүң продукциясынын көрсөткүчү берилди (миң рубль менен)[214]:

№	Ишканалардын аталышы	1928-29-жж.	1929-30-жж.	1931-ж.	1932-ж.	Жыйынтыгы (4жыл)
1	Самын чыгаруучу завод	183,0	221,0	99,0	213,0	656,0
2	Жибек чыгаруучу фабрика	1803,0	3202,0	2467,0	2204,0	9736,0
3	Тери заводу	170,0	1651,0	1253,0	1396,0	4470,0
4	Тигүүчү фабрика	-	161,0	719,0	628,0	508,0
5	Басмакана	320,0	446,0	395,0	613,0	1774,0

Өнөр жай продукциясынын үзгүлтүксүз жогорулашына капиталдык салым кошулуп, жеңил өнөр жайы элдин социалдык абалын жогорулатуу үчүн зор кыймылдаткыч күч болгон. Жеңил өнөр жай продукциясын чыгарууну бир кыйла көбөйткөнгө карабастан, элдин маданий-тиричилик талабын канаатандырган эмес. талабы чоң болгон?

Тери заводун ала турган болсок, тери иштетүү ыкмалары өзгөргөн эмес жана техникалык жактан жабдылган эмес, мурунку эски өзгөчө ыкма менен иштетилген.

214 ЦГА КР Ф.23.Оп.1.Д.1159.52.

№4 таблица

Өнөр жайдын дүң продукциясынын (млн. рубль менен)[215] көрсөткүчү:

№	Жылдар	Киреше
1	1914-ж.	2,3
2	1924-ж.	2,0
3	1928-ж.	10,3
4	1931-ж.	42,5
5	1934-ж.	73,0

Таблицадагы 1914-жылдагы кирешеге салыштырмалуу 1928-1934-жылдардагы киреше чоң айырмачылыкты көрсөткөн.

215 ЦГА КР Ф.23.Оп.1.Д.1159.45.

№5 таблица

Өнөр жайды 1914-жылга карата салыштырып караганда, төмөнкүдөй көрсөткүчтү берген[216]:

№	Жылдар	% менен	Канча эсе көп
1	1928-ж.	440	4,4 эсе
2	1931-ж.	1850	18,5 эсе
3	1934-ж.	3174	32 эсе

216 ЦГА КР Ф.23.Оп.1.Д.1159.45.

№6 таблица

Өнөр жайдын таш көмүр кенин казып алуу тармагы (млн.рубль менен)[217]:

№	Жылдар	Өндүрүүгө акча сарптоо	Киреше
1	1914-ж.	-	2,1
2	1924-ж.	-	1,2
3	1926-ж.	1,6	-
4	1928-ж.	2	3,3
5	1931-ж.	7,9	10,2
6	1934-ж.	7,37	16,9

1928-жылга чейин таш көмүр кенин казып алуу техника менен жабдылган эмес, 1934-жылга чейин таш көмүр кенин казып алуунун 70% механизациялаштырылган.

217 ЦГА КР Ф.23.Оп.1.Д.1159.45.

№7 таблица

Өнөр жайдагы негизги тармактардын дүң продукциясы (көмүр казып алуудан тышкары) (млн.руб.)[218]:

№	Өнөр жай тармактары	1914-ж.	1924-ж.	1928-ж.	1931-ж.	1934-ж.
1	Эт комбинаты	-	-	-	11,7	11,8
2	Кант-шекер	-	-	-	-	5,4
3	Ун өндүрүү	-	0,3	-	3,2	7,3
4	Пахта тазалоо	-	-	5,3	8,3	12,2
5	Басмакана	-	0,07	0,15	0,39	1,?

Көрсөтүлгөн таблицада 1928-жылдан баштап негизги өнөр жай тармактарында киреше алуу өсө баштаган.

1-беш жылдыктын акыркы 3 жылында жаңы түзүлгөн тамак-аш өнөр жайы жаңы техника менен жабдылып, өндүрүү бир нече эсеге өскөн.

218 ЦГА КР Ф.23.Оп.1.Д.1159.46.

№8 таблица

Тамак-аш өнөр жайынын дүң продукциясын өндүрүү 1-беш жылдыкта төмөндөгүдөй мүнөздөлөт (миң рубль менен)[219]:

№	Өндүрүштүн аталышы	Жылдар					4 жылдын жыйынтыгы
		1928-29-жж.	1929-30-жж	1930-ж.	1931-ж.	1932-ж.	
1	Эт комбинаты	-	-	-	11755	16253	28278
2	Кант заводу	-	-	-	-	2502	2502
3	Ферментациялык завод	-	-	-	-	1225	1225
4	Сүт азыктарын иштетүү	-	-	-	262	1399	1661
5	Тегирмен №15	-	-	1700	3240	2398	7838
6	Күрүч тазалоочу завод	-	-	-	-	260	260
7	Ачыткы өндүрүшү	594	1122	231	1346	1713	5006
	Жыйынтыгы:	594	1122	1931	16603	26020	46270

Жыйынтыгында, 1932-жылы жалпы өндүрүш 87,7% аткарылган. Эт комбинаты 105,5% өсүп, план ашыгы менен аткарылган. Тамак-аш өнөр жайы канчалык жогорку көрсөткүчтөрдү берсе дагы ферментациялык завод 57% түзгөн, ал эми кант заводу 45,3% түзгөн.

219 ЦГА КР Ф.23.Оп.1.Д.1159.60.

№9 таблица

Кыргызстан кендеринен таш көмүрдү казып алуудагы 1930-1932-жылдардын көрсөткүчү (миң тонна менен)[220]:

№	Кендер	1930-ж.	1931-ж.	1932-ж.
1	Кызыл-Кыя	216,212	254,632	267,084
2	Сүлүктү	143,539	206,022	276,453
3	Көк-Жаңгак	7,426	65,953	163,326
	Жыйынтыгы:	327,177	526,507	706,863

Келтирилген таблицада көмүр казып алуу жогорку көрсөткүчтө болгон.

220 ЦГА КР Ф.23.Оп.1.Д.1159.73.

№10 таблица

Автоунаалар паркынын өсүү темпи[221]:

№		1924-ж.	1931-ж.	1934-ж.
1	Жүк ташуучу автоунаалар	3	290	819
2	Жеңил автоунаалары	3	40	109
3	Атайын автоунаалар	-	1	6
4	Автобустар	-	6	8
	Жалпысы:	6	337	942

221 ЦГА КР Ф.23.Оп.1.Д.1159.50.

№11 таблица

1927-жылдан баштап пландуу илимий-геологиялык чалгындоо иштери башталган. Жылдан жылга чалгындоо иштери өсүп, төмөндөгү таблицада динамиканын өсүшү көрсөтүлгөн (миң рубль менен)[222]:

№	Кен-байлыктар	1927-ж.	1928-ж.	1929-ж.	1930-ж.	1931-ж.	1932-ж.	1933-ж.	1934-ж.
1	Көмүр	24	75	257	337	537	211	200	325
2	Нефть	-	-	-	83	115	388	475	695
3	Түстүү металлдар	15	20	-	132	100	160	462	456
4	Сурьма, ртуть	-	25	100	180	210	452	249	-
5	Сейрек кездешүүчү металлдар	-	-	-	-	-	65	209	1755
6	Элементтер	-	-	-	-	-	-	-	210
7	Мышьяк	-	-	-	-	44	40	85	347
8	Күкүрт (сера)	-	-	-	-	55	105	259	730
9	Күкүрттүү колчедан	-	-	-	-	125	303	-	-
10	Минералдык сырье	-	-	-	-	85	50	-	-
11	Курулуш материалдары	-	-	30	37	-	69	17	-
	Жыйынтыгы:	39	120	387	769	12781	1843	1956	4818

Илимий геологиялык чалгындоо тармагына бат-баттан каражат бөлүнүп жатса дагы, талаптагыдай болгон эмес. Өзгөчө, деталдык иликтөөлөргө муктаж болгон.

222 ЦГА КР Ф.23.Оп.1.Д.1159.92.

№12 таблица

Өнөр жай кооперациясы

Кол өнөрчүлүк кооперациясы 1928-жылдан башталган. Кеч башталганына карабастан бул тармакта чоң ийгиликтер болгон. Ачык далил катары таблицадагы көрсөткүчтөрдү карайбыз (миң рубль менен)[223]:

№	Өнөр жай өндүрүшү	1928-29	1929-30	1931	1932	1933	1934
1	Күйүүчү май	-	102,1	313,8	516,5	155,7	245,0
2	Тоо кени	-	-	-	22,0	124,8	182,5
3	Курулуш материалдары	341,0	798,5	1023,7	1240,0	537,1	274,5
4	Селикат керамика	-	-	-	30,7	134,6	70,0
5	Химиялык	-	-	136,5	305,5	92,8	175,0
6	Тери иштетүү	604,0	802,0	1427,9	2726,0	1581,9	1665,0
7	Жаныбарлардын териси	-	-	-	514,5	121,0	-
8	Ултарылган өтүк	15,9	90,0	93,6	51,9	43,9	112,0
9	Кездеме токуучулук	684,6	905,0	1393,0	1285,0	1410,8	1760,0
10	Кийим тигүүчүлүк	998,7	2014,5	4234,2	4075,3	2564,6	2750,0
11	Токулган кездеме (трикотаж)	-	-	-	396,2	544,3	665,0
12	Галантерея (майда товарлар)	50,6	70,9	79,3	79,4	59,4	50,0
13	Тамак-аш	1229,6	2085,6	4471,7	8289,5	13656,6	16881,0
14	Коомдук тамактануучу жай	-	-	-	-	2074,2	2400,0
15	Утилизация	-	-	-	29,9	146,9	60,9
16	Курулуш	-	-	-	356,2	-	-
17	Транспорт	141,0	450,6	692,6	2343,7	1336,6	1000,0
18	Ар түрдүү ишканалар	30,0	69,5	78,5	335,3	198,6	250,0
19	Жыгач иштетүү	159,6	450,1	647,2	441,4	433,6	495,0
	Жыйынтыгы:	4756,0	8709,7	15854,6	23886,5	26081,2	30115,0

223 ЦГА КР Ф.23.Оп.1.Д.1159.113.

Таблицада көрсөтүлгөндөй, мамлекеттик өнөр жайдын өсүшү өнөр жай кооперациясына тоскоолдук болбостон тескерисинче, өнөр жай кооперациясынын дүң продукциясынын өсүшүнө бир кыйла эле түрткү болгон.

1914-жылы Кыргызстан боюнча жалпы өнөр жай продукциясын 2435 миң рубль түзүп, жумушчунун жалпы саны 783 адам болгон.

Революцияга чейитн Кыргызстанда кубаттуулугу аз Ош гидроэлектр станциясы гана болгон. Кыргызстандын башка территориясында электростанциялар болгон эмес. Ал эми керосин лампасы ашыкча байлык болуп саналган.

1-беш жылдыкта 1,594 миң сом салынган Аламедин гидростанциясы курулуп бүтүп, чет элдик труба, генераторлор менен жабдылган (кубаттуулугу 410 киловатт). Ошондой эле 558,0 сом акча салынган №1 Фрунзе жылуулук электростанциясы курулуп, №2 Борбордук жылуулук станциясы курулуп башталган.